

KORKUT BİTİĞ

-Dünyada Dede Korkut Araştırmaları-

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Dr. Gürol PEHLİVAN

YAYIN NU: 1664
KÜLTÜR SERİSİ: 938

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-086-9

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Tashih: Birke Günaçık

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: GNG Tanıtım

Baskı ve Cilt : İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik
çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı
yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz
ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

HAZIRLAYANLARIN ÖN SÖZÜ 09

TÜRK DESTANI VE KAFKASLAR

V.V. BARTHOLD 17

KİTAB-I DEDE KORKUT'UN YENİ BİR ELYAZMASI

ETTORE ROSSI 27

DEDE KORKUT KİTABI ÜZERİNE ARAŞTIRMA

ETTORE ROSSI 39

KİTAB-I DEDE KORKUT'UN BİR EDİSYON KRİTİĞİ HAKKINDA İLK MÜLAHAZALAR

ETTORE ROSSI 139

KİTAB-I DEDE KORKUT'TA KUR'AN-I KERİM VE KİTAB-I MUKADDES'E İLİŞKİN MOTİFLER

ETTORE ROSSI 147

POLYPHEMOS VE TEPEĞÖZ

C.S. MUNDY 153

AK-KÖBÖK, SALUR-KAZAN VE SOSURĞA: BİR OĞUZ DESTAN MOTİFİ VE ANADOLU'DA, KAFKASYA'DA VE ORTA ASYA'DA YAYILMASI

PERTEV NAİLİ BORATAV 185

“KORKUT” İNSAN ÖZEL ADI ÜZERİNDE ETİMOLOJİK TARTIŞMA

LOUIS BAZIN 205

GÜRCÜLER, TÜRKMENLER VE TRABZON: “DEDE KORKUT KİTABI” HAKKINDA NOTLAR

İRÈNE MÉLIKOFF 215

DEDE KORKUT KİTABI'NIN COĞRAFİ ANLATIMI

XAVIER DE PLANHOL 229

KİTAB-I DEDE KORKUT'TA ALLAH KAVRAMI
JEAN-PAUL ROUX.....249

**TEPEĞÖZ'ÜN KÖR EDİLMESİ HİKÂYESİNİN
TÜRK-MOĞOL VERSİYONLARI**
EDİGE DARİGULOVIÇ TURSUNOV.....267

DEDE KORKUT DESTANLARI HAKKINDA
HÜSEYİN MOHAMMED-ZÂDE SADİQ.....279

**MÜSLÜMAN TÜRK METİNLERİNDE İSLAM ÖNCESİ
KALINTILAR ÜZERİNDE ARAŞTIRMA:
KİTAB-I DEDE KORKUT**
JEAN-PAUL ROUX.....303

**OĞUZLARIN EPİK TARİH VE KÜLTÜR BİRLEŞİMİ:
DEDE KORKUT KİTABI**
SLAVOLJUB DJINDJİĆ323

DEDE KORKUT'TA “İÇ” VE “DIŞ” OĞUZ
ROBERT DANKOFF.....343

DEDE KORKUT ETİĞİ
MICHAEL E. MEEKER.....351

DERKUT KİTABI'NIN ŞAMANLIK TEMELİ
BI XUN.....389

**DEDE KORKUT, İLYADA VE ODYSSEİA'DA
KADIN VE AŞK**
MOHAMMEDREZA BARZEGAR KHALEGHİ / ROGHİYEH
NEYSARİ TABRİZİ405

**OĞUZ TÜRKLERİ VE ÖZBEKLERİN KAHRAMANLIK
DESTANLARI ARASINDA METİNLERARASILIK:
BAMSI BEYREK VE ALPAMIŞ DESTANLARI ÜZERİNE
BİR KARŞILAŞTIRMA**
EUNKYUNG OH415

DİZİN.....447

Hazırlayanların ön sözü

Henrich Friedrich Von Diez'in 1815 yılında ilk yayını yapmasından bu yana *Dede Korkut Kitabı* üzerinde çok sayıda ülkede çeşitli araştırmalar yapılmış, eser başta İngilizce olmak üzere farklı dünya dillerine tercüme edilmiştir. Von Diez'den sonra eserle en ciddi biçimde uğraşan oryantalistin V.V. Barthold olduğu görülmektedir. 1894 yılından itibaren Barthold eseri hem Rusçaya çevirmiş hem de konuyla ilgili bazı makaleler kaleme almış ise de çalışmaları ölümü üzerine yarım kalmıştır. 1930'lardan itibaren Dede Korkut araştırmalarının Türkiye merkezli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Azerbaycan'daki çalışmalar da neredeyse Türkiye kadar eski tarihte başlamış, ancak SSCB rejiminin *Dede Korkut Kitabı*'na yönelik bakış açısının kâh olumlu kâh olumsuz olması sebebiyle bu devirde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra Dede Korkut üzerine yapılan çalışmaların büyük bir hız kazandığı müşahede edilmektedir. Türkmenistan ve Kazakistan için de Azerbaycan kadar olmasa da benzeri bir durum söz konusudur. Diğer ülkelerdeki Dede Korkut çalışmaları ise daha çok tesadüfi ilgilere bağlı gibi görünmektedir.

Türkiye'de Dede Korkut üzerine yapılan çok sayıda çalışma olmasına rağmen, yurt dışında yayımlanmış makalelerin Türkçeye çevrilmesi noktasında büyük bir çabanın gösterildiği söylenemez. Nitekim çevrileri bu kitap için yapılmış üç makalenin bugün tarih sahnesinden çekilmiş olan SSCB ve Yugoslavya'da oldukça uzun bir zaman önce neşredilmiş olması, bu ilgisizliğin en açık delilidir. Kitabın editörlerinden Prof. Dr. Fikret Türkmen, bu eksikliği görmüş ve uzun bir zaman diliminde Dede Korkut'la ilgili çeşitli makaleleri gerek kendisi tercüme etmiş gerekse öğrenci ve meslektaşlarına çevirtmiştir. Böylece elde hayli makale toplanmıştır. Daha sonra bu dosyayı, talebesi Gürol Pehlivan'a vererek ortak bir çalışma yapmayı teklif etmiş, Gürol Pehlivan ise Ettore Rossi, Robert Dankoff ve Pertev Naili Boratav'ın makaleleriyle dosyayı genişletmiştir. Böylece toplam makale sayısı yirmiye bulmuştur. Bu makaleler, 1930-2017 yılları arasında SSCB, İtalya, İngiltere, Fransa, İran, Yugoslavya, ABD, Çin ve Kore'de yayımlanmıştır. Makalelerin seçiminde iki husus dikkate alınmıştır: İlk olarak çalışmanın alana katkı sağlaması, ikinci olarak da dünya üzerinde Dede Korkut'la ilgili yayınların bakış açısını Türk okuyucuya

tanıtılmak. Kitapta yer alan makaleler yayımlanma zamanına göre düzenlenmiştir.

Makaleler çok farklı zaman ve ülkelerde kaleme alınmışlardır. Bu durum, yazım teknikleri açısından birbirinden oldukça farklı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Bizim makaleleri neşre hazırlarken tuttuğumuz yol, yazarların yazım tekniklerine olabildiğince sadık kalmak olmuştur. Böylece okuyucular farklı zaman ve yerlerde değişkenlik gösteren yazım tarzlarını da görebilme imkânını bulacaklardır. Şunu da belirtelim ki makaleler içinde editörlerin hemfikir olmadığı yorumlar da bulunmaktadır. Ancak maddi hata olmadıkça bu konuda müdahalede bulunmadık. Müdahalelerimizi de dipnotta (ed.) kısaltmasıyla belirttik. Mütercimlerin müdahaleleri ise (çev.) kısaltmasıyla verilmiştir. Ayrıca araştırmacılar aynı isim veya kelimeyi farklı şekillerde okuduklarından bunlar “Dizin”de yazarların verdiği şekliyle yer aldı. Okuyucular bu hususa dikkat etmelidir.

Kitapta yer alan “Türk Destanı ve Kafkaslar” unvanlı ilk makale, eski Rus oryantalist okulunun en bilinen tarihçilerinden V.V. Barthold’a aittir. Henüz Vatikan nüshasının keşfedilmediği bir zamanda yayımlanan bu yazıda Barthold, 1894’ten beri yaptığı yayınlardaki bazı hatalarını düzeltmektedir. Ayrıca bu makalesinde Barthold’un bugün Dede Korkut’la ilgili herkesin bildiği bazı tespitleri ilk kez yapan araştırmacı olduğunu görüyoruz. Özellikle Dede Korkut hakkında Kafkaslar ve Türkistan’da bulunan rivayet ve efsaneler, Dede Korkut destanlarının coğrafyası, kopuz ve ozan kelimeleriyle ilgili bilgiler bunlar arasında sayılabilir.

Elinizde tuttuğunuz kitap ünlü İtalyan Türkolog Ettore Rossi’nin Dede Korkut hakkında yazdıklarının, tespit edebildiğimiz kadarıyla, tamamını içermektedir. *Dede Korkut Kitabı*’nın Vatikan nüshasını bulmak ve tıpkıbasımını neşretmek suretiyle Rossi, Dede Korkut çalışmalarının altın sayfasına geçmiştir. Bu bağlamda kitabımızda onun ilk makalesi, “Kitab-ı Dede Korkut’un Yeni Bir Elyazması” isimli Vatikan nüshasının bulunuşunu haber verdiği çalışmasıdır. Burada Rossi, öncelikle “Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Bey ve gayri” isimli eserin içinde yer aldığı mecmuayı tanıtır. Vatikan nüshasının Dresden nüshasına göre daha az hata içerdiğini ve harekeli olduğunu ifade ederek, bu bakımdan dil araştırmalarına fonetik-morfolojik açıdan epey yardımı olaca-

ğini yazar. Bu hükmünü eserden seçtiği bazı ifadeleri Dresden ile karşılaştırarak temellendirir.

Rossi'nin ikinci yazısı ise Vatikan nüshasının tıpkıbasımını ve on iki destanın İtalyanca tercümelerini yayınladığı kitabı (*Il "Kitāb-i Dede Qorqut" Racconti epico-cavallareschi dei Turchi Oguz. Tradotti e annotati con "facsimile" del ms. Vat. Turco 102*, Città del Vaticano, 1952) içinde 1-95. sayfalar arasında yer alan "Giriş" kısmının çevirisidir. Rahmetli Mahmut H. Şakiroğlu'nun yaptığı ve 1999 yılında yayınlanan (*Erdem*, 12/34 (Mayıs), ss. 183-276) bu çeviride, muhtemelen dizgiciden kaynaklanan çok sayıda hata ve eksik yer almaktadır. Eserin dil özelliklerinin incelendiği kısımda Rossi'nin kullandığı transkripsiyon işaretleri gösterilmemiş, daha da önemlisi yazarın *Dede Korkut Kitabı*'nın yazmalarının varaklarına yaptığı atıflar için kullandığı sisteme (örneğin Dresden nüshası için 86₃; Vatikan nüshası için 86₃) uyulmadığından tercümede tüm atıflar birbirine karışmıştır. Bazen bu durum daha da vahim hâle gelmektedir. Örneğin İtalyanca metinde *-[y] ende* yapısı için "görende 86^v in margine; acığanda 98₇ (s. 82)" biçiminde verilen kısım, tercümede "görende 86; yanda, ağığanda 98₇ (s. 262)" hâline gelmiştir. Rossi'nin "in margine" ifadesi, *görende* kelimesinin yazmanın derkenarında olduğunu belirtmektedir. Nitekim Şakiroğlu, bu ifadeyi "kenarında" olarak isabetle tercüme etmiş; ancak dizgici, "kenarında" kelimesini *-[y]ende* hakkında örnek kelimelerden biri zannettiği için örnekler arasında almıştır. Böylece dizgici, Rossi'nin örnek kelimelerine bir yenisini ilave etmiş, üstüne üstlük *acığanda* sözcüğünü *agığanda* olarak dizerek burayı iyice işin içinden çıkılmaz bir hâle sokmuştur. Bizim yeniden düzenlediğimiz metinde bu kısım "görende 86^v_{derkenar}; acığanda 98₇" şeklinde, Rossi'nin anlatmak istediği duruma en uygun şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca muhtemelen dizgi sırasında atlanan birkaç paragraf bu baskıda Mikail Acıpınar tarafından tercüme edilerek, metne eklenmiştir. Böylece bu değerli tercüme, rahmetli Mahmut H. Şakiroğlu'nun hatırasına yakışacak biçimde aslına uygun biçimde yayımlanmış oluyor.

Rossi'nin üçüncü makalesi "Kitab-ı Dede Korkut'un Bir Edisyon Kritiği Hakkında İlk Mülahazalar" başlıklıdır ve ilk kez *Dede Korkut Kitabı*'nın nasıl yayımlanması gerektiği hakkında bazı fikirlerin paylaşıldığı basılı yayın olma özelliğini taşımaktadır. Bu

makalenin esasını oluşturan bildiri metni, Ekim 1951’de İstanbul’da yapılan XII. Şarkiyatçılar Kongresi’nde sunulmuştur.

Rossi’nin kitabımızdaki son yazısı “Kitab-ı Dede Korkut’ta Kur’an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes’e İlişkin Motifler”dir ve bu çalışma, motif incelemesi hüviyetinde olup kutsal kitaplarla ilgili unsurların Dede Korkut Kitabı ve Sa’lebî’nin *Kıyasî’l-Enbiyâ*’sında geçtiği yerlerin tespitini yapmaktadır.

C. S. Mundy’nin “Polyphemos ve Tepegöz” isimli makalesi ise “halk anlatısı” kurallarının göz önüne alınarak, Tepegöz destanının ilk hâlini bulma gayretinin bir sonucudur. Mundy, Tepegöz destanında bazı izah edilemez açık tutarsızlıkların olduğu savıyla yola çıkmış ve bu tutarsızlıkların sebebini, anlatıcının hikâyenin ilk hâli olan masal formunu genişleterek destana dönüştürmesine bağlamıştır. Bu açıdan Mundy tarafından Türkiye’de pek görülmeyen bir yöntemin Tepegöz’e uygulandığı söylenebilir.

“Ak-Köbök, Salur-Kazan ve Sosurga: Bir Oğuz Destan Motifi ve Anadolu’da, Kafkasya’da ve Orta Asya’da Yayılması”, Pertev Naili Boratav’ın Fransa’da Fransızca olarak kaleme aldığı mukayeseli folklor alanına ait bir yazı olup, Türkiye’de Dede Korkut destanlarıyla ilgili araştırmalarda pek dikkati çekmemiştir. Boratav, bu çalışmasında Salur Kazan motifinin Altaylar-Güney Sibirya, Kafkasya ve Anadolu’da farklı anlatılarda şekil değiştirmiş biçimde yer aldığı fikrini ileri sürmektedir. *Dede Korkut Kitabı*’nda, *Yazıcıoğlu Oğuznâmesi*’nde ve *Şecere-i Terâkime*’de geçen, “Kazan’ın üzerine yuvarlanan taşları durdurması” motifi bu anlatıların önemli bir ortak noktasıdır. 2019 yılında keşfedilen Türkistan/Türkmensahra/ Günbed yazmasında da bu motif mevcuttur.

Louis Bazin’in ““Korkut’ İnsan Özel Adı Üzerinde Etimolojik Tartışma” isimli 1964 yılında yayımlanan makalesi ise, destanların ana kahramanlarından olan “Dede Korkut” adının anlamını tartışmaya açan önemli bir makaledir. Yazıda Bazin, “Korkut” kelimesinin “korkutmak” anlamında anlaşılmasına ilişkin kuşkularını ortaya koymuş, ismin “kor” ve “kut” sözcüklerinin birleşmesinden oluştuğunu ileri sürmüştür. Her iki kelimenin de Eski Türk inanç sistemi içindeki yerinin önemine değinen Bazin, zamanla kelimelerin bu anlamlarının unutulduğunu ve halk etimolojisi olarak ismin “korkut!” emriyle ilişkilendirildiğini savlamıştır.

Irène Mélikoff’un kaleme aldığı “Gürücüler, Türkmenler ve

Trabzon: ‘Dede Korkut Kitabı’ Hakkında Notlar” isimli makale ise, özellikle 14-15. yüzyılda Kafkasya’da Türk-Gürcü ilişkilerine eğilip ve burada yaşanan olayların *Dede Korkut Kitabı*’nın konuları üzerindeki etkisini incelemektedir. Yazar, özellikle Kanturalı destanıyla Tur Ali Bey’in oğlu Kutlu Bey’in Trabzon Rum prensesi Despina Maria ile evlenmesi arasında ilişki kurmaktadır.

1966 yılında yayımlanan “Dede Korkut Kitabı’nın Coğrafi Anlatımı” ise Ortadoğu ve Türkiye üzerine coğrafi araştırmalar yapan özellikle göçer kültür üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Xavier de Planhol’a ait bir makaledir. Planhol, *Dede Korkut Kitabı*’ndaki coğrafi öğeler üzerinde durarak, eserdeki Oğuzların yarı göçebe karakterde olduğu tespitini yapmakta, ayrıca yerleşik (kâfirler) ile yarı göçebe (Oğuzlar) arasındaki ikiliği, bir coğrafyacı olarak yorumlamaktadır.

Fransız Türkoloji ekolünün seçkin temsilcisi Jean-Paul Roux’un 1975 yılında neşredilen “Kitab-ı Dede Korkut’ta Allah Kavramı” isimli makalesi, İslami bir terim olan Allah’ın Türklerin eski dininden getirdiği Tengri ile olan bağlantısının araştırıldığı bir içeriğe sahiptir. Roux, bu yazıda İslamleşmiş versiyonuna sahip olduğumuz *Dede Korkut Kitabı*’nda Allah’ın resmî dinin inanç kaidelerine uygun olarak yer alsa bile yine de eski inançların izlerinin sürülebildiğini göstermektedir.

1975 senesinde neşredilen E.D. Tursunov’un “Tepegöz’ün Kör Edilmesi Hikâyesinin Türk-Moğol Versiyonları” yazısı ise kitabımızda yer alan tam anlamıyla SSCB Türkoloji ekolüne ait tek makaledir. Yazar, Tepegöz destanının Türk ve Moğol halk bilgisindeki çeşitli versiyonlarını tanıttığı bu kısa denilebilecek yazısında, Tepegöz figürünün Türk mitolojisindeki esaslı yerini göstererek, Homeros’un Tepegöz figürünü Türklerden almış olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Hüseyin Mohammed-zâde Sadiq’ın “Dede Korkut Destanları Hakkında” isimli makalesi, ilk olarak 1967 yılında neşredilmiş, ardından 1976 yılında *Heft Makale* isimli yazılarını topladığı bir kitabında yeniden yayımlanmıştır. Yazı, İran’da Pehlevî iktidarı dönemindeki Dede Korkut çalışmalarına bir örnek olması münasebetiyle kitabımıza alınmıştır. Bilindiği gibi Pehlevî devri, bölge Türklüğünün zor zamanlar geçirdiği bir zaman dilimidir. Sadiq, *Dede Korkut Kitabı* hakkında genel bilgiler vermenin yanı sıra,

onu Güney Azerbaycan bölgesinden çıkmış bir eser olarak değerlendirmekte ve bu görüşünü kanıtlamak için bölgedeki bazı sözlü ürünlerle eserin bağlantılı olduğuna dikkat çekmektedir.

“Müslüman Türk Metinlerinde İslam Öncesi Kalıntılar Üzerinde Araştırma: Kitab-ı Dede Korkut” isimli makale ise Jean-Paul Roux’un üstte anılan makalesiyle aynı zaman diliminde yaptığı çalışmaların bir ürünüdür. 1976’da yayımlanan bu makalede araştırmacı, *Dede Korkut Kitabı*’nda tabiat kültlerini oluşturan “dağ, su, ağaç” üçlüsünün “gök” ile ilişkisini ve yine tabiat kültürleriyle ilişkili olarak “hayvan kültürleri”ni ele almaktadır.

“Oğuzların Epik Tarih ve Kültür Birleşimi: Dede Korkut Kitabı” isimli yazı, Slavoljub Djindjić’in 1981 yılında *Knjiga Dede Korkuta. Herojski Ep Oguskih Turaka* unvanıyla yayımladığı *Dede Korkut Kitabı*’nın Sırpça çevirisinin “Giriş” kısmıdır. Bugün var olmayan Yugoslavya’da neşredilmiş bu kitap, tarihî bağlarımızın olduğu bir coğrafyada Dede Korkut’la ilgili algının oluşmasında etkili olmuş bir metindir ve bu gerekçeyle yayımlanmak üzere kitaba alınmıştır.

Robert Dankoff’un 1982 senesinde yayımlanan “Dede Korkut’ta ‘İç’ ve ‘Dış’ Oğuz” isimli makalesi *Dede Korkut Kitabı*’nda daha çok İç ve Dış Oğuz olarak ifade edilen Oğuzların Üçok-Bozok ayrımı üzerinde durarak, bu ayrımın “ikili dış evlilik” sistemiyle bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir. Bu makalenin çevirisi bizzat Dankoff -Bernt Brendemoen’in de yardımıyla- tarafından kontrol edilmiş, bu kontrol sırasında bazı düzenlemeler de yapılmıştır. En önemli düzenleme, 1982 versiyonunda kullanılan *Dede Korkut Kitabı*’nın G. Lewis tarafından yapılan İngilizce tercümesinin bu baskıda kaldırılması, buradan yapılan alıntılarının orijinal metindekilerle değiştirilmesi olmuştur.

Michael Meeker’in 1992’de neşredilen “Dede Korkut Etiği” makalesi ise ABD’de Dede Korkut araştırmalarının az sayıdaki ürününden biridir. Dede Korkut etiğinin şahsi ve sosyal değerleri kapsadığını vurgulayan araştırmacı, şahsi başarıların kesinlikle toplumsal ahlaki değerlere bağlandığını ileri sürdüğü bu yazıda özellikle Tepegöz destanı üzerinde odaklanmış, bu bağlamda C.S. Mundy’nin bu anlatıyla ilgili vardığı sonuçları eleştirmiştir.

“Dede Korkut Kitabı’nın Şamanlık Temeli” Çin’den Bi Xun’un kaleme aldığı bir yazı. Yazar bu çalışmasında *Dede Kor-*

kut Kitabı'ndaki şamanlıkla ilgili bazı öğeleri, özellikle Kazak halk bilgisinden verdiği bazı örneklerle açıklamakta, sonuç olarak bu eserin dayandığı temel inancın Şamanlık olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

“Dede Korkut, İlyada ve Odysseia’da Kadın ve Aşk” unvanlı makale ise İran’dan iki araştırmacı tarafından kaleme alınmıştır: Mohammedreza Barzegar Khaleghi ve Roghiyeh Neysari Tabrizi. Araştırmacılar bu makalede Homeros’un destanlarıyla *Dede Korkut Kitabı*’nı “kadın” ve “aşk” öğeleri bakımından karşılaştırmışlar ve sonuçta Dede Korkut destanlarında kadının daha özgür bir biçimde tasvir edildiğini öne sürmüşlerdir.

Kitaptaki son makale ise Güney Koreli Türkolog Eunkyung Oh’a ait. Alpamış ve Bamsı Beyrek üzerinde çeşitli makaleleri olan Oh’un “Oğuz Türkleri ve Özbeklerin Kahramanlık Destanları Arasında Metinlerarasılık: Bamsı Beyrek ve Alpamış Destanları Üzerine Bir Karşılaştırma” isimli çalışması, yazarın araştırmalarının başka bir merhalesine işaret ediyor. Özellikle yazarın bölge halklarının sözlü-yazılı edebî birikimini Kore’yi de içine alan “Orta Avrasya Edebiyatı” başlığı altında ele alma önerisi üzerinde ciddiyetle durulması gerektiğini düşünüyoruz.

Elinizde tuttuğunuz kitapta bulunan yazılardan ikisi daha önce aynı mütercimlerin imzasıyla dergilerde yayımlanmıştır. Bunlardan Ettore Rossi’nin “Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırma” isimli yazısı, ilgili kısımda belirtildiği üzere, çok sorunlu bir neşirdir. İki makale ise başka mütercimlerin çevirileriyle neşredilmiş olup on altısı daha önce Türkçede hiç yayımlanmamıştır.

Kronolojik olarak düzenlediğimiz makalelerin bir kısmı kendi içinde gruplandırılarak okunmaya çok uygundur. Bu bakımdan Dede Korkut destanlarının incelemesine yeni başlayanlar için genelden özele bir sırayı takip etmelerini öneririz. Bu bağlamda şöyle bir sıralama uygun olabilir; “Oğuzların Epik Tarih ve Kültür Birleşimi: Dede Korkut Kitabı”, “Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırma”, “Dede Korkut Destanları Hakkında”.

Makalelerin bir kısmı ise tarihî bir değere sahiptir. “Türk Destanı ve Kafkaslar”, “Kitab-ı Dede Korkut’un Bir Edisyon Kritiği Hakkında İlk Mülahazalar”, “Kitab-ı Dede Korkut’un Yeni Bir Elyazması” isimli yazılar bu cümledendir. Özellikle son makale,

Rossi'nin Vatikan nüshasının bulunuşu haberini vermesi açısından tarihi açıdan çok kıymetlidir.

Makalelerin bir bölümü şü ya da bu şekilde Tepegöz figürüyle ilgilidir. Bunları da kendi içinde şü sırayla değerlendirmek mümkündür; "Polyphemos ve Tepegöz", "Tepegöz'ün Kör Edilmesi Hikâyesinin Türk-Moğol Versiyonları", "Dede Korkut Etiğı".

Makalelerin içinde dinî motiflerin incelendiğı yazı sayısı hayli fazladır. Bu grup için de şöyle bir sıralama tavsiye edilebilir; "Dede Korkut Kitabı'nın Şamanlık Temeli", "Müslüman Türk Metinlerinde İslam Öncesi Kalıntılar Üzerinde Araştırma: Kitab-ı Dede Korkut", "Kitab-ı Dede Korkut'ta Allah Kavramı", "Kitab-ı Dede Korkut'ta Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'e İlişkin Motifler".

Son olarak karşılaştırmalı çalışmaları da kendi içinde şü sıralamayla okumak ilginç olabilir; "Ak-Köbök, Salur-Kazan ve Sosurga: Bir Oğuz Destan Motifi ve Anadolu'da, Kafkasya'da ve Orta Asya'da Yayılması", "Oğuz Türkleri ve Özbeklerin Kahramanlık Destanları Arasında Metinlerarasılık: Bamsı Beyrek ve Alpamış Destanları Üzerine Bir Karşılaştırma", "Dede Korkut, İlyada ve Odyssea'da Kadın ve Aşk". Bunlara elbette Mundy ve Tursunov'un makaleleri de eklenebilir.

2019'da yeni bir nüshanın bulunması ve Prof. Dr. Metin Ekici tarafından bilim âleminin haberdar edilmesiyle beraber, yeniden Türkolojinin gündemine oturan *Dede Korkut Kitabı*, bilim insanların daha uzun süre dikkatini çekecektir. Bu bağlamda bu cilde girmeyen makaleleri ayrı kitaplar hâlinde yayımlama hazırlığında olduğumuzu da belirtelim.

Bu çalışmanın şekillenmesi sürecinde makalelerin yayımlanması için izin veren yazarlara ve dergi editörlerine, ikinci olarak mütercimlerimize teşekkür ederiz. Ayrıca süreç içinde yardımlarını gördüğümüz İlker Külbilge, Yahya Kemal Taştan ve bazı tercüme eksiklerini tamamlayan Mikail Acıpınar'a müteşekkirimiz. Son olarak sevgili editörümüz Göktürk Ömer Çakır'ın şahsında Ötügen Neşriyat'ın tüm mensuplarına teşekkürümüz tabiidir.

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Dr. Gürol PEHLİVAN

İzmir/Manisa 2020

V.V. BARTHOLD**

TÜRK DESTANI VE KAFKASLAR*

Türkiye Türkçesine Aktaran
Gülcihan PEHLİVAN***

* "Turetskiy Epos i Kavkaz", *Kniga moego Deda Korkuta*, Pervud akademika V.V.Bartold, Baku, 1999, ss. 118-126 [İlk baskı: Yazık i Limeramura, Leningrad, 1930, ss. 1-18]. [Makaleyi Azerbaycan Türkçesine tercüme eden müterci mi tüm araştırmalarımıza rağmen tespit edemedik. Kendisine şükranlarımızı sunuyoruz.]

** Prof. Dr., Rus Türkolog (1869-1930)

*** Yeni Türk dili doktoru.

Tarihteki Türkmen yaratıcılığı, başka bir ifadeyle, Kafkas Türkmenleri arasında meşhur olan alp-şair Koroğlu hakkındaki destanın öne çıkan hususiyetleriyle ilgili olarak başka bir yerde¹ bir yazı kaleme almıştım. Fakat bu destan, yegâne yazması Dresden’de bulunan Orta Çağ Türkmen destanı ile hiçbir şekilde mukayese edilemez.

Yazma “Kitâb-ı Dedem Korkud alâ lisân-ı tâ’ife-i Oğuzan” başlığını taşır ve bu yazma öğrencilik yıllarımda (1891-1892) tarafımdan istinsah edilmiştir. Sonradan ben² ve merhum Tumanski³ bu eserin ana hatlarını tanıtmıştık. Adı geçen eserin dört hikâyesini neşretmiştim (birinci, ikinci, üçüncü ve beşinci hikâyeler).⁴ Sekizinci hikâye ise 1815 yılında Almanca olarak yayımlanmıştır.⁵ Hâlihazırda, eserin tam metni İstanbul’da neşredilmiştir. Bu yazıda, başka yerlerde yayınlanan yazılarıma bazı ilaveler ve düzeltmelerde bulunacağım. Daha önce işaret ettiğim üzere,⁶ on iki hikâyeden -bunların başında Korkud ve ona atfedilen sözler hakkında bilgi veren bir mukaddime gelir- dokuzunda kâfirlerle olan mücedelelerden bahsedilir. Bu hikâyelerden ikisi mitolojik karakter taşırken, biri (sonuncusu) Oğuzların kendi aralarındaki mücadelelere yer vermiştir. En mühim noktalardan biri, beşinci ve altıncı hikâyelerin diğerlerinden ayrılan yönüdür. Bu iki hikâyede ne bütün Oğuzların önderi olan “Hanlar Hanı” Bayandur Han, ne ana kahraman Salur Kazan, ne de diğer hikâyelerdeki şahıslar mevcuttur. Beşinci yani “Deli Domrul” hakkındaki hikâyenin, henüz ne Müslüman, ne de Ön Asya edebiyatında benzerini bulmak mümkün değildir. Kan Turalı’nın Trabzon’dan kız almasına dair altıncı hikâye, Falmerayer’in⁷ ifadesiyle, “Çerkes, Yunan, Ermeni ve Gürcü prenslerinin” Trabzon hanımları ile evlenmesi gibi “Doğu hikâyeleri ve Batı romansları” ile açıklanabilir.

Kalan on hikâye birbiriyle sıkı biçimde ilişkilidir ve Bayandur Han -muhtemelen bu adın menşei, Bayandır boyundan Türkmen sülâlesi Akkoyunlulara kadar götürmek mümkündür- ve onun

¹ V.V. Bartold, *İz Proşlogo Turok*, ss. 193-202.

² V.V. Bartold, *Kitab-ı Korkud*, I, s. 203.

³ A.G. Tumanskiy, “Po povodu ‘Kitab-ı Korkud’”, ss. 269-272.

⁴ V.V. Bartold, *Kitab-ı Korkud*, IV-V, ss. 14-49.

⁵ H.F. Diez, Bd., II, s. 399 vd.

⁶ V.V. Bartold, *Kitab-ı Korkud*, I, s. 203.

⁷ J.Ph. Fallmerayer, *Geschichte des Kaisertums Trapezunt*, Munchen, 1897, s. 190, 213.

yiğitleri ile alâkalıdır. Üstelik hikâyelerin çoğunda aynı isimler tekrar edilir. Bununla birlikte hikâyeler arasında genel bir plan olduğu söylenemez. Bütün hikâyeler aynı devirde ve aynı ozan mektebi (kolu) tarafından yaratılmış gibi görünse de, hikâyelerin tümünün bir kişi tarafından yaratılmış olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Kendi başına hikâyelerin -her bir hikâye veya boy *Oğuznâme* olarak adlandırılır- mukaddime ile hiçbir bağılılığı yoktur. Mukaddimedede hem Korkud ve onun sözlerine hem de başka bir ozanın sözlerine yer verilir. Bu sözlerin ise han tarafından dinlenildiği düşünülür. Mukaddimeyi sonraki on iki hikâyeye bağlayan tek kahraman Korkud'dur.

Bilindiği gibi Korkud hakkındaki efsaneler Türkistan'da, önceki ismiyle söylemek gerekirse, Kırgız bozkırlarında da vardır. Oğuzlar da Kafkasya'ya gelmeden evvel bu bozkırlarda yaşıyorlardı. Türkistan bozkırlarının şu andaki sakinleri olan Kazaklarda da bu efsaneler saklanmıştı. Benzer efsanelerin bir kısmına biz, daha evvel de başka eserlerimizde yer vermiştik. Bunlardan en önemlisi ve daha önce dikkatimden kaçmış olanı, 1865'te vefat etmiş doğubilimci Çokan Velihanov'un -Sibir Kazaklarından Harhut hakkında verdiği malumattır. Daha önceki malumata göre Harhut ilk şamandır ve Kazak şamanlarına kopuz çalmayı ve sare söylemeyi öğretmiştir.⁸ Merhum P. A. Falev, anlaşılmasız "sare" sözü yerine "sarın" ("mani") kelimesini teklif etti.⁹ Radlov da Kırgız (Kazak) şamanlarında kopuzu görmüştür:¹⁰

Putperest şamanların davulu yerine Kazak büyücüsü ("baksa" veya "baksı"), aşağı yukarı keman veya viyolonsele benzer bir şeyden faydalanırdı. Kobuz olarak adlanan bu aletin uzunluğu 90-150 cm'dir. Bizim müzisyenlerin viyolonsel çaldığı pozisyona benzer biçimde bakşı da kobuzu keman yayı ile çalar. Kobuzda at kuyruğundan eğrilmiş iki tel vardır. Onun ucuna da birçok demir şak-şak bağlanmıştı. Aleti hareket ettirirken bu şak-şaklar ses çıkarır.

Aynı kelimeyi, "Koboz" şeklinde Macar dilinde de buluruz ve neticede büyük ihtimalle diyebiliriz ki, bazı Slav dillerinde (Leh, Ukrayna) kullanılan "kobza" kelimesi, hiç de Dal'ın dediği gibi

⁸ Ç.Ç. Valihanov, *Soçineniye*, s. 29.

⁹ V.V. Radlov, *Slovar*, IV, s. 323.

¹⁰ W. Radloff, *Aus Sibirien*, Bd. II, s. 59.

Slav dillerinden Türk diline değil, aksine, Türk dilinden Slav dillerine geçmiştir.¹¹ Radlov'un sözlüğüne göre "kobuz" veya "kobuz" kelimesi, Altay'da Sors ve Uygur dillerinden Kırım ve Karaim dillerine kadar birçok Türk dilinde kullanılır.¹²

Efsanenin başka bir varyantında Horhut'un (Korkud'un) Müslüman veli olarak ölümden kaçmaya çalışması (bu motif, elbette ki Müslüman inancına zıttır) varyantında kobza bir kez daha hatırlanır. "O, okumakla ve kopuz çalmakla uzun süre uyanık kalmaya çalışırdı (açıktır ki, ona önceden bildirilmişdi ki o, uykuda ölecektir); nihayet o uyduğunda, ölüm büyüğü bir yılan şeklinde halının üstüne iner ve Korkud'u ısırır." Onun kabrine kopuz koyulur ve bu kopuzun inleyen sesinden Horhut adı açıkça anlaşılırdı.¹³

Bizim eserde kopuz, Korkud'un ayrılmaz bir parçasıdır. Korkud türküler besteler ve diğer sanatkar ozanlar da bu türkülerini ezberleyip okurlar. Her bir hikâye (boy), hanın huzurunda anlatılır ve ozan hikâyeyi ona yönelerek söyler. Kahramanların şan-şöhreti de ozana bağlıdır, çünkü "ozan kopuz elinde bir topluluktan diğerine, bir beyin yanından ötekine gider, yiğitlerden hangisinin kahraman, hangisinin avare olduğunu ozan bilir." Ozan ve onun kopuzu toy merasimlerinde de zaruridir. Bazen de yiğit alplar kopuz elinde topluluk içine çıkarlar; onuncu boyda genç alp Sedrey*'in Dede Korkud'dan kopuz alması anlatılır. Kazan Bey kâfirlerin elinde esirken ondan türkü söylemesini istediklerinde, o, kendi kopuzunun ona verilmesini ister.

Türk yaşam tarzının bu yönü ile ilgili olarak şimdiye kadar hiçbir bilgi yoktu ve hatta "ozan" kelimesinin aslı unutulmuştu. "Korkud Kitabı"nı ilk tercüme eden ve uzun süre İstanbul'da elçilik yapmış Diez, "ozan" kelimesini özel isim olarak düşünmüştür.¹⁴ Radlov'un sözlüğünde ise ozan kelimesi yoktur. Vullers'in Farsça-Latince ve Budakov'un Türkçe-Rusça sözlüklerinde geçen bu kelime, Meninski'nin sözlüğünden alınmıştır. Meninski ise "ozan" kelimesini 1742 (h. 1155) yılında Şuûrî tarafından yayımlanan sözlükten almıştır. Şuûrî'ye göre "Türkçe ozan o adamlara

¹¹ V.İ. Dal, *Tolkoviy Slovar jivogo velikoruskogo yazıka*, 11, izd. 3-e, 1905, s. 311.

¹² V.V. Radlov, *Slovar*, II, s. 661 vd.

¹³ P.S. Spiridonov, "Odin iz Variantov legendi o Hor-hute", s. 18 vd.

* Segrek (ed.)

¹⁴ H.F. Diez, *Bd.*, II, s. 401.

ETTORE ROSSI**

KİTAB-I DEDE KORKUT'UN YENİ BİR ELYAZMASI*

Çeviren
Mikail ACIPINAR***

* "Un Nouvo Manoscritto del Kitâb-ı Dede Qorqut", *Revista degli studi orientali*, 25/1-4 (Giugno 1950), ss. 34-43.

** Prof. Dr., İtalyan Türkolog (1894-1955).

*** İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.

Hem daha önce Mai¹ ve P. Horn² tarafından kısaca tanımlanan kodların hem de sonradan ilave edilen çok sayıdaki kodun bir listesini hazırlamak için Vatikan Kütüphanesi'nde yer alan Türkçe elyazmalarını incelerken, Vat. Turco 102'de³ kayıtlı kıymetli bir eser olan Doğu Anadolu Oğuz Türklerinin destansı kahramanlık hikâyelerinin derlendiği *Kitab-ı Dede Korkut*'un yeni bir elyazmasını bulma şansına eriştim (14. yüzyıl civarı).

20,5 x 15,2 cm. ebadında 109 folyodan müteşekkil ve 13 dize hâlinde tamamı harekeli nesih yazı karakteri kullanılan elyazması tarihsizdir fakat üzerinde bulunan bir *nota possessionis* ve paleografik karakterler yazmanın 16. yüzyıla tarihlenmesini mümkün kılmaktadır. Yazma şu başlıkları içermektedir:

1. Fol. 2v-58: Hikâyet-i laîfe-i Ucûbe u Maḥcûbe-i Zârîfe; Sıdkî olarak tanınan Ahmed b. Hasan Bâlî tarafından Farsçadan Türkçeye tercüme olunarak Osmanlı Sultanı II. Bâyezid'in oğlu şehzade Âlemşâh'a (H. 918/M. 1512-1513) ithaf edilen ahlak hikâyeleri derlemesi;
2. Fol. 58v-106: Hikâyet-i Oğuznâme-i Kâzan Bey ve ğayri.

Farklı bir başlığa sahip olsa da bu ikinci kısım, tamamıyla Oğuz Türkleri veya daha kesin bir ifadeyle kendisine girişte özlü deyişler atfedilmiş tarihi bir karakterden ziyade, Oğuz Türklerinin en efsanevi saygın kurtarıcısı olan ve kendisine atfedilen efsanevi Dede Korkud⁴ ismine istinaden *Kitab-ı Dede Korkut* adı altındaki Doğu Anadolu ve Azerbaycan Oğuz Türklerinin destansı kahramanlık hikâyelerinin derlemesidir. Hikâyelerin sonunda daima Dede Korkut devreye girer ve bazen de tavsiyeleriyle olaylara müdahil olur. Dede Korkut bir veli, bilge ve kâhin olduğu kadar hem bir şair ve ozan hem manevi ve dinî bir rehberdir.

Bu derlemenin önemi Türk araştırmacılar ve Türkologlar tara-

¹ A. Mai, *Scriptorum veterum nova collectio, Vol. IV, kısım 2a: Catalogus codd. Bibliotheca Vaticanae arabicorum, persicorum, turcicorum*, Romae 1821.

² *Die persischen und türkischen Handschriften des Vatikans*, SDMG, LI (1897), ss. 1-65.

³ Kod, katalogda Farsça yazmalar arasında [Assemani]-Mai tarafından 46 numara, Horn tarafından ise Türkçe yazmalar arasında 23 numarayla tavsif edilmiştir. Ancak fol. 2v-58 arasını kapsayan ilk kısımdan ve Dede Korkut hikâyelerinin derlendiği fol. 58v-106 arasını içeren kısımdan sonra gelen Farsça kısa hikâyelerin Türkçe tercümesinin yer aldığı bir derlemeye dikkat çekilmemiştir.

⁴ Kendisinden Ata Korkut ve Korkut Ata olarak da bahsedilir; yazmada ayrıca Dedem Korkut şeklinde de okunmaktadır.

findan gayet iyi bilinmektedir. Bilhassa saf bir dilde, morfolojik ve sözdizimsel bakımdan etkileyici, manzumeye şiir parçaları karıştırılmış samimi bir Türk muhiti sunar.

Lengüistik ve edebi öneminin yanı sıra metin, hikâyelerin ekseriya Doğu Anadolu'nun XIII. ve XV. yüzyıllardaki durumu ile birlikte Gürcüler, Ermeniler, Kafkasya Abhazları ve Trabzon Rumları ile mücadele hâlinde olan Türkmen göçerlerin hayatına işaret etmesinden dolayı, göz ardı edilemez tarihi bir kıymete de sahiptir. *Kitab-ı Dede Korkut*'ta, Henry Grégoire, M. Canard ve diğer kimselerin çalışmalar yaparak aydınlattıkları Dätü'l-Himma'nın Arapça romanına, Seyyid Baṭṭāl Gazi'nin Türkçe romanına (*Gāzevāt-ı Seyyid Baṭṭāl* olarak da bilinir; yine Türk muhitinde *Dānişmend-nāme* bunun uzantısıdır) ve Digenis Akritas'ın Bizans şiirinin ortaya çıkışına kaynaklık eden Arap-Türk-Bizans ilişkilerine benzer bir durum çok daha farklı bir şekilde yansıtılır.

Kitab-ı Dede Korkut'un sadece Dresden Kraliyet Kütüphanesi'nde (Fleischer kataloğu, no. 86) muhafaza edilen ve Fr. Diez tarafından istinsah edilerek Berlin Kraliyet Kütüphanesi'ne (Pertsch kataloğu, n. 203) geçen aynı yazmasının kopyası şimdiye kadar yegâne elyazması olarak biliniyordu. Aşağıda görüleceği üzere, metin üzerine bu zamana dek yapılan tüm çalışma ve yayınlar bu yegâne nüshaya dayanmaktadır.

1. Fr. Diez'in *Der neuentdeckte oughuzische Cyklop* başlığı ile *Denkwürdigkeiten von Asien*'de (Berlin und Halle, 1815) yayımladığı Tepegöz hikâyesinin Arap alfabesi ve Almanca tercümesiyle yaptığı yayın;
2. W. Barthold'un dört hikâyeyi Arap harfleri ve Rusça tercümesiyle *Zapiski Vostoctiago Otdelenija Imperat. Russkago Arjoel. Obscestva*, VIII (1894), XI (1897-98), XII (1900), XV (1903)'te yaptığı yayınlar;
3. Kilisli Rifat'ın Dresden elyazmasının Berlin kopyası fotoğraflarına dayanarak *Kitāb-ı Dede Korkut 'alā lisan-ı tā'ife-i Oğuzān* başlığı altında eski harflerle yaptığı tam neşir (İstanbul, 1332-1916);
4. Orhan Şaik Gökyay'ın *Dede Korkut* başlığı ile bir giriş eşliğinde yeni harflerle düzenlediği transkripsiyonun tenkitli neşri (İstanbul 1938). Gökyay bu neşri Kilisli Rifat'ın basısını esas almak ve Barthold'un gözlemlerini göz önün-

de bulundurmak suretiyle, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü'nde yer alan Dresden yazmasının bir fotoğrafında görülen farklılıkları dikkate alarak yapmıştır.

Kısa tutmak adına burada, son yıllarda Türkiye'de *Kitab-ı Dede Korkut* metniyle ilgili tarihi-lengüistik çerçevede belli meseleler hakkında çıkan çok sayıdaki makaleden bahsetmiyorum. Bunlara O.Ş. Gökyay'ın yukarıda bahsedilen çalışmasında değinilmiştir. Ayrıca söz konusu çalışmalara ele aldığım bu çalışmamda ve ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Bu bağlamda, *Kitab-ı Dede Korkut*'un en erken tarihlisi olmayan ancak neredeyse Dresden nüshası kadar eski olan ikinci bir elyazmasının keşfi birçok bakımından epeyce öneme sahip bir hadisedir:

1. Daha evvel Barthold'un da bahsi geçen dergideki çalışmasında belirttiği gibi (X, s. 203 vd.), ünik bir elyazması olarak bilinen bir metni yayınlamak ya da çevirmek oldukça meşakkatlidir.
2. Dresden nüshası hatalıdır ve hareketlere sahip değildir.
3. Vatikan nüshası ise oldukça hatasız ve tamamen harekeliştir.

Keşiften ötürü Türk araştırmacılar ve Türkologların duydukları sevinç, maalesef Vatikan Turco 102'nin, Dresden nüshasının (bir giriş ve 12 hikâye) tüm mevzularını değil de yalnızca bir giriş ve 6 hikâyesini ihtiva etmesinden ötürü azalmıştır. Diğerleri arasında iki hikâyenin görece büyük ehemmiyeti haizdir: Tepegöz ve Deli Dumrul. Ayrıca Vatikan nüshasının 105. ve 106. yaprakları arasında iki yaprak kayıptır; bu nedenle son hikâye bir boşluk arz eder.

Yine de hatasız ve tamamen harekeli olması münasebetiyle Vatikan nüshasının Dede Korkut hikâyelerinin metinlerinin anlamlandırılması yanında, dil araştırmalarına gerek fonetik gerekse morfolojik açıdan olduğu kadar sözcüksel bakımdan da epeyce bir muaveneti olacaktır. Yazma kısa bir süre sonra hazırlamakta olduğumuz bir çalışmamızda tıpkıbasım olarak yayımlanacaktır. Bu çalışma; eser, dil ve tarihsel sorunlara ilişkin tanıtıcı bir giriş; Vatikan nüshasının tercümesi (giriş ve 6 hikâye); Dresden nüshasında yer alıp Vatikan nüshasında bulunmayan 6 hikâyenin tercümesi ve Vatikan nüshasının tıpkıbasımı konularını ihtiva etmektedir. Ciddi anlamlandırma zorlukları barındırmasına rağmen şiir bakımından

ETTORE ROSSI**

DEDE KORKUT KİTABI ÜZERİNE ARAŞTIRMA*

Çeviren
Mahmut H. ŞAKİROĞLU***

* Şu kitabın içinde yayınlanmıştır: Il “Kitâb-i Dede Qorqut” Racconti epico-cavallareschi dei Turchi Oguz. Tradotti e annotati con “facsimile” del ms. Vat. Turco 102, Città del Vaticano, 1952, ss. 1-95. [Bu çeviri ilk kez Erdem, 12/34 (Mayıs 1999), ss. 183-277’de neşredilmiştir. Bu baskıda Rossi’nin transkripsiyonlarına yeterince uyulmamıştı. Bu eksiklik, elinizdeki neşirde giderilmiş, örnek cümle, kelime ve eklerin yazımında Rossi’nin transkripsiyonuna sadık kalınmıştır. Ancak Korkut, Kazan gibi Rossi’nin devamlı “Q” harfiyle yazdığı kelimeler, fonetik değerinin gösterilmesinin gerekli olduğu yerler hariç, “K” harfiyle yazılmıştır. Ayrıca Erdem’deki baskıda Rossi’nin Vatikan nüshasına atıf yaparken kullandığı işaretler (örn. 78^v,) hiç kullanılmamış olup onun Dresden nüshasını göstermek için yaptığı atıflarla (örn. 78,) aynı şekilde dizilmiştir. Bu durum Rossi’nin atıflarının tamamıyla anlaşılmasız hâle gelmesine yol açıyordu. Bunların hepsi de bu baskıda düzeltilmiştir. Dizgiden kaynaklanan bu eksiklerin tamamlanmasıyla rahmetli mütercim Mahmut H. Şakiroğlu’nun büyük emek verdiği bu çevirinin onun isteğine uygun biçimde neşredilmesi sağlanmış oluyor. (ed. notu)]

** Prof. Dr., Türk tarihçi (1939-2013).

*** Türkçe kelimelerin çeviri yazısı için Türkbilim (Türkoloji) çalışmalarında kullanılan usule göre hareket ettim. 1928 yılından sonra çıkan eserler için yeni Türk alfabesini kullandım.

KISIM I

GİRİŞ

I. “Kitab-ı Dede Korkut” Üzerine Yapılmış Çalışmaların Bibliyografyası. Bu Araştırmanın Gaye ve Sınırları

*Kitab-ı Dede Korkut*¹ ile ilgilenen günümüz araştırmacıları arasında Heinrich von Diez² birinci sırada yer alır. Bu Alman doğubilimcisi *Kâbusnâme* çevirisi, Türkiye lâlerine dair araştırması ve iki cilt olan *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften*, (Berlin, 1811-1815) adlı eseri vesilesiyle, Goethe tarafından *Westöslicher Divan* adlı eserinde methedilmişti. Bilhassa *Denkwürdigkeiten* adlı eserin ikinci cildinin 399 ile 457. sayfaları arasında, Dresden Kraliyet Kitaplığında bulunan el yazmasına dayanarak Tepegöz hikâyesinin metnini ve Almanca çevirisini yayınlamış ve bunu Odysseia’daki Odysseus ve Polyphemos hikâyesi ile karşılaştırmış, Türk hikâyesinin Odysseia’da bulunandan bağımsız olarak diğer doğu efsanelerinden türediğini, ayrıca Homeros’un destanını bile etkilemiş olabileceği sonucuna varmıştı. Dresden nüshasından çıkarılan bir sureti de Diez sayesinde Berlin Kütüphanesine kazandırılmıştı.

Diez’den sonra H.O. Fleischer doğu yazmalarının kataloğunu hazırlarken *Kitab-ı Dede Korkut*’u incelemekle birlikte (1831’de, ileriye bakınız), önemine değinmemiş ve kısa bir tavsifini yapmakla yetinmişti. W. Pertsch de Berlin’deki Türkçe yazmaların kataloğunu hazırlarken (1889 yılında) aynı bilgiyi tekrarlamıştı.

Gençlik yıllarında Türk dili ile ilgilenen Theodor Nöldeke (bk. *ZDMG*, c. XIII, 1859, ve devamında *Neşri Tarihi*’ne dair yazdığı makale), 1859 yılında Dresden nüshasının tamamını istinsah etmiş, sonra da bunu yayınlamaya niyet etmiş ise de pek çok noktaları anlaşılmasız bulduğu için teşebbüsünden vazgeçmişti.³ 1892 yı-

¹ Türkçe kelimelerin çeviriyazısı için Türkbilim (Türkoloji) çalışmalarında kullanılan usule göre hareket ettim. 1928 yılından sonra çıkan eserler için yeni Türk alfabesini kullandım.

² H. Fr. v. Diez için bk. Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 8 [çevirenin eki: şimdi şu tercüme içinde: *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Mersin 1992, nâşiri Kültür Bakanlığı, çeviren: C. Üçok, s. 9] ve G. Weil, *Festschrift f.E. Kühnel*, 1928.

³ Buradaki ve sonraki haberleri W. Barthold’un “Kitab-ı Korkud. I. Borba Bogatriya s

İnnda Strasbourg şehrine gelen W. Barthold, doğu araştırmalarında ihtisasını ilerlettiği sıralarda Nöldeke elindeki elyazmayı teslim etmiş ve eseri bitirmesini teşvik etmişti.

İki yıl sonra ilk çalışmalarını neşretmeye başlayan Barthold, bunun neşe değer bir metin olduğunu kabul etmişti.

Nöldeke'nin değerli katkılarıyla Türklerin dili ve tarihi ile ilgili engin bilgisini değerlendirmeyi bilmmişti. Fakat o zamanlarda henüz tek bir nüsha bilindiği için (Dresden nüshası ile ondan istinsah edilmiş Berlin nüshası) *Kitab-ı Dede Korkut*'un neşi ve tercümesi güç bir iş idi. Bununla birlikte Barthold sayesinde *Kitab-ı Dede Korkut* Türkbilim araştırmaları âlemine büyük bir yetki ile arzedildi, böylece metnin edebî, linguistik ve tarihî değerini ortaya koyması yanında, zamanımıza kadar süregelen araştırmalara bir başlangıç teşkil etmesinden dolayı Barthold'a çok minnettarız.

Barthold, Dresden nüshasındaki on iki hikâyenin dört tanesinin metnini ve çevirisini *ZVO*'daki dört makalesinde yayınladı (ilerdeki numaralandırmaya bakınız) VIII (1894), XI (1898), XII (1899), XV (1904). Gene *ZVO* dergisinde Korkut efsanesinin Türkmenler arasındaki yaşayan izleri ile ilgili notlar yayınlamış; 1908 yılında Derbend'de Korkut'un mezarını aramış, fakat gezgin Olearius'un 1683'te hürmetle ziyaret edildiğini söylediği bu mezarı bulamamıştı (IX (1895) ve XIX (1910), ss. 73/77). Müteveffa Ign. Kraçkovskij'in 1-9-1850 tarihli mektubunda bildirildiğine göre *Dede Korkut Kitabı*'nın Rusça çevirisi, W. Barthold'un hazırlamış olduğu notlarla yayınlanmıştı.⁴ Bu kitabı göremedim.

W. Barthold'un makalelerinin uyandırdığı akisleri önceleri Rus doğubilimcileri arasında daha başka araştırma ve yayınların yapılmasına yol açtı. A. Tumanskij de "Po Povodu Kitabı Korkud" adlı makalesinde (*ZVO*, IX (1895), ss. 269-272), Korkut Ata ve Dede Korkut'daki hikâyelerin diğer kahramanları ile ilgili Ebu'l Gazi Bahadır'ın *Şeceretü'l-Etrak* ve *Şecere-i Terâkime* adlı destani tarihlerinden çıkardığı bilgileri incelemişti. A. Divaev ise (*ZVO*,

angelom smerti", *Zapiski Vostnaga Otdielenija Imperat. Russkago Arh. Obscestva* (bu dergiyi bundan sonra *ZVO* diye kısaltım) dergisi, c. VIII, 3-4 (1894), ss. 203-218, W. Barthold'un hayatı için bk. M. Dostojevskij, "W. Barthold. Versuch einer Charakteristik", *Die Welt des Islams*, XII-3 (1931), ss. 89-136 [çevirenin eki; Türkçede en son araştırma: S. Eyice, "Barthold W.", *TDV İslam Ansiklopedisi* maddesi].

⁴ *Dede Korkut Kitabı* üzerine Bakü şehrinde çıkmış olan çalışmalar için ileriye bakınız.

X (1897), ss. 193-194) Kazalinsk'den Taşkent'e giden demiryolu üzerindeki "Korkut" istasyonunun civarında, Sirderya nehri kıyısında bulunan Korkut Ata mezarını tanıtmış ve gene (ZVO, XIII (1900), ss. 39-40)'da, 1899'da çekilen mezar fotoğrafını da yayınlamıştı. Daha sonraları K. Inostrantsev, "Korkut v istorij i legendie" adlı makalesinde (ZVO, XX (1911), ss. 40-46), Korkut'un, Hazar Denizi'nin doğusunda 548/1153 yılında isyan eden Guzz boyunun hâdisesi dolayısıyla anılan Guzz (Oğuz) Türklerinin adsız reisi ile aynı olabileceği faraziyesini öne sürdü. Kilisli Muallim Rifat Bey'in düzenlemesi ile İstanbul'da 1332/1916'da Berlin nüshasına göre (ki Dresden nüshasının bir kopyasıdır) yayınlanan kitap ile, *Kitab-ı Dede Korkut*'a dair araştırmalar yeni bir devreye girdi. Bu yayın, ilerde gene tekrarlıyacağımız gibi, tatmin edici değildir; zira Berlin nüshasının kopyası olduğundan (bazı düzeltmeler yapılmışa çalışılmış), esas nüsha olan Dresden'dekine tekrar bakmak daha doğru olabilirdi. Barthold tarafından Dresden nüshasının bir tenkitli yayını öngören kısmı çalışmayı hesaba almamıştı. Bununla beraber, *Kitab-ı Dede Korkut*'u bir bütün olarak tanıtmayı ve birçok kez doğru yerleri göstermesinden dolayı Kilisli'ye çok şeyler borçluyuz. Arap harfleri ile yapılan bu neşirden sonra bir bibliyografik giriş ve lügatçe yayınlanacaktı ki böyle bir şey olmadı.

1916 yılından sonra, *Kitab-ı Dede Korkut* birçok araştırmalara konu oldu. J. Deny *Grammaire Turque*, C. Brockelmann da "Altosmanische Studien" (ZDMG, 1919, ss. 1-29) adlı eserlerinde bazı dilbilim araştırmaları yaptılar. A.N. Samojlovic de "Očerok po istorij turkomenskoj literatury" adlı makalesinde (*Turkmenija I* (1929), ss. 123-167) Bamsı Beyrek hikâyesi ile Türkmen öyküsü Bozoğlan arasındaki benzerliği inceledi. W. Ruben ise *Folklore Fellows Communications* (Helsinki, 1944)'un 133. cildin zeylindeki *Ozean der Marchenstrome* (Teil I, ss. 193-271 ve 274-283)'de on iki Dede Korkut hikâyesinin sistematik bir özetini yaparak, çok güzel edebî ve folklorik karşılaştırmalar yapmıştı.⁵

⁵ Dede Korkut hikâyeleri (herhâlde Osmanlı Türkçesi olmadıkları için) *Littérature populaire turque*, Paris 1936, adlı kitabı ile Türk folkloru hakkında Avrupa'da en güzel incelemeyi yapmış olan E. Saussey tarafından ve hattâ O. Spies'in mükemmel kitabı *Türksche Volksbücher*, Leipzig (1929)'inde dikkate alınmamıştır. [Çevirenin eki: bu iki eser de dilimize çevrilmiş ise de çok nadir bulunan kitaplardır. İlk eseri İ. Başgöz, ikincisini ise B. Gönül (Necatigil) çevirmiştir.]

ETTORE ROSSI

KİTAB-I DEDE
KORKUT'UN
BİR EDİSYON
KRİTİĞİ
HAKKINDA İLK
MÜLAHAZALAR*

Çeviren
Mikail ACIPINAR

*“Osservazioni preliminari per una edizione critica del Kitāb-i Dede Qorqut”, *Rivista degli studi orientali*, Vol. 27, Fasc. ¼ (Giugno 1952), ss. 68-73.

Kitab-ı Dede Korkut¹ üzerine yaptığım çalışmamın hazırlığı esnasında, Türkiye’de veya başka bir yerde, mevcut nüshanın bir edisyon kritiğini hazırlayacaklara faydalı olabilecek bazı gözlemlere dikkat çekmeyi gerekli görüyorum. Bu gözlemlerimi aşağıdaki gibi sınıflandırılabiliriz:

- I. Elimizde hâlihazırda metnin iki elyazması bulunmaktadır: birincisi D (86 numaralı Dresden yazması ve onun modern bir kopyası olan 203 numaralı Berlin yazması.), ikincisi ise V (Vaticano Turco 102 numaralı elyazması)’dır. Dresden nüshasının, Kilisli Rıfat’ın Berlin kopyasına dayanan eski harfli yayını (İstanbul 1916) ve Orhan Şaik Gökyay’ın Kilisli Rıfat’ın eski harfli yayınının, Dresden nüshasının orijinal fotoğraflarıyla mukayeseli biçimde Latin harfleriyle yaptığı (İstanbul 1938) yayını olmak üzere iki farklı yayını mevcuttur. Vatikan yazması, benim biraz yukarıda bahsedilen çalışmamın sonuna eklenen tıpkıbasım reproduksiyonuyla birlikte araştırmacılar için ulaşılabilir hâle getirilmiştir.
- II. Dresden nüshasının Berlin kopyasına dayanarak yapmasından ötürü Kilisli Rıfat’ın tatmin edici olmayan yayınına tahkik etme fırsatım oldu. Ayrıca, Dresden nüshasının fotoğraflarının yardımıyla gözden geçirilmiş olmasına rağmen, Gökyay’ın yayını da esasen Kilisli Rıfat’ın yayınına dayanmaktadır ve ondaki bazı yanlışları düzeltilmesine rağmen hatasız olmaktan uzaktır. Bu yüzden metnin edisyon kritiğine girişecek kimselerin İstanbul’da Türkoloji Enstitüsü’nde ve Vatikan Kütüphanesinde görüntülerinin birer kopyaları bulunan Dresden nüshasının orijinaline doğrudan başvurmaları icap etmektedir.
- III. Dresden elyazması en kapsamlısı olmasından dolayı (Vatikan nüshasında on iki hikâyenin altısı bulunmadığı gibi on ikinci hikâyenin iki sayfası da parçalanmıştır), edisyon kritiğinin Dresden nüshasına dayanılarak yapılabileceği anlaşılmaktadır. Fakat Vatikan nüshası ile mukayese edilmesi iki sebepten ötürü kaçınılmazdır; birincisi, Dresden nüsha-

¹ Eser bilahare şu başlıkla yayınlanmıştır: Ettore Rossi, *Il «Kitâb-ı Dede Qorqut»: Racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oğuz tradotti e annotati. Con “facsimile” del manoscritto vaticano turco 102*, Città del Vaticano, 1952, in-8°, IV-364 ss. [Inceleme ve Metin, 159]

sı ünlülerden yoksun iken Vatikan yazması tümüyle harekelidir; ikincisi, Vatikan nüshası bir bütün olarak Dresden nüshasından çok daha doğrudur ve metni iyi anlayan biri tarafından istinsah edilmişe benzemektedir.

- IV. Tam olarak tek bir edebî metin olmayıp aynı zamanda koleksiyoncular ve müstensihler tarafından değişime uğrayan destansı anlatıların bir derlemesi durumundaki metnin niteliği göz önüne alındığında (şimdiye kadar iki redaksiyonda ortaya çıkmış olsa da, biz iyi bilinen yazılı ve sözlü geleneğin bir işareti olan benzer derlemelerde yer alan dikkate değer ender bir tecanüse ulaştık), eleştirel baskıyla meşgul olanlar nazari bir güvenilir özgün geleneği yeniden inşa etmeyi amaçlamaktan ziyade, yalnızca Vatikan nüshasının ziyadesiyle doğru olan metniyle mukayesesini öneren metnin ve değişikliklerin iç tenkit kıstaslarını kullanarak Dresden elyazmasının doğru bir baskısını yapmaya meyletmek zorunda olacaklardır.
- V. Türkçe metinler için kullanılan transkripsiyon işaretleri ile yayın Latince karakterlerle yapılabilir; Reşit Rahmeti Arat tarafından *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakayık*'ın yayımında kullanılan transkripsiyon örnek alınabilir. Ayrıca Roma şehrinde düzenlenen XIX. Şarkiyatçılar Kongresi'nde önerilen transkripsiyon usulü de takip edilebilir.
- VI. Çözülmesi gereken ilk mesele, Dresden ve Vatikan metinlerini birbirinden ayıran diyalektik farklılıklardır. Çünkü Vatikan yazması eski Osmanlı Türkçesine daha yakın, yani daha Batı Türkçeli (sadece bir kez *menüm* zamirine karşın daima *diyecek* isim fiili kullanılan) bir metne sahip iken Dresden yazması (*ben, beni, bunı* gibi alternatiflere karşın *men, meni, muni* vb. zamirler; *dikeç* isim fiili) belirgin Azerice nitelikler taşımaktadır. Bununla birlikte, Dresden yazmasını takip etmek gerekirse, fonetiğin keyfi olarak değiştirilmeksizin veya belli bir forma sokulmaksızın Azerice niteliklerinin muhafaza edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.
- VII. Vatikan elyazmasının harekeli oluşu, Dresden yazmasının şüphe duyulan kelimelerini güvenli bir şekilde okumak için faydalı olacaktır. Harekeli Vatikan yazmasının, sonек-

ETTORE ROSSI

KİTAB-I DEDE
KORKUT'TA
KUR'AN-I KERİM
VE KİTAB-I
MUKADDES'E
İLİŞKİN
MOTİFLER*

Çeviren
Mikail ACIPINAR

*60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1953, ss. 437-441. [Makale'de Rossi, doğu kökenli tüm yazar, eser ve bu eserlerden alıntılanan cümle ve kelimeleri transkripsiyon harfleriyle yazmıştır. Burada sadece metinlerden alınan kelime ve cümleler transkripsiyon harfleri ile verilecektir. (ed. notu)]

Kitab-ı Dede Korkut'taki epik hikâyeler birkaç yönden tahlil edilebilir; Türk ve Türkmenlere münhasır Oğuznâmelerin Bayındır Han, Kazan Beg, Beyrek ve diğer anlatı figürleri gibi epik kahramanlık unsurları; XIII-XV. yüzyıllarda Türkmenler, Trabzon Rumları ve Gürcüler arasındaki münasebetlerin tarihsel arka planı; Doğu Anadolu'nun ve Kafkasların coğrafi ortamı; Deli Dumrul, Basat ve Tepegöz olayları gibi mitolojik unsurlar; gazi, alp, eren, ibadet/dua, abdest, Tanrıya yakarış ve Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye senalar gibi İslami unsurlar; folklorik ve epik-romantik unsurların mukayesesi, dil, üslup vb.

Biz burada, bilhassa hikâyelerde karşılaşılan *Kitab-ı Mukaddes* ve *Kur'an-ı Kerim*'e ilişkin motifleri incelemek istiyoruz. Müslüman dünyasına geçmiş olan İncil'le ilgili inançların, her şeyden önce *Kur'an-ı Kerim*'in müfessirlerin tefsirlerine sebebiyet veren kısımlarında yer etmiş olduğu bilinmektedir. Bu nedenle tefsirlerde belli ayetlere ilişkin, kendisini farklı ülkelerde farklı formlara intibak ettirmiş ve bazen de popüler değişimlere uğrayarak zamanla Müslüman dünyanın mirası hâline gelen inançlar buluyoruz. Müfessirlerin eserlerine es-Sa'lebî'nin '*Arâ'isi'l-mecâlis fi Kısasi'l-Enbiyâ*' (427/1036) ve el-Kısâ'î'nin *Kısasi'l-Enbiyâ*'sı (V/XI. yüzyılın başları) gibi önde gelen kozmolojik ansiklopedi veya kıssadan hisse yazarları da eklenebilir.

Türkçedeki *Kısasi'l-Enbiyâ*'lar arasında K. Grönbech tarafından 1948 yılında *Şışâsi'l-Enbiyâ by Rabgûzî* başlığıyla Kopenhag'da tıpkıbasım olarak yayımlanan Rabgûzî'nin XIV. yüzyılın başlarında Çağatay Türkçesi ile kaleme aldığı eseri özel bir yer işgal etmektedir.

Popüler Müslüman inançlarına giren ve Dede Korkut'un epik hikâyelerinde görülen *Kur'an* geleneğinde yer edinmiş *Kur'an*'la ve *Eski Ahit*'le ilgili unsurlar aşağıdaki bölümlerde bulunabilir:

¹ Burada Kahire baskısı (Mısır 1282) kullanılacaktır.

I

Giriş, dört kadın tipinin sınıflandırılması: Dresden nüshası, fol. 6; Kilisli neşri, s. 6; Gökyay neşri, s. 3; Vatikan nüshası, vr. 60₁₂;

Dördüncü tip kötü kadın hakkında denir ki: *Ol Nūh peygamberiñ eşeği aşıldur.*

Hız. Nūh bütün hayvanlarla birlikte gemiye binmeye karar verdiğiinde, son girecek olan eşekti ve eşek gemiye binerken şeytan da onun kuyruğuna asılmıştı; Hız. Nūh eşeği hareket ettirmek için *şeytān dahtı olursa gir-gil* dedi ve bu şekilde şeytan da gemiye bindi. Bunun manası, kötü kadının şeytanın eşliğinde gelmiş olmasıdır.

Krş. Sa‘lebî, *Kıyasi’l-Enbiyâ*, s. 58-59; *Kur’an* tefsirleri XI, 38 51; (Mehmed Efendi, *Tercüme-i Tibyân* başlıklı *Kur’an*’ın Türkçe tefsiri, İstanbul baskısı, C. II, s. 251).

II

I. Hikâye: Dirse Han’ın oğlu Buğaç Han hikâyesi: Dresden nüshası, fol. 14, 15; Kilisli neşri, s. 15, 17; Gökyay neşri, s. 9-10; Vatikan nüshası, fol. 65₁, 65₃.

Babası Dirse Han’ın okuyla vurulan Buğaç Han’a yeşil elbiseler içindeki (yeşil donlu) *Boz Atlu Hızır* görünür, yarasını sıvazlar ve ölmeyeceğine dair güvence verir. Ancak sadece, dağ çiçekleriyle karıştırılan anasının sütü kendisine merhem olacaktır.

Kur’an’da adından açıkça bahsedilmeyen (XVIII, 64), Hız. İlyas ve St. George ile birlikte betimlenen bir şahsiyet olan Hızır hakkında P.N. Boratav’ın Dede Korkut’un bu bölümüne açıkça referans veren İslam Ansiklopedisi’ndeki (*İA.*, C. 5, s. 468) makalesine bakınız.

III

II. Hikâye: Salur Kazan’ın evinin yağmalanması: Dresden nüshası, v. 29; Kilisli neşri, s. 32; Gökyay neşri, s. 21; bu kısım Vatikan nüshasında bulunmamaktadır.

Salur Kazan’ın oğlu Uruz, asılmasını kabul etmemesi için ağaca yakarırken ona şöyle sesleniyor:

Mūsà Kelimüñ ‘asası ağaç

Burada Musa’nın, Tanrı’nın birçok mucizeyi gerçekleştirmesi-ne vesile olmak üzere bahsettiği meşhur asâsına da başvuru vardır.

Krş. Sa‘lebi, *Kıssasi’l-Enbiyâ*, s. 187-189; *Kur’an*’daki yorumlar VII, 104, 114, 160 vs.

IV

VII. Hikâye: Kazılık Koca’nın oğlu Yigenek’in macerası: Dresden nüshası, fol. 106; Kilisli neşri, s. 118; Gökyay neşri, s. 80; Vatikan nüshası, fol. 102.

Düzmürd Kalesi’nin Herkülvârî kralı Arşun’un oğlu Direk Tekür ile mücadele eden Yigenek, mücadeleyi kazanmak üzere iken samimi bir yakarışla Tanrı’ya döner:

Yücelerden yücesin²

Kimse bilmez nicesin

‘Azîz Taşrı³

Anadan⁴ doğmaduñ

Sen atadan olmaduñ

Kimse rızkın yimeduñ

Kimseye güç itmeduñ

Çamu yirde aħadsın

Allāh(-i) samadsın⁵

Ademe sen tād urduñ

Şeytāna la‘net kılduñ

Bir suçdan ötüri

Dergāhdan⁶ sürdüñ

Nemrüd göke oğ atdı⁷

Çarnı yarık balığı karşı tutduñ⁸...

Buna benzer yakarışlar bazı varyasyonlarla XV. ve IX. hikâyelerde de bulunmaktadır ve bunlar *Dede Korkut Kitabı*’nın en güzel bölümleri arasında yer almaktadırlar.

İlk dokuz dizede methiyeler ve *Kur’an*’ın 112. suresinin bir tefsiri vardır. Onuncu dizede Hz. Âdem’in yaratılışından ve *Kur’an-ı Kerim*’in tefsirlerinde yer almayan bir anlatımla onun

² Vatikan nüshası X: *Yüce yirlerden Yücesin Taşrı*

³ Vatikan nüshası: *Görklü Taşrı*

⁴ Vatikan nüshası: *Sen anadan*

⁵ Bu kısım Vatikan nüshasında yer almamaktadır

⁶ Dresden ve Vatikan nüshalarında böyledir; Gökyay’ın *dergāhdan* şeklindeki düzeltmesi doğru görünmemektedir.

⁷ Vatikan nüshası: *itdi*

⁸ Vatikan nüshası: “...karşı dutan Çabar-sın”, (*Cebbār-sın* olabilir).

C.S. MUNDY**

POLYPHEMOS VE TEPEGÖZ*

Çevirenler
Ali EROL***
Serap EROL****

*“Polyphemus and Tepegöz”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVIII/2 (1956), ss. 279-302.

** İngiliz Türkolog

***Prof. Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyesi.

****Araştırmacı.

Tepegöz hikâyesi, Türklerin Orta Çağ'dan kalma *Dede Korkut Kitabı* adındaki on iki hikâyeyi ihtiva eden dairedeki sekizinci hikâyedir. Adı geçen hikâye, dil ve üslup bakımından daireyi oluşturan diğer hikâyelerle bir bütünlük oluşturmakla birlikte, çeşitli toplumların masallarındaki ortak olaylar üzerine kurgulanmış olması dolayısıyla karakter bakımından dairedeki diğer hikâyelerden kayda değer farklılıklar arz eder. Tepegöz hikâyesinin en çarpıcı ve en dikkat çeken yanı ise Polyphemos hikâyesinin bir varyantını ihtiva ediyor olmasıdır. Fakat bunun yanında, Tepegöz hikâyesinin kendine has ilgi çekici bir yanı da vardır. Hikâye, sadece şans eseri olarak eski bir masalın yeni bir anlatımı değildir. Hikâyede birbirinden bağımsız kaynaklardan toplanmış olaylar bir araya getirilerek anlatım eski bir anlatım geleneğine dayandırılmış ve böylece mevcut hikâyenin karmaşık yapısı ortaya konulmuştur. Bazı kısımlarda bu eski metin o kadar aynen muhafaza edilmiştir ki, bu sayede hikâyede pek çok bağlantı ve ek yerlerini açıkça görmek mümkündür. Böylece bize de bir masalın gelişmesini inceleme konusunda kaçırılmaması gereken ender fırsat doğmuştur. Bu masal iki grup yapısal problem sunmaktadır ve bunlar bu makalede ayrı ayrı tahlil edilecektir.

1. Polyphemos epizotunun Tepegöz hikâyesinin yer ve zaman kurgusuyla ilişkisi.
2. Tepegöz hikâyesinin genel yapısı

Polyphemos epizotunun detaylarını ya da onun Odysseia'daki hikâye ile olması muhtemel ilişkisini ele almayacağız. Ancak bu bölümün geçtiği mekân ve zaman, Polyphemos meselesi hakkında daha kapsamlı bir çalışma yapmamızı gerekli kılmaktadır.

Günümüzde de devam etmekte olan Polyphemos tartışmasının yüz elli yıl kadar önce *Dede Korkut Kitabı*'nın yazmasının bulunmasıyla başladığı söylenebilir. Konu üzerindeki ilk araştırmacı olan H.F. Von Diez, Homeros'a ait hikâye ile onun Türk versiyonu arasında oldukça dikkatli ve ayrıntılı bir karşılaştırma yapmıştır.¹ H.F. Von Diez; Türk hikâyesinin bu mitin orijinalini temsil ettiği ve Odysseia destanında geçen hikâyenin ise muhtemelen eski Oğuzlardan alınmış bir anlatmanın parçaları olduğu sonucuna varmıştır. Bu konudaki ikinci adım ise Wilhelm Grimm tarafından

¹ H. F. Von Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien*, II, Berlin und Halle, 1815.

onun 1857 yılında yayınlanmış olan *Die Sage von Polyphem*² (*Polyphem Miti*) adlı eserinde yapılmış, bu eserde V. Grimm, Diez'in Tepegöz versiyonunu ve (Orta Çağ kitaplarından *Dolopathos*³ ve Arapların *Binbir Gece Masallarında* geçenler de dâhil olmak üzere) çeşitli kaynaklardan derlediği diğer dokuz masal versiyonu kullanmıştır. Grimm; Diez 'in teorisine sıcak bakmamakla birlikte şu noktalarda ona katılmıştır:

1. Polyphemos hikâyesi, *Odysseia*'ya sonradan eklenmiştir.
2. Masal hâlindeki Polyphemos hikâyeleri *Odysseia*'dan türemiş olamaz. Başka bir kaynaktan gelmiş olmalıdır.

Grimm'den bu yana İskoçya'dan Türkistan'a⁴ pek çok ülkenin sözlü geleneğinden sayısız masal hâlinde varyant toplanmıştır. O. Hackman, bunların 120'den fazlasını tasnif etmiş ve karşılaştırmalı olarak *Die Polyphemsage in der Volksüberlieferung* (Helsingfors, 1904) adlı kitabında vermiştir. Hackman, Grimm'in takipçilerindedir. A. van Gennep ise Hackman'ın kitabını incelediği çalışmasında (*Religions, moeurs et legendes*, Paris, 1908) muhalif görüştedir. Kendisi, sağduyulu bir yaklaşımla, modern ve Orta Çağ halk hikâyelerinden Homeros öncesi devirlere kadar olan yüzyılları atlamanın imkânsız olduğunu savunmuş ve muhtemelen bütün modern versiyonların nihaî kaynağının *Odysseia* olduğunu söylemiştir⁵. Bu konu ile ilgili en son çalışmaları (*The Homeric Odyssey*, Oxford, 1955) yapan Prof. D. Page, Grimm ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Page'in teorisine göre, Homeros'un hikâyesi, halk hikâyelerinin kaynağı olamaz; bunlar daha önceki bir versiyondan (birden fazla şekilde mevcut olan) gelmişlerdir ki Homeros'un hikâyesi de diğer kaynaklardan yapılan ilavelerle bu kaynağa dayanır. Ancak Page'in meseleyi ele alışı mübalağalı olup Homeros'un hikâyesindeki olaylar hakkındaki değerlendirmeleri soru işaretleri taşımaktadır. Gerçek olan şudur ki, Grimm ve takipçilerinin teorileri güvenilir olmayan temellere

² İlk basım *Abhandlungen der Königl. Akad. Der Wissenschaften zu Berlin*, 1857; tekrar basım W. Grimm, *Kleinere Schriften*, IV, 1887.

³ Grimm, bu çalışmanın eski Fransızca versiyonunu kullanmıştır; Latince metin henüz bulunamamıştır.

⁴ 1918'e kadar bilinen tüm materyaller Bolte ve Polivka tarafından *Anmerkungen*, III, 374-8'de sıralanmıştır.

⁵ Page, karşı görüşte olan bir başkasından söz eder: K. Meuli, *Odyssee u. Argonautika*, Berlin, 1921. Bu kitabı ben görmedim.

PERTEV NAİLİ BORATAV**

AK-KÖBÖK, SALUR-
KAZAN VE SOSURĞA:
BİR OĞUZ DESTAN
MOTİFİ VE ANADOLU'DA,
KAFKASYA'DA VE ORTA
ASYA'DA YAYILMASI*

Çevirenler

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN***

Kemal BOZ****

* "Ak-Köbök, Salur-Kazan et Sosurğa un motif de l'épopée Oghouz et son rayonnement en Anatolie, au Caucase et en Asie centrale", *L'homme*, 3/1 (Jan.-Apr. 1963), ss. 86-105.

** Türk halk bilimci (1907-1998).

*** Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü emekli öğretim üyesi.

**** Ege Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü emekli öğretim görevlisi.

Radloff tarafından toplanan ve *Proben*'i arasında yayınlanan Efsaneler arasında, merkezi kişi olan Ak-Köbök etrafında geçen ufak epik bir dönem vardır. Bu kahramanın adına atfedilen bu dönem, Güney Sibirya'daki Türkçe konuşan halklarca kabul görmüştür. Barabalar, Taralar, Teleütler, Sagaylar, Nogaylarda da görülmektedir. Öte yandan Kuzey Kafkasya destanının (Ossetya, Çerkes, Abhaz vs.) kahramanı Soslan-Sosryko dönemi aynı zamanda Ak-Köbök döneminde de rastlanan bir epizot içermektedir.

Kuzey Kafkasya Türk topluluğu olan Karaçay geleneğinde de efsane benimsenir, fakat başkahramanın bir Türk adı bulunmamaktadır. Kahramanın adı Sosurga'dır. Bu da Sosriko'nun Türkçeleşmiş bir varyantıdır. Sonuçta çok sayıdaki Türk ve Kafkas versiyonunda ortak bir motif, Oğuz destanının bize ulaşmış olan eski metinlerinde kabul görmüştür. Bu sonuca, hikâyelerin farklı versiyonlarının analizi ve burada ele alacağımız ortak motiflerinin karşılaştırılmasıyla varılmıştır.

Burada belki bir akrabalık, bir soy zinciri görülebilir mi acaba?

I. Ak-Köbök Hikâyesinin Versiyonları

1. Ak-Köbök Hikâyesinin Tara Versiyonu¹

Ak-Kübäk olağanüstü özelliklere sahip bir çocuktur. Doğduktan kısa süre sonra yalnız başına bir nehrin derin sularında yüzmeye gider, orada balık avlar. Kidän Han'a hakaret eder. Han da oğlu Mangiş'i onu öldürmesi için kışkırtır. Mangiş ve Ak-Kübäk birlikte ava çıkarlar. Mangiş, Ak-Kübäk'i öldürmek için hileler yapar. Ondan önce silahlarını, sonra avlarını, av hayvanlarını ister, fakat Ak-Kübäk'in istediği fiyatları beğenmez. Bunun üzerine Mangiş ona yarışmayı teklif eder. Her biri başlangıç noktasından ters yöne koşup tekrar geri geleceklerdir. Yarışı kazanan diğerinin kellesini kesecektir. Ak-Kübäk, kız kardeşini ve onun kırk arkadaşını Mangiş'in yanına gönderir. Kızlar, Mangiş'i sarhoş eder, böylece Ak-Kübäk yarışı kazanır. Mangiş kaderine boyun eğer. Ancak

¹ Wilhelm Radloff, *Proben*, IV, ss. 142-152 (metin), 181-193 (tercüme). Ak-Kübäk, Tara versiyonu Täpkäc'da not edilmiştir. Teknik nedenlerden dolayı Türkçenin (i) harfi (ı) şeklinde yazılmış ve ünsüz (g) harfi üstünde bir düzeltme işareti (^) konmuş ve bunlar Türkçe metinlerde (ï) ve (γ) şeklinde kaydedilmiştir. [Tercümede bu hususlara dikkat edilerek, Türkçe okunuşu verilmiştir (ed. notu)].

Mangış'ı öldürmek için Ak-Kübäk'in Hızır'ın kılıcını kullanması gereklidir ve Mangış'e kendi kendisinin kafasını kesmemek için kılıcı nasıl kullanması gerektiğini açıklar. Öldürülmeden önce Mangış rakibine kalbini yemesini ve bağırsaklarını da beline dolmasını salık verir. Ak-Kübäk bundan cesaret ve kuvvet kazanacaktır. Hızır, Ak-Kübäk'in Mangış'in önerisini yerine getirmesini engeller. Gerçekten de devin ırmağa atılan kalbi nehri kaynatır ve bağırsakları kuşanan ağaç da yanar. Oğlunun ölümünü öğrenen Kidän Han, Ak-Kübäk'e karşı Salur Kazan ve Buydar Alp'in kumanda ettiği bir ordu gönderir. Salur Kazan, Ak-Kübäk'in evine ulaşınca o, kendisini Ak-Kübäk'in aşçısı olarak tanıtır. Salur Kazan, Ak-Kübäk'in güçlerinin sırasını sorar ve aşçı kılığındaki Ak-Kübäk onları birer birer anlatır. Salur Kazan bunları art arda denemeye girişir:

İlk olarak kendini Ak-Kübäk tarafından uçları ateşte kızartılmış okların önüne atar, ancak bundan hiç etkilenmez.

İkinci olarak Ak-Kübäk'in tepesinden büyük kayalar fırlattığı bir dağın eteğinde oturur. Başına isabet etmeden önce kayaları eliyle durdurur ve tepeye fırlatır.

Üçüncü deneme, altı kulaç kalınlığındaki buzun altında boğazına kadar gelen ırmağın buzlu suyundan kurtulmaktır. Ancak Salur Kazan bu denemede başarısız olur. Ak-Kübäk onun kafasını kesmek ister. Salur Kazan, düşmanının üzerine üfler. Bu kuvvetli üflemeyle Ak-Kübäk uzağa düşer. Sonunda Salur Kazan boyun eğmek zorunda kalır; fakat sadece onun kılıcıyla başını kesmek mümkündür.

Ak-Kübäk buzlu suya dalar, ayaklarının dibinde bulunan kılıcı sudan çekip çıkarır ve Salur Kazan'ın başını keser.

Ak-Kübäk ve Kidän karşı karşıya gelir. Kidän kargısını ona saptırmayı başarır ve onu silahının ucunda havaya kaldırır. Fakat Ak-Kübäk bir kurnazlık yaparak kurtulur. Sekiz gün sonra başka bir mücadelede karşılaşmak üzere ayrılırlar.

Evine dönen Ak-Kübäk, çağırıldığı kardeşine bir hafta sonra düşmanları saldırsa bir hendek kazmasını ve orada saklanmalarını söyler. Fakat sekiz günlük süre bitmeden iki karısı kavga eder ve kardeşi onu yüksek sesle çağırır: "Kalk, kavga var."

Ak-Kübäk çıkar, kadınları ayırır ve tekrar yer altına döner. Kardeşine, düşman geldiğinde artık çıkamayacağını söyler. Zaman ge-

çer, Kidân ordusuyla gelir. Ak-Kübäk'in kardeşi onu çağırır, ama tüm çabasına rağmen çıkamaz. Ak-Kübäk'in atına binen kardeşi Kidân'in ordusunu bozguna uğratar, sonunda iki taraf barış yapar.

2. Ak-Köbök Hikâyesinin Baraba Versiyonu²

Olağanüstü çocuk Ak-Köbök doğumundan itibaren cesaretini ve savaşçılığını gösterir. Bir gün Ködön Han'a rastlar ve atının altı ayağından birini keser. Yetmiş yedi baltanın demirinden kendisine bir kılıç yapar.

Çoban kıyafetiyle nehrin kenarında hayvan otlatırken orada dev Samir-Kazan'a rastlar. Dev, ona otlattığı hayvanların kime ait olduğunu sorar. Ak-Köbök kendini tanıtmaz ve hayvanların Ak-Köbök'e ait olduğunu ve Ak-Köbök'ün o sırada kışı orada geçirmek için çıplak olarak nehre girdiğini söyler. Samir Kazan, nehre giren Ak-Köbök'ün kendi sularını kirletmesinden dolayı öfkelenir. Bunun üzerine o da nehre girer, orada oturduğunda su boğazına kadar çıkar.

Ak-Köbök silahlarını alır ve yedi gün boyunca yağmur yağdırır, fırtınalar oluşturur. Sonra atına atlar, Samir-Kazan'a saldırır. Samir-Kazan güçlü nefesiyle üfleyerek Ak-Köbök'ü iki defa dağın tepesine fırlatır. Üçüncü saldırıda ölmeye razı olur ve Ak-Köbök'e kılıcını verir. Bu kılıç, onun kafasını kesecek tek kılıçtır. Samir-Kazan'ın çırpınmaları yedi karış kalınlığındaki buzı çatlatır. Buzun parıltıları bütün hayvanları öldürür, fakat Ak-Köbök sağ kalır.

Ak-Köbök, Ködön Han'ın oğlu Mañuş'a rastlar. Mañuş, uzun zamandan beri Ak-Köbök'ün kız kardeşine âşıktır. Ak-Köbök ve Mañuş bir dostluk anlaşması oluşturmak üzere bir araya gelir, fakat anlaşamazlar. Geceleyin Ak-Köbök, Mañuş'u önceiple sonra zincirle bağlamayı dener, fakat Mañuş her defasında kurtulmayı başarır. Ortaya bir ihtiyar çıkar ve "En sağlam ip insan derisindedir" der. Ak-Köbök bu adamın derisinden bir kayış yapar. Bu defa Mañuş kayışı koparamaz.

Bu şekilde bağlı olan Mañuş, bir at tarafından kenarlarından altın fışkıran Kürlak ve Şarlak nehirleri boyunca sürüklenir. Sonunda Ak-Köbök'e Manar Dağı'nın zirvesinde ölmek istediğini söyler. Oraya götürülür, ölmeden önce Ak-Köbök'e başını ken-

² Wilhelm Radloff, *Proben*, IV, ss. 45-58 (metin), 56-72 (tercüme).

LOUIS BAZIN**

“KORKUT”
İNSAN ÖZEL
ADI ÜZERİNDE
ETİMOLOJİK
TARTIŞMA*

Çevirenler
Fikret TÜRKMEN
Kemal BOZ

* “Le Nom propre d’homme ‘Qorqut’ - Discussion Étymologique”, *Ural-Altäische Jahrbücher*, 36/3-4 (1964), ss. 277-283.

** Prof. Dr., Fransız Türkolog (1920-2011).

“Türk Halklarında Emir Anlamalı Kişi Adları” (*Acta Orient.*

Hung., XV, 1-3, 1962)*** üzerinde belgelere dayandırılmış ve son derece iyi hazırlanmış yeni bir makalede, L. Rásonyi, Türklerde emir anlamı adların sık olarak kullanıldığını kesin bir biçimde ortaya koymuş, bu adları içeren uzun listesine bir erkek adı olan *Qorqut/ Qorqud***** adını da eklemiş ve bunu *qorqut-* “erschrecken (korkutmak)” (agm, s. 240) emri olarak yorumlamıştır. Bu yorum günümüz Türklerinin dilbilim anlayışıyla da uyum göstermektedir. Aynı ölçüde akla yakın başka bir varsayımın olabileceğini gösteren beklenmedik bir rastlantıyla karşılaşılıp, kuşkuya düşünceye kadar, benim de düşüncem böyleydi. S.F. Akabirov, Z.M. Magrufov ve A.T. Xodžaxanov’un *Özbekçe-Rusça Sözlüğü*’nün (Özbekistan Sovyet Bilimler Akademisi, Moskova, 1959) 637a sayfasında (aynı zamanda 638a), *qūr-qut* (=qor-qut) ifadesinin “biriktirilmiş mal mülk, servet, hazine, hisse” anlamlarına ve ayrıca âtadan *qālğan qūr-qut* (=atadan qalğan qor-qut): “Babadan kalan servet” ve yine *qūr-qut būlmāq* (=qorqut bolmaq): “biriktirmek” (zenginlik, para, servet) ifadelerine rastladım.

Korkut’un ve özellikle de ünlü Oğuz bilgisi Dede Korkut’un ya da Korkut Ata’nın misyonu acaba “korkutmak” mıydı yoksa bir “bilgelik hazinesi” olmak mıydı? Bu durum bize, ilginç bir tartışmanın kaynağı olacak gibi göründü. Bunu çok değerli Polonyalı Türkolog Ananiasz Zajaczkowski’ye saygı ve sevgilerimizle sunuyoruz.

Önce tarihi olayları hatırlatalım. L. Rásonyi, Korkut adının en eski belgesinin 1156 tarihini taşıdığını belirtmektedir. Burada, Ravendî ve el-Bundârî tarafından bahsedilen bir Oğuz emiri söz konusudur. XIV. yüzyılın başında Reşideddîn, ilk defa efsanevi Oğuz şairi Korkud’dan söz eder. Bu şair, Türkiye’de XVI. yüzyıla ait iki elyazmasıyla bilinen, *Kitab-ı Dede Korkut* kahramanına benzemektedir.

1482 yılında II. Bayezid’in oğlu Şehzade Mehmed Korkud bu adı taşır. O da şairdir ve 1512’de ölmüştür. Korkud aynı zamanda

*** “Les noms de personnes propes impératifs chez les peuples turques”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XV/1-3 (1962), ss. 233-243. (ed.)

**** Makalenin çevirisinde etimolojik hususlar söz konusu olduğunda kelimeler Bazin’in imlasıyla yazılacak, bunun dışındaki kullanımlarda sözcük ve özel isimler Türkiye’deki yaygın imla ile verilecektir. (ed.)

1538 yılında Fülele Sancak Beyinin de adıdır (L. RÁSONYI, Le.). Osmanlı İmparatorluğu'nun devam eden dönemlerinde varlığını sürdüren bu ad, bugün modern yazılışıyla "Korkut" şeklindedir; Türkiye'de çok yaygındır ve efsanevi Dede Korkut'un hâtrasını yaşatır gibidir. İlginç bir örnek de Oğuzların mekânı dışında yine RÁSONYI tarafından sözü edilen *Qorqut-Bay* (Korkut-Bay) adlı Kazak'tır.

Oğuzların şairi Korkut hakkındaki efsanenin 13. yüzyılın ikinci yarısında çoktan kemâle erdiğini, Reşideddin sayesinde biliyoruz. Elbette bu efsanenin kemâle ermesi için uzun süreye ihtiyaç vardır. 1156'da yaşayan Oğuz emiri Korkud'un adının bu geleekten esinlenilerek Oğuz şairi "Korkut Baba"dan mülhem verilmiş olması imkân dâhilindedir.

Korkut adının kesin anlamını araştırmak gerekirse, bu efsanevi kişinin karakteri, XVI. yüzyılda yazıya geçirilen *Kitab-ı Dede Korkut*'ta bulunan pek çok verinin ışığı altında incelenmelidir. Oysa kitabın daha ilk satırlarında anlatıcı, Korkut Ata'nın okumadan kendiliğinden bilgi sahibi olması ve vahiy yoluyla öğrenmesi üzerinde ısrarla durur: "Bu adam Oğuzların büyük bilgisiydi. Ne söylese gerçekleşiyordu. Bilinmezlik âleminde haberler veriyordu. Yüce Tanrı onun kalbine vahiy yoluyla ulaşıyordu." Akıl sorulan bilge ve gaipen haber veren şair olarak Korkut Baba, korkulan bir kişiden çok bir "bilgelik hazinesi" olarak görünüyordu. Onda asla savaşı nitelikler görülmez. En kötü hasımlarının bile üstesinden gelmesi, fizikî bir şiddet dilemesiyle değil, her zaman zekâsıyla ve manevi gücüyle gerçekleşir. Örneğin Deli Karcar (*Qarçar*)'la olan kavgasında (Bamsı Beyrek-Bamsi Bâyrâk Epizodu), özellikle savunmada kalır, Karcar onu tehdit eder etmez kaçmakta tereddüt etmez; Korkut Baba zaten silah taşımaz, o kendini ancak Tanrı'ya yakararak (Tanrı onun yakarışı üzerine saldırganın kollarını havada sabitleştirir) veya kurnazlıkla korur (Karcar'ı pire dolu bir koyun ağılına götürür). Kitabın başından sonuna kadar, Dede(m) Korkut bir korku odağı olarak değil, zekâ ve temiz yüreklilikle dolu bir bilge, tanrısal ilhamla beslenen ve en değerli öğütleri dağıtan söz söyleme ustası bir şair olarak görünür. Oysa, elimizdeki metin bize, kişiye fiziksel ve ruhsal özellikleriyle ilgili ad verme (ad ko-) şeklindeki eski Türk ve Oğuz geleneğini sürekli olarak hatırlatmaktadır. Deli Karcar'ın adlandırılması da böyledir; kaba-

IRÈNE MÉLIKOFF**

GÜRCÜLER,
TÜRKMENLER
VE TRABZON:
“DEDE
KORKUT
KİTABI”
HAKKINDA
NOTLAR*

Çevirenler
Fikret TÜRKMEN
Kemal BOZ

* “Géorgiens, Turcomans et Trébizonde: Notes sur le ‘Livre de Dede Korkut’”,
Bedi Kartlisa, XVII-XVIII/45-46 (1964), ss. 18-27.

** Prof. Dr., Fransız Türkolog (1917-2009).

XI. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Aras'ın üst yakasında Oğuz Türklerinin ilk akınları görüldü. Ülkesinin harap olduğunu gören Ermenistan kralı Jean Senakherim Ardruni, Bizans'a başvurdu. Kafkas prenslerinin kritik durumu, bundan Ermenistan'ı işgal etmek için yararlanan Basileios Bulgarokhton'un yayılma emellerine hizmet ediyordu ve Ermenistan kralına, ülkesine karşılık Kapadokya'nın Sebaste bölgesinde bir yerleşim yeri verdi.¹ Ermenistan'ın komşusu ve müttefiki olan Gürcistan kralı I. Giorgi'ye de aynı şeyi yapmayı düşünüyordu. Fakat Bizans politikasının kurbanı olan zayıflamış Ermenistan Kafkaslardaki varlığından vazgeçse de, en görkemli döneminde olan Gürcistan'ın böyle bir niyeti yoktu. I. Giorgi, ülkesini iki kez yakıp yıkan Bulgarokhton'a karşı direndi;² 1025'te Bizans imparatoru ölünce, önceki kral³ zamanında kısmen birleşmiş olan ülkesinin kötüye giden durumunu düzeltecekti. 1071'deki Malazgirt savaşının Türklerle Anadolu'nun kapılarını açmasından önce Bizanslılar, Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı işgal eden Selçuklu Türklerinin istilalarına karşı koyamadılar. Ermenilerin meydana çekilmesi ve uzak sınırlarının korunmasından çok iç politikalarla uğraşan Bizanslıların pasif tutumları karşısında, sınırın Kafkas tarafını göçmen istilalarına karşı savunmak Gürcülere düştü. Türkmenlerin karşısına çıkan bu "kâfir"ler hep Gürcülerdi. Gürcüler mülklerini bütün varlıklarıyla savundular; bunu bazen silaha sarılarak bazen de diplomasi yoluyla yaptılar; IV. Bagrat'ın (1027-1072) kızı Martha ile X. Konstantin Dukas'ın oğlu Mihail'in evlendirilmesi yoluyla 1065'te Bizans'la yapılan anlaşma bunlardan biridir. Eğer istilacı dalgası çok şiddetliyse o zaman, 1068'de Kakhétia kralı I. Aghsartan'ın Alparslan'ın istilası ve Ani'nin işgali karşısında yaptığı

¹ 1021'de, kral Jean Senakherim Ardruni, Vaspurakan Krallığı'nı, Kapadokya'da merkezi Sebaste olan bir yerleşim alanı karşılığında II. Basil'e vermişti; Konstantin Monomak'ın hükümdarlığı (1042-1054) döneminde, Ermenistan'ın son Bagratlı kralı Kakıg mülkünü yitirerek Kapadokya'ya yerleşti; 1064'te, bu defa sıra Ani'li Kakıg'a gelir. Krş. Th. "Uspenskiy, Vydelenie Trapezunta iz sostava Vizantijskoj imperii", *Seminarium Kondakovianum* I, Prague 1927, ss. 21-34; W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People*, Londra 1932, ss. 87-88; I. Melikoff, "Géorgiens et Arméniens dans la littérature épique des Turcs d'Anatolie", *Bedi Kartlisa*, XI-XII, Paris 1961, ss. 27-28.

² Gürcüler boyun eğmediğinden II. Basil saldırıya geçti ve 1021'de ülkelerini yakıp yıktıktan sonra 1022'de geri döndü; bk. Allen, *age*, ss. 87-88; Th. Uspenskiy, *age*, aynı yer.

³ III. Bagrat (1008-1014) Kartli ve Abhazya krallıklarını birleştirdi.

gibi, haraç ödemek zorunda kalınıyor ya da 1080’de kral II. Giorgi’nin (1072-1089) yaptığı gibi, görüntüde Müslüman olunarak Melikşah’ın hükümdarlığı kağıt üzerinde kabul edilmiş oluyordu.⁴ Gürcüler mücadele ederek veya kararsızlık göstererek, fakat her zaman direnerek, II. David’in mutlu hükümdarlığı (1089-1125) dönemine ulaştılar. Kral II. David, Bizans’ın ve Melikşah’ın ölümünden (1092) sonra da Selçukluların gücünün zayıflaması sayesinde, kendisine karşı cihat ilan eden Selçukluları bozguna uğrattıktan sonra Kakheti’yi topraklarına katarak ve 1122’de Tiflis’i işgal ederek Gürcistan’da birliği sağlayabildi. Eski başkent, dört yüz yıla yakın bir süre Müslüman egemenliği altında kalmıştı. Gürcistan kralı artık Karadeniz’den Dağıstan’a kadar uzanan bir ülkede hüküm sürüyor ve egemenliğini, hükümdarı damadı olan Müslüman Şirvan iline ve eski Ermenistan’a kadar yayıyordu.⁵ Selçuklular, bir sonraki hükümdar zamanında tekrar üstünlüğü ele geçirdilerse de Gürcistan Tamara’nın (1184-1213) parlak hükümdarlığı döneminde gücünün doruğuna erişti. Bütün Kafkasya’da hâkimiyet kuran, Kars, Dvin, Gence ve Ani gibi Ermeni ve Müslüman halkların oturduğu şehirlerde hüküm süren ve adı efsanelişen kraliçe, Gürcü etkisinin güçlü olacağı Trabzon İmparatorluğu’nu kurarak, ülkesini Karadeniz’e hükmeden bir güç hâline getirecekti.

Burada konumuzun en önemli noktasına geliyoruz; zira Trabzon İmparatorluğu, Gürcülerle Türkmenler arasında Kafkasya’da ve Küçük Asya’da savaş veya ittifak ilişkileri dışında bizi ilgilendiren iki ögenin bulunduğu bir köprü oluşturacaktır. Bizans’ın ülkeyi Helenleştirme çabalarına rağmen⁶ yerel Laz, Gürcü ve Ermeni geleneklerinin Helen öğelerine her zaman üstün geldiği Trabzon İmparatorluğu’nun başlıca destekleyicisi Gürcistan olacaktır. Politik durumdaki zayıflama ve gevşemenin ekonomik ve kültürel etkililikle dengelendiği bu dönemin son yıllarında,⁷ varlığını sürdürmek için gerekli olan desteği Gürcistan artık sağla-

⁴ Allen, *age*, ss. 88-94.

⁵ Allen, *age*, ss. 95-100.

⁶ A.A. Vasiliev, “The Empire of Trebizond in History and Literature”, *Byzantion*, XV, 1940-1941, ss. 352-353; aynı yazar, “The Foundation of the Empire of Trebizond”, *Speculum*, XI, 1936, ss. 3-4.

⁷ A.A. Vasiliev, “The Empire of Trebizond”, s. 318.

XAVIER DE PLANHOL**

DEDE KORKUT KİTABI'NIN COĞRAFİ ANLATIMI*¹

Çevirenler

Fikret TÜRKMEN

Lamin TAMSSAOULT***

¹ Bu çalışma 1 Aralık 1965 tarihinde Paris Üniversitesi Türk Araştırmaları Enstitüsü'nde verilen iki konferanstır. Louis Bazin ve Pertev Naili Boratav dâhil olmak üzere çeşitli denetçilerin değerli gözlemlerinden yararlanılmıştır.

*“La signification géographique du livre de Dede Korkut”, *Journal Asiatique*, 254 (1966), pp. 225-244.

** Prof. Dr. Fransız coğrafyacı (1926-2016).

***Doktora öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dede Korkut Kitabı'nın ilk yorumcularından Barthold, destan-
da,¹ Oğuzları göçebelikten yerleşik hayata geçişleri dönemi-
ni, yani çobanlıktan itibaren bozkır hayatını net bir şekilde tespit
etmiştir.² Son zamanlarda, Mehmet Kaplan, oldukça ilgi çekici
karşılaştırmalı çalışmasında, yerleşik hayatla ilgili yeni bir yak-
laşım, açıklamalar yapmıştır. O, bu çalışmasında hayvan kültürü-
nün, göçebe topluma ait kültürel ve ekonomik yapıyı etkileyen
sonuçlarını ele almıştır. Oğuz Kağan³ Destanı'nda görülen sürekl-
li değişkenliği etnografik ve tarihsel olmaktan çok,⁴ yazar kendi
mesleğine uygun olarak, edebî bir görüşle analiz etmektedir.

Çalışmada tamamen toplumun özelemlerine ve yönelimlerine
tercüman olan bir anlatım aranmış, mekân manzaraları ve görü-
nüşlerinden çok, soruna belli bir zihinsel ve kültürel açıdan yak-
laşan yorumlar yapmıştır. Şu şartlarda biz de, toplumsal ilikinin
analizini 15. yüzyıldaki Azerbaycan ve Anadolu'nun yarı göçebe
kabilelerindeki ya da Selenga ve Orhun havzalarından Akdeniz
kıyılarına kadar uzanan alandaki karmaşık beşeri coğrafyada uzun
yıllar boyunca Türk yaşam tarzını bildiklerimizle açıklayamaya-
cağız. Bu yüzden ister istemez maddi kültürün temel bilgilerinin
dökümünü yapacağız. Burada Türk göçebeliğinin tarihsel gelişi-
mesiyle ilgili bilgiler çıkarmak ümidiyle izlenen yöntem daha fay-
dalı olacaktır.

Kitabın coğrafi atmosferinin oluşturulmasında belli başlı ta-
nımlamalar ve mahallileşme problemleri bilerek bir kenara bira-
kılmıştır. Bu problemlerin daha genel bir çerçevede kendi arala-
rında çözümlenmesi için, istisnai durumlar hariç, birçok hikâyenin
ayrı ayrı analizine girmeyeceğiz. Aslında biz, halkla ilgili genel
bilgilerin elde edilip edilmeyeceğini araştırmak istiyoruz. Bu ko-
nuda en önemli ve en bilinen hikâye, salt tarih analizinden kaçınan
Kiklop (Cyclope) hikâyesidir. Bu hikâye bize çeşitli dönemlerdeki

¹ Edebi türlerin sınıflandırılması açısından kullanılan terimler değiştirilmemiştir.

² V.M. Jirmunsky, "Kitab-ı Korkud ve Oğuz Destanı Geleneği", *Bellelen*, 1961, ss. 609-629, s. 609 (Türkçesi) krş. (*Sovetskoe Vostokovedenie*, 1958, s. 4)'den, V. Barthold, *Turcekij epos i Kavkaz, Jazyk i literatura*, 1930, ss. 11-12.

³ M. Kaplan, "Oğuz Kağan Destanı ile Dede Korkut Kitabında Eşya ve Aletler", *Jean Deny Armağanı*, Ankara, 1958, ss. 135-161.

⁴ M. Kaplan, "Dede Korkut Kitabında Hayvanlar", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, ss. 275-290.

olaylarla, Orta Asya'ya⁵ ait unsurlar hakkında bilgiler verir. Öyle ki eserin ufak bir bölümü bile mükemmel bir coğrafi ortam sunar. Tam tamına net, mükemmel uyumlu bir coğrafi ortam sunar, yoksa daha basit bir biçimde; kuvvetli bir biçimde yapılan betimlemeler ve bizi zenginleştiren yazılarda ortam açıkça sunulur.

I. Oğuzların Yurdu

Oğuz boylarında maddi kültür ve hayat tarzı, bir geçiş dönemi ni, hem de oldukça karmaşık bir biçimde, ortaya koymaktadır. Bu durum, daha önce de birçok şekilde açıklandığı gibi, onların yerleşim tarzlarını göstermektedir.⁶ Burada konut “*iv, otağ*”(çadır) için özel olan pek çok terim kullanılmıştır. Bu otağların bir kısmı, gerçek anlamda sabit evlerdi. Deli Dumrul'da (D 159) olduğu gibi bu evlerde pencere, kapı ve Azrail'in girmesini engelleyen ocaklar bulunuyordu. Özellikle de çadır dizileri (*ban, ordu*)⁷ büyük, görkemli, beyaz veya altın renkli çadırlardan (*ağ ban, altun ban*) oluşuyordu; *başlu ban ivlerin kara yirüñ üzerine dikdürmiş-idi*, (D 36). Kara yerle tezat teşkil eden ve mal sahiplerinin üstünlüğünü gösteren “*ağ*” (beyaz)⁸ sıfatıyla, “*otağ*” terimi birlikte kullanılmaktadır. Otağ terimi beyaz sıfatıyla (ot+ağ) eşleştirilmekte ve beyazın sembolik anlamından faydalanılmaktadır.⁹ Ayrıca beyazın yanında “*ala*” da kullanılmakta (*ala çadırıñ yir yüzine dikdürgil*, D 14) ve belki de böylece daha küçük çadır kastedilmekte idi. Anadolu'da küçük yurda verilen isim olan “*alacık*”ın¹⁰

⁵ Faruk Sümer, “Dede Korkut Kitabına Dair Bazı Mülâhazalar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, II, 30, Ocak 1952, ss. 467-472; daha yakınlarda, Jirmunsky, *age*.

⁶ Kaplan, *Jean Deny Armağanı*'nında, ss. 147-153.

⁷ Anlamları için bk. C.G. Feilbrek, *La tente noire*, Copenhague, 1944 (Nationalmuseets Skrifter, Ethnografisk roekke, II), ss. 132-136.

⁸ Bu konu için bk. “Noirs et blancs: sur un contraste social en Asie centrale”, *Journal asiatique*'te yayımlanan makalemiz.

⁹ *Ala bargah otaqlar*, D 271 ile dahi karşı.

¹⁰ Bu kelime muhtemelen, “*ala*” ile “*alacık*” kelimelerinin karışımından türetilmiştir. Meslektaşım L. Bazin başka bir yorum sunumunda bulundu, *al-* filinden türetilmiş olabilir; “*alınabilir / taşınabilir çadır*”. Her durumsa, “*ağıl*” kelimesinden türetilildiğini ispatlayan o karmaşık hipotezden vazgeçilmemelidir, bkz. I. Laude-Cirtautas, *Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Turkdialekten*, Wiesbaden, 1961 (Ural-Altaische Bibliothek, X), s. 71, n. 1. “*Alacık*” kelimesi zaten daha önce Uzak Asya'da kullanılmış idi. Bu kelime Orta Moğolcada *Gizli Tarih* adlı eserde geçmektedir, karşı. N. Poppe, “The Turkish loan words in Middle Mongolian”, *Central Asiatic Journal*, I,

JEAN-PAUL ROUX**

KİTAB-I DEDE
KORKUT'TA
ALLAH
KAVRAMI*

Çevirenler
Fikret TÜRKMEN
Kemal BOZ

* "Dieu dans le Kitab-i Dede Qorqut", *Revue des Études Islamiques*, XLIII/1, 1975, ss. 123-140.

** Prof. Dr., Fransız Türkolog .

Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra eski dinî alışkanlıklarından vazgeçmeleri yavaş yavaş olmuştur. Günümüzde başka yerlerde olduğu gibi Anadolu’da da hâlâ İslamiyet öncesinin pek çok izi görülmektedir.¹ Müslümanlığın, Allah’ı ve Peygamberini inkâr etmemeleri şartıyla, onu kabul eden halkların geleneklerini oldukça hoşgörüle karşıladığı bilinmektedir. Şu hâlde yüzyıllardır gelenekçi İslam’ı temsil etmiş ve onun en ateşli savunucusu olmuş toplulukların içinde, farklı inanç ve uygulamaların yaşamayı sürdürmüş olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Bununla birlikte Tanrısallıkla ilgili kavramların da belli bir ölçüde Altay halklarının Gök Tanrısı *Tengri*’nin hatırasının ve Şaman dininden kalan kavram ve uygulamalarının etkisinde oluştuğunu saptamak bize ilginç görünmektedir.² Kuşkusuz Tanrı imajı, diğerlerine göre en az değişmiş olandır; çünkü Orta Çağ Arap-İran uygarlığının yansıttığı imajı kabul etmemek çok güçlü ve İslam’ın Allah’ı ile Türklerin Müslümanlığı kabulünden önce taptıkları Tanrı arasında ortak noktalar eksik değildi. Ne kadar zayıf olursa olsun, bu yön değiştirme bizce şaşırtıcı derecede önemlidir.

Niyetimiz bunu *Kitab-ı Dede Korkut*’ta incelemektir. Elimizdeki kitap XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait iki el yazması olup kuşkusuz XIV. yüzyılın sonunda veya XV. yüzyılın başında kaleme alınmıştır. Kitap daha eski bazı sayfaları ve özellikle şiir formunda olanları içermektedir.

Kitab-ı Dede Korkut Müslüman dünyası arasına girmiş Oğuz topluluklarını anlatır ve onların inançsız Hıristiyanlara karşı yiğit savaşılar verdikleri İslam adına hareket ettiklerini ileri sürer. İslam öncesi Türk geleneklerinden yansıttığı bunca şeye ve Küçük Asya’nın yerli (Grek) kültürlerinden taşıdığı belirgin izlere rağmen, bu eser her şeyden önce bir İslam Orta Çağ ürünüdür.

¹ Bunu Jean-Paul Roux’nun *Les Traditions des nomades de la Turquie méridionale* (Paris, 1970) kitabından aldık; fakat bibliyografya daha geniştir.

² Bununla ilgili olarak burada sadece şu makalemizi hatırlatıyoruz; “Tängri: Essai sur le Ciel-Dieu des peuples altaïques” (*Notes additionnelles*), *Revue de l’Histoire des Religions*, CXLIX/149-1, ss. 49-82; CXLIX/149-2, ss. 197-230; CL/150-1, ss. 27-54; CL/150-2 ss. 173-212; CLIV, ss. 32-66.

Allah'ın Adları

Türkler Arapların dinini benimsedikten sonra eski ilahları Tengri'ye büyük bir bağlılık göstermişler, yeni dinlerinin Allah'ını Tengri adıyla anmayı sürdürmüşlerdir; Allah adı onun yerini hiç bir zaman tamamıyla alamamıştır.

1070 tarihinde *Kutadgu Bilig*'te neredeyse sistemli bir biçimde Tengri adı kullanılmakta, Arapça Allah adı ise hemen hemen sadece Arapça alıntılarda geçmektedir.³ Aynı dönemde Kaşgarlı Mahmud, sözlüğünde bunun inançsız kişiler nezdinde ifade edileceği çeşitli anlamlarını açıklar, fakat bunun aynı zamanda Müslümanlara da yararı dokunacağını çok iyi bilir.⁴ Daha sonra, Ahmed Yesevî'nin, Mîr Ali Şîr Nevâî'nin eserlerinde, *Babürnâme*'de ve daha pek çok eserde Tengri ve Allah, ayırım gözetmeksizin kullanılır. Büchner'in, Tengri'nin Hint İmparatorluğu'nun kurucusunun kitabında ilahi varlığın normal adı olarak kullanıldığını ileri sürmesi bir abartıdır.⁵ Buna karşılık Osmanlılarda bile, gittikçe artan bir Araplaşmaya rağmen, Tengri adı etkinliğini kaybetmez ve Kemalist Devrim'in İslâm ile içli-dışlılığı kısmen kestiği ve tüm olarak terk edilemediyse de hâlâ karşı çıkılan halk dilinin kullanılmasını kabul ettirdiği Türkiye'de bugün Tanrı adı kullanılmaktadır.

Tengri adının bazı hâllerde İslam öncesi kavramları ifade etmesine ve yeterince eğitilmemiş kitlelerce bilinen tek ad olmasına rağmen, sırf kullanılışından dolayı gereğinden çok önemsenmesi genel anlamda doğru olmaz. XIII. yüzyıl halk şairi Şeyyad Hamza, *Destân-ı Yusuf*'una Besmeleyle başlar; ancak hemen *Allâh, Raḥmân, Raḥîm* adlarını Türkçe açıklama ihtiyacını duyar.⁶ 1499 tarihli bir el yazması da şöyledir: “Şeytan'dan Allah'a sığınırım” Bu söylem “Şeytan'dan Tengri'ye sığınırım.” anlamındadır.⁷ *Kitab-ı Dede Korkut* aşağı yukarı aynı dönemde kaleme alındığına ve şüphesiz XIV. veya XIII. yüzyıldan parçalar içerdiğine göre,

³ *Kutadgu Bilig*, haz. R.R.Arat, İstanbul, TDK Yayınları, 1947.

⁴ Mahmut al Kaşgarî, *Divanü Lugati't Türk, IV*, çev. Besim Atalay, Ankara, 1939-1943. İndex'e bk.

⁵ Cf. Büchner, E.II, “Tengri”.

⁶ Dehri Dilçin, *Yusuf ve Zeliha (Destan-ı Yusuf)*, İstanbul 1946.

⁷ Huart, “Un commentaire du Coran en dialecte turc de Quastamouni (XVe siècle)” (XVe siècle), *JA*, oct.-déc. 1921.

bazı parçalarda geçen Tengri kelimesinin bizim genellikle vermediğimiz bir anlamı olması gerekir.⁸

Yukarıda değindiğimiz eserlerde olduğu gibi, *Kitab-ı Dede Korkut*'ta da ilk bakışta *Tengri* ve *Allah* adlarının eşit ve farksız olarak kullanıldığını görüyoruz. Daha seyrek olarak da *Haq* ve *Qādir* adlarına rastlıyoruz.⁹ Bütün bu adlar yine de bazı çarpıcı parçalarda bulunmayan *ta'ālā* ile birlikte kullanılmaktadır. Allah ve Tengri adları pek seyrek olarak yan yana gelir.¹⁰ Maniheizt, Nasturi ve Budist Türklerde bu tür sanların bulunduğu kanısına varmasaydık, belki de bunu "Tanrı Allah" diye çevirirdik.¹¹ Daha dikkatli bir inceleme bu gözlemleri en ufak ayrıntılarıyla gözler önüne serebilir. Kesin bir kural söz konusu olmasa da şiirlerde Tengri, Allah'tan daha sık geçmektedir. Bize oldukça eski görünen ve *Kitab-ı Dede Korkut*'ta Tanrı'yı incelemek için en önemli metinleri oluşturan nazım şeklindeki dört dua metninde Allah on beş defa Tengri olarak, sadece iki defa da Allah olarak çağrılır.¹² Buna karşılık, büyük bölümünde çok Tanrılı kalıntılar bakımından en zengin epizotlardan biri olan Bamsı Beyrek'in oluşturduğu uzun bölümde sadece Allah adı görülür (bunun yanında Haq da geçmektedir); buna bağlı bir şiirde bile Allah adı dört defa geçer,¹³ Tengri adı, birçok tekrarlar ancak metnin son satırlarında görülür.¹⁴ Bunun XVI. yüzyılda kitabı kopya edenlerden kaynaklanan sistematik bir düzeltme gereği olduğunu sanıyoruz.

Tanrı'nın adı belli sayıdaki Arapça ve Türkçe sıfatlarla nitelenmektedir. Türkçe sıfatlar Arapça'dan tercüme olabilir veya

⁸ Dresden el yazması birçok kez yayımlandı. M.Ergin'in fotokopi ve transkripsiyonu olan *Dede Korkut Kitabı*'nı (Ankara 1958) kullanıyoruz. Eksikleri olan Vatikan el yazması E. Rossi tarafından yayımlandı ve çevrildi. *Il Kitab-i Dede Qorqut*, Citta del Vaticano, 1952 (daha sonra Vatikan el yazmasında bulunmayan Dresden el yazmasını verir.) Çoğunlukla M. Ergin'in kitabını referans alıyoruz. Ancak varyantlar ve bazı özel problemler olursa Rossi'ye başvuruyoruz.

⁹ Ergin, s. 74, 75, 180, 187.

¹⁰ Ergin, s. 75.

¹¹ J.P. Roux, agm, CXLIX, ss. 81-82; bk. *tintura tengri* (Esir Tanrı), *yarıq tengri* (Işık Tanrı); *mshikha tengri* (Mesih Tanrı) vb. Ayrıca varyant şeklinde *tengri tag* (=Tien Şan), kutsal dağ; *tengri nor*, kutsal göl biçiminde adlandırmaları da görüyoruz.

¹² Bunları önem sırasına göre sayıyoruz. Dresden el yazması, Vatikan'inkinden daha zengindir. Ergin, ss. 204-205, 180, 184, 224 ve Rossi, s. 163, 177, 180, 209.

¹³ Ergin, s. 121.

¹⁴ Ergin, s. 126.

EDİGE DARİGULOVIÇ
TURSUNOV**

TEPEGÖZ'ÜN KÖR EDİLMESİ HİKÂYESİNİN TÜRK-MOĞOL VERSİYONLARI*

Çeviren

Muvaffak DURANLI***

* E.D. Tursunov, "Tyurko- Mongolskie Versii Skazaniya Ob Osleplenii Tsikolpa", *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1975, No 3, ss. 36-43.

** Prof. Dr., Kazak halk bilimci (1942-2006).

*** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

H omeros'un *Odysseia*'sında yansımaları bulan tek gözlü devin bir insan tarafından kör edilmesi hikâyesinin versiyonlarının analizi ile ilgili zengin literatürde Türk versiyonlarına hemen hemen hiç dikkat edilmemiş, Moğolca materyal ise bütünüyle göz ardı edilmiştir. N.P. Ostroumov,¹ V.M. Jirmunski² ve L.S. Berg'in³ Kazakça materyal üzerine kurdukları çalışmalar bir istisna oluştursa da bu yazarların çalışmalarında hikâyenin Türk versiyonlarının ortaya çıkışı incelenmemiştir.

Bununla birlikte Türk-Moğol materyalinin incelenmesi, *Odyssseia*'yı yaratanların hayal gücünü besleyen kaynakların tespit edilmesinde, eski Yunan destanının oluşma döneminin belirlenmesinde de yardımcı olabilir. Her iki problem nihai bir çözüm belemektedir. Biz burada *Odysseia*'yı yaratanların hayal gücünü besleyen kaynakların tespit edilmesi üzerinde duracağız.

Tek gözlü bir devin bir insan tarafından kör edilmesi konusunun (AA1137; BP III 191a) Türk varyantları sadece *Odysseia*'da yer alan efsaneye olağanüstü yakınlığı ile değil, aynı zamanda sayıca çokluğuyla da ilgi çekicidir. Asya ve Avrupa'nın çeşitli halklarında bu konunun yaklaşık yirmi varyantı kaydedilmiştir, üstelik kaydedilen bu varyantların yarısı Kafkasya halklarının folklorunda yer alan varyantlardır.⁴ İki istisna (İnguş ve Çeçen) dışında tarafımızdan bilinen pek çok durumda bu konu, kahramanlık destanı veya masal formunda bulunmaktadır. Türk folklorunda da tarafımızdan *Odysseia*'daki konuyla benzer otuz yedi varyant tespit edilmiş olup tek gözlü dev ile insanın karşılaşmasını anlatan diğer konuların da üç varyantı masal, destan ve kısa destan üslubunda bulunmaktadır. Mit ve inanç ile ilgili kayıtlar burada göz önüne alınmamaktadır. Mitler, derleyicilerin serbest anlatılarında, inançlar ise konu-metin sınıflandırmasındaki zorluklarından dolayı parçalar hâlinde günümüze ulaşmıştır. Tek gözlü devin insan tarafın-

¹ N. Ostroumov, "Odissev Polifem v Kirgizskih Skazkah", *Srednyaya Aziya*, Sayı III, 1910.

² V.M. Jirmunski, *Skazanie ob Alpamişe i Bogaturskaya Skazka*, Moskova, 1960; "Kniga Moego Deda Korkuta", *Oguzskiy Geroičeskiy Epos*, Moskova- Leningrad, 1962, ss. 214-221.

³ L.S. Berg, "Kirgizskoe Skazanie O Tsiklope", *Etnografičeskoe Obozrenie*, 1915, No 4-5.

⁴ U.B. Dalgat, "Kavkazskie Bogaturskie Sazaniya Drevnih Tsiklov i Epos O Nartah", *Skazaniya O Nartah- Epos Narodov Kavkaza*, Moskova, 1969. Kafkasya varyantları ile ilgili bilgileri Kafkasyalı folkloristlerin çeşitli çalışmalarından aldık.

dan kör edilmesi ile ilgili konu varyantlarının büyük çoğunluğu Kazakçadır (18 varyant), bu durum Kazakça masal materyalinin büyük ölçüde incelenmiş olmasıyla açıklanabilmektedir. Moğol halklarının folklorunda bu konunun varyantları dört kayıt olarak yer almaktadır (iki masal ve iki efsane). Bunun dışında zikredilenlerden konu olarak ayrılan Tepegöz'ün insanın karşılaşmasıyla ilgili dört metin daha kaydedilmiştir.

Moğol folklorunda tek gözlü devin insan tarafından kör edilme konusuyla ilgili pek çok çalışma vardır. V. Jirmunski ve U. Dalgat'ın çalışmalarında bu konu ile ilgili çalışmaların bibliyografyası ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Bütün incelemelerde Moğol halklarının folklorunda tek gözlü devin insan tarafından kör edilmesi konusunun temelde kahramanlık destanı ve masal formunda bulunduğu belirtilmektedir.

Bu konunun Türk varyantları mitolojide, törenlerde, inançlarda ve destanlarda da yansımaları bulunmuştur.

Tek gözlü devin kör edilme konusunu kısmen Korkut'la ilgili Oğuz destanında,⁵ Manas ve Er-Töştek⁶ adlı Kırgız destanlarında, Karaçay- Balkar destanında⁷ bulmaktayız.

Bu konu Kazak,⁸ Kırgız,⁹ Altay,¹⁰ Azerbaycan,¹¹ Gagauz,¹²

⁵ *Kniga Moego Deda Korkuta. Oguzskiy Geroičeskiy Epos*, ss. 76-83.

⁶ *Kirgizskiy Geroičeskiy Epos*. (Anlatıcı S. Karalayev, Çeviri S. Somov), Frunze, 1958, ss. 131-134.

⁷ A.Z. Holayev, "K Voprosu O Balkaro- Karaçayevskom Nartskom Epose", *Skazaniya o Nartah- Epos Narodov Kavkaza*, s. 92.

⁸ N.P. Ostroumov, "Novie Variantu Syujeta O Polifeme (Odnoglaze)", *Etnografičeskoe Obozrenie*, 1891, No 2, ss. 202- 207; Ostroumov, "Odiseev Polifem v Kirgizskih Skazkah", *Srednyaya Aziya*, Sayı III, 1910, ss. 61-64; L. S. Berg, "Kirgizskoe Skazanie O Tsiklope", *Etnografičeskoe Obozrenie*, 1915, No 4-5, ss. 62-67; bk. "Karaman", "Odnoglaziy Velikan" masalları (G.N. Potanin, "Kazak- Kirgizskie i Altayskie Predaniya, Legendi i Skazki", *Jivaya Starina*, Sayı II- III, 1916, ss. 110-112; 162-164; bk. "Dusen i Dau", *Trudi Obščestva İzuçeniya Kirgizskogo Kraya*, sayı IV, Orenburg, 1925, s. 10; bk. "Sapojnik", *Kazahskie Skzaki*, c. III, Hazırlayan V.M. Sidelnikov, Alma- Ata, 1964, ss. 104-105.

⁹ F. V. Poyarkov, *Karakirgizskie Legendi, Skazki i Verovaniya. Pamyatnaya Knijka i Adres- Kalendar Semireçenskoj Oblasti Na 1900 g*, Verniy, 1920, s. 29; bk. "Smely Ohotnik", *Kirgizskie Narodnie Skazki*, Frunze, 1954, ss. 82-84; bk. "Ohotnik Cail", *Kirgizskie Narodnie Skazki*, Frunze, 1966, ss. 66-68.

¹⁰ N. Y. Nikiforov, "Anossiy Sbornik. Sobranie Skazok Altaystev", *Zapiski Zapadno- Sibirskogo Otdela RGO*, c. XXXVII, Omsk, 1915, ss. 245-246.

¹¹ bk. "Za Resemeslom", *Azerbaydjanskie Tyurkskie Skazki*, Moskova, 1935, ss. 231-232.

¹² bk. "O Tsiklopah", V. V. Radlov, *Obraztsy Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen*, C. IX, S.

HÜSEYİN
MOHAMMED-ZÂDE SADIQ**

DEDE KORKUT DESTANLARI HAKKINDA*

Çeviren
Ekber ENVERİ***

* "Pirâmun-e Dâstânha-yi Dede Qorqud", *Heft Makale*, Tahran: İntişarât-i Dinâya-i Dâniş, 1355/1976 (1346/1968), ss. 2-40.

** Prof. Dr., Güney Azerbaycanlı araştırmacı (1945)
"Hüseyn Düzgün" adını da kullanmaktadır.

*** Dr., Nevşehir İl Göç İdaresi Müdürlüğü.

Azeri (Azerbaycan Türkçesi) diyalekti X-XI. yüzyıllarda oluşmaya başlamış, söz konusu dönemde Azerîlerin yurt tuttukları bölgenin sınırları belirlenmiş ve bu halkın kendine has kültür özellikleri ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Azerbaycan'da edebiyat iki temel ekseninde gelişim göstermiştir. Bunlardan ilki halkın sözlü yaratmaları, ikincisi ise resmî şiirdir. Kentli halk arasında Tebrizli Katran, Şirvanlı Hakanî, Genceli Nizâmî gibi profesyonel şairler ün kazanırken henüz yerleşikleşmemiş olan ve arada bir şehirlere akın eden konar-göçerler arasında ise *ozanlar* (=âşık) yaygın idi. “Dede Korkut” kahramanlık destanları - en eski Azeri yaratmaları - bu dönemde oluşmaya başlamıştır.

Bu dönemde evleri sırtında köylüler, yerleşik köylülerden farklı olarak konar-göçer hayatı yaşayıp hayvancılık yapıyorlardı. Onların yaşam tarzı yeni oturmuş şehir kültürüne yabancıydı. Hatta birçok boy ya İslam dinini henüz kabul etmemiş ya da onun hakkında çok yüzeysel bilgiye sahip bulunuyordu. Bazen de merkezî otoriteye başkaldırıp kendi aksakallarının idaresi altında yaşıyorlardı. Boyların seçkin kahramanları bir araya gelip silahlanarak otlakları ve hayvanlarını koruyorlardı.

Bu boyların kalıcı evleri, barkları yoktu. Yaylak ve kışlarında ayaçıkların içinde hayvanlarıyla birlikte yaşıyorlardı.

“*Ozan*”lar her boydan insanların nezdinde apayrı bir saygıya sahiplerdi. Büyüleyici etkiye sahip bu insanlar ellerinde kopuzlarıyla ilden ile, obadan obaya gezip boyların kahraman önderlerinin adlarını anlatılarında kalıcılaştırıyorlardı. Manzume söyleyip destan anlatıp aynı zamanda bir boy aksakalı gibi halkın yaşam sıkıntılarını gidermesinde de yardımcı oluyorlardı. Ozanlar, günümüz âşıklarının öncülleriydiler. Bunların en usta kabul edilen ve ad kazanana “Dede” derlerdi.

Ünlü “Dede Korkut” destanları da, işte bu ozanların yarattıkları eserlerdendir. “Dede Korkut” destanları X. ve XI. yüzyılların yadigârı olup aynı zamanda Azeri lehçesinin en eski yazılı metinleridir. Oğuzların Azerbaycan ve onun yemyeşil otlaklarına gelmeden önceki eski yaşam ve gelenekleri hakkında bilgi aktarmaktadır. Bu eser XI. yüzyılda bilinmeyen bir şahıs tarafından *Kitab-ı Dede Korkut alâ lisân-ı Tâife-yi Oğuzân* adıyla bir mecmua oluşturulmasıyla elimize ulaşmıştır.

Konar-göçer hayatı yaşayan Oğuzlar büyüklü küçüklü 24 boy-

dan oluşuyorlardı. Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'de Oğuzların yirmi iki boyunun adını kaydetmiştir. Ayrıca birçok İslam tarihçisi de bu boylara işaret etmektedirler. *Câmiü't-Tevârih*'e göre bu yirmi dört boyun adları şöyledir:

“Kayı, Bayat, Alka evli, Kara evli, Yazır, Döger, Dodurga, Yaparlı, Afşar, Kızık, Beğdilli, Karkın, Bayındır, Beçenek, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Alayuntlı, İgdir, Bügdüz, Yıva, Üregir, Kınık”¹

Oğuzlar, X. yüzyılın ilk yarısında Hazar denizi ve Ceyhun ırmağı boyunca, Farab bölgesi etrafında (Kaşgar Mahmud'un ifadesiyle Karaçık) ve İsficâp'ta yaşıyorlardı. *Hudûd-ı Âlem*'in rivayetine göre; söz konusu bölge X. yüzyılda Oğuzların kışlakları idi ve Farab'dan yirmi menzil mesafede bulunuyordu.²

İbn-i Havkal'ın rivayetine göre X. yüzyılın başlarında Oğuzlardan yaklaşık bin çadır, İslamiyet'e boyun eğmişlerdi.³

İbn-i Hurdadbih'e göre; Abdullah Bin Tâhir (Hicri 213/230) Oğuzlardan bin esir ve altı yüz bin dirhem almış idi.⁴

Bunlar bize Oğuz kavminin ortaya çıkışının İslam'ın ilk yıllarında olduğunu göstermektedir.

Oğuzların ve dolayısıyla Oğuzlara bağlı bulunan sözü boyların Azerbaycan'da teşekkülü de aynı döneme denk gelmektedir. Tarihçilerin dediğine göre Selçuklulardan önce Azerbaycan'a -“çekirge sürüsü gibi düzlüklere, dağlara ve kalelere dağılmışlardı”- gelmişlerdir. Başka bir deyişle Azerîler (bir halk olarak) oluşumunu X. yüzyıldan önce tamamlamıştır. Bu dönemde çeşitli bölgeler arasında ekonomik ilişkiler az çok kurulmuş idi. Azerîlerin yaşam alanlarının sınırları belirlenmiş, bu halkın kültür kodları yavaş yavaş ortaya çıkmış idi. Azerîlerin ortak ağız özellikleri ve o ağız gelişimi günden güne olgunlaşarak bu halkın oluşumunda temelli rol oynamaya başlamış idi.

Eski Azerîce* Ural-Altay dil ailesindedir ve çağdaş Azerîce

¹ Eserdeki isimler, Reşide'd-dîn Fazlullah Hemedani'nin, *Câmiü't-Tevârih*, eseri imlasına göre yazıldı.

² *Hudûd-ı Âlem*, haz. Menüçîhr Sutûde, Sazman Esnad, Ketâbxane-ye Mellî İrân Yayınları, Tahran 1340/1962, s. 124.

³ İbn-i Havkal, *Suretü'l-Arz*, Farsça Çev. Cafer Şiar, Bonyad-e Ferheng-e İrân Yayınları, Tahran 1345/1967, s. 511.

⁴ Ebu'l-Kasım bin Havkal, *El-mesâlikü'l-Memâlik*, Leiden 1872, ss. 37-39.

* Müellif burada Eski Azerîce terimini Türkiye'de yaygın olarak bilinen Eski Anadolu Türkçesi, Selçuklu Türkçesi veya Eski Türkiye Türkçesi kavramına karşılık kullanmıştır (çev.).

JEAN-PAUL ROUX***

MÜSLÜMAN TÜRK
METİNLERİNDE
İSLAM ÖNCESİ
KALINTILAR
ÜZERİNDE
ARAŞTIRMA:*
KİTAB-I DEDE
KORKUT**

Çeviren
Kemal BOZ

* Daha önce bu genel başlık altında *Babürnâme*'ye ayırdığımız kısa bir yazı yayınlamıştır; *Journal Asiatique*. 1968 (Paris, 1969), ss. 247-261.

** "Reserche des survivances pré-islamiques dans les textes Turcs musulmans: Le *Kitab-ı Dede Qorqut*", *Journal Asiatique*, CCLXIV, Paris, 1976, ss. 35-55.

*** Prof. Dr., Fransız Türkolog (1925-2009).

E limizde XVI. yüzyıla ait iki elyazması bulunan, fakat kuşkusuz XIV.¹ yüzyılın sonu veya XV. yüzyılın başında yazılmış olan ve özellikle nazım bölümlerinde olmak üzere daha eski ögeler² içeren *Kitab-ı Dede Korkut*, koyu bir Müslümanlığın³ yanında Şaman Orta Asya'sından pek çok inanç kalıntısını ve uygulamalarını da sergilemektedir. Bu temel Türk eseriyle⁴ ilgilenen herkes dikkati bu kalıntılar üzerine çekmiş ve bunları incelemeye girişmiştir.⁵ Doğal olarak burada söz konusu incelemeleri tekrar ele almayı ve nihayet bizi çok ötelere götürebilecek olan bu kalıntıları eksiksiz olarak incelemeyi değil, sadece birbirine bağlı ve Altay toplumlarının dinî sorunlarının odağını oluşturan iki noktayı ele almak istiyoruz.

1. Kutsal Bir Üçlü

İslam öncesi Türkler, Tengri adını verdikleri yüce Tanrı Gök'e inanıyorlardı.⁶ Bu yüce Tanrı, ayrıcalıklı ilişkiler içinde bulunduğu yönetici sınıfların ve hükümdarların temel kaygısıydı. Belirlenmesi güç de olsa, bir ölçüde sıradan halkı da ilgilendiriyordu ve

¹ Dresden elyazması birçok defa yayımlanmıştır: Kılıslı Rifat, *Kitab-ı Dede Korkut*, İstanbul, 1332 (= 1916); ne var ki Dresden elyazmasının basit kopyası olan Berlin elyazması kullanılmıştır. O.Ş. Gökyay, *Dede Korkut*, İstanbul 1938 (Latin harflerle); M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara 1958, başvurduğumuz eserdir. Vatikan elyazması metnin ancak bir bölümünü vermektedir. Bunun İtalyan çevireni ve yayımcısı daha sonra Dresden elyazmasının tamamlayıcı bölümlerini de vermiştir, E. Rossi, *Il "Kitab-ı Dede Qorqu"*, Cita del Vaticano, 1952.

² bk. Gökyay'da Barthold ve Köprülü'nün kanıtlamaları, age, ss. XI-XLI. Ayrıca bk. E. Rossi, age, s. 27-28. Dede Korkut'un "şahsından" daha önce Reşide'd-din (m. 1316) tarafından bahsedilmiştir. Yazarın çeşitli dağınık bilgi parçalarını toplamakla yetindiği görülüyor.

³ Rossi'de özet, ss. 41-42.

⁴ Türk milliyetçiliğinin teorisyeni Ziya Gökalp bu kitabı "Türklerin İliada'sı" adını vermiştir (*Türkçülüğün Esasları*, Ankara, 1339=1923-24).

⁵ Bu eser üzerinde özellikle Türk bilim adamları tarafından ve Türkçe olarak yazılan önemli çalışmalardan bazıları sayalım: P.N. Boratav, A. Caferoğlu, F. Çelik, A. İnan, M.F. Köprülü, M.R. Kösemihal, H.N. Orkun. bk. Rossi'nin eleştirel bibliyografyası, age, s. 1 ve devamı ve Ergin, age, s. 56 ve devamı. M. L. Bazin'in *Kitab-ı Dede Korkut* üzerindeki seminerinden yararlandık. Bu seminere söz konusu sorunların en yetkin uzmanı olan dostumuz P.N. Boratav da katılmıştır. Makalemizi okumak istediğini ve bu konudaki düşüncelerini ifade edeceğini söyleyen Sayın Boratav'a çok teşekkür ediyoruz.

⁶ Gök Tanrı hakkında bk. P. Pelliot, Tängrim> Târim: *T'oung Pao*, XXXVII, 1944, içinde; J.-P. Roux, "Tängri, essai sur le Ciel-Dieu des peuples altaïques", *Revue de l'Histoire des Religions*, CXLIX et CL; ek notlarla, aynı dergi CLIV.

bu, özellikle en azından halk bir imparatorluğun egemenliği altına girmek üzere kabile rejimini terk ettiği zaman belirginleşiyordu. Bununla birlikte Tengri, tek Tanrı değildi ve onun yanında mütevazı veya sert ailevi veya toplumsal, sürekli veya geçici güçte ilahlar da yer alıyordu. Bunlar arasından çok bilinen üçü; dağ, su ve ağaç, İslamiyet'in kabulünden sonra da varlığını sürdürmüştür, bunu *Kitab-ı Dede Korkut*'ta da görmekteyiz.

Bu üç ilahın her zaman bir üçlü olarak bir arada bulunduğu konusunda kesin bir açıklık yoktur. Eski Türk metinlerinde Tanrısal üçlünün çok önemli anlarda, çoğu kez insanlar üzerine “baskı uygulamak” ve kaderleri hakkında karar vermek üzere bir araya geldiği görülmektedir; fakat bu üçlünün karşımıza çıkışı bambaşkadır. Kuzey Moğolistan'da VIII. yüzyıldaki yazıtlarda Tengri, Gök Tanrı ve doğmamış Tanrıça Umay üçlüsünün ortak müdahalesini ve “kutsal toprak ve su (ıduq yer sub) olarak belirtilen görünüşte bölünmez bir birlikteliği görmekteyiz. General Ton Yuquq Türk ordusunun yorgunluk, yılgınlık, bezginlik ve itaatsizliğe maruz kaldığında “Tengri'nin, Umay'ın ve kutsal toprakla suyun müdahale ettiğini anlatır” (basa berti).⁷

Buna karşılık, *Kitab-ı Dede Korkut* üçlüsünün davranışlarının, gördüğümüz gibi, Moğol Türk yazıtlarındaki kutsal üçlünün davranışlarının aynısı olduğu ve aynı niyetlere cevap verdiği kuşkusuzdur. VIII. yüzyılın T'ou-kiue toplumunda hükümdarın Gök'ün gücünü elinde bulundurduğu ve bu güce ancak ilahi iradeye uyduğu sürece sahip olabildiği; başka bir deyişle doğanın yasalarına tâbi olduğu anlatılır. Bu yasalar, bizim bugün doğal yasalar dediğimiz şeyler değildir.

Türklerin eski dininde dağın, suyun ve ağacın Tengri'nin yanında veya ondan sonra ya da diğer ilahların haricinde temel rollerinin olduğu kesin değildir. *Kitab-ı Dede Korkut*'ta üç ilahtan sadece su kalmıştır.

Kuşkusuz, Türklerin İslamiyet'i kabulünde Gök, Allah'la bir tutularak üstün bir yüceliğe çıkarılmıştır Başka yerlerde olduğu gibi *Kitab-ı Dede Korkut*'ta, Arapça adıyla ve çoğunlukla da yerli halkın kendi diliyle çağrılan Tengri (Tanrı) her an eskiden oldu-

⁷ René Giraud, *L'Inscription de Baïn Tsokto*, Paris, 1961, satır 38, s. 63 ve 105 (metnin transkripsiyonu, s. 27).

ğu gibi, hatta eski inançlarını hatırlatan bir tarzda anılır.⁸ Fakat Tanrıça Umay⁹ ve İdu yer sub deyiminde suyla birlikte bulunan ve çoğu kez Gök'le¹⁰ benzer tutulan toprak, özellikle evrenin doğuşu efsanesinde kaybolmuş gibi görünmektedir. Bunların ikisini tekrar bulmak için bazı olayları incelemek ve bazen de metinlere başvurmak durumundayız. Yine de bunların söz konusu kayboluşu ilk bakışta inanıldığı kadar kesin değildir.

Umay, doğumları gözeten bir tanrıçadır. Adı artık geçmiyorsa da, temsil ettiği güç ve yüklendiği kabul edilen görev yeni üçlüyü sergileyen bölümlerde varlığını sürdürmektedir.

Toprağa gelince, Türkler ve onlarla birlikte Moğollar onu her zaman dağ olarak simgeleştirmeye eğilim göstermişlerdir: T'ou-kiue döneminde ünlü Ötüken dağlık ormanı veya Cengiz Han dönemi Moğollarının Ötüken kadar ünlü Burkan Kaldun'u söz konusu olduğunda, bir toprak tanrısının mı yoksa kutsal bir dağın mı amaçlandığını belirlemek gerçekten güçtür. Şu hâlde *Kitab-ı Dede Korkut*'taki dağın eski bir toprak tanrıçasını veya eski bir dağ tanrıçasını temsil edip etmediği konusunda bir şey söyleyemeyiz.

Türklerin eski dininde su, sadece *yer sub* ifadesindeki ortak varlık anlamıyla görünmez; göl, ırmak ve pınar şeklinde bir kült olarak da karşımıza çıkar. Su, bu anlamda eski devirlerden beri önemli bir yer tutmuş olmalıdır, çünkü bu konuda çok seçici davranan eski Türk metinlerinde ad verilerek anılan ender ilahlardan biridir.¹¹

Ağaç burada aynı belirginlikle yer almaz. Bunu daha iyi anlamak için uzunca bir literatür taraması yapmak gerekiyor.¹² İlk başta, dağlık Ötüken bölgelerinde karşımıza çıkar, daha sonra hayatın

⁸ Çıkacak bir makalemizde bunu inceleyeceğiz [Yazarın müjdesini verdiği bu makale, elinizde tuttuğunuz kitaptaki "Kitab-ı Dede Korkut'ta Allah" başlıklı yazıdır. (ed.)].

⁹ bk. L. Bazin, La déesse-mère chez les Turcs pré-islamiques", *Bulletin de la Société E. Renan* 2, ss. 124-126; daha sonraki devamı, *Revue d'Histoire des Religions*, 1953.

¹⁰ E. Lot-Falck, "A propos d'Atügän, déesse mongole de la terre", *Revue de l'Histoire des Religions*, CXLIX, 1956, ss. 157-196. Ayrıca R. Giraud, *Les règnes d'Elterich, Qapghan et Bilgä* (680-734), Paris, 1960, ss. 105-106.

¹¹ R. Giraud, *age*, s. 107.

¹² Bu aynı zamanda Millî Kütüphane'nin *Oğuznâmesi*'nde de görülür: P. Pelliot, "Sur la légende d'U'uz Khan en écriture ouïghoure", *T'oung Pao*, 1930, ss. 247-358; Bang ve Rachmati, *Die Legende von Oguz Kagan*, Berlin, 1932 (1300 yıllarına doğru yazılmış metin).

SLAVOLJUB DJINDJIĆ**

OĞUZLARIN
EPİK TARİH
VE KÜLTÜR
BİRLEŞİMİ:
DEDE KORKUT
KİTABI*

Çeviren
Ana KILIÇ***

* *Knjiga Dede Korkuta. Herojski Ep Oguskih Turaka*,
Beograd: Narodna knjiga, 1981, ss. 5-25 (Giriş).

** Yugoslav Türkolog (1935-2000).

*** Türk halk bilimi uzmanı.

Türk halklarının en önemli boylarından biri olan Oğuzların kahramanlık destanı *Dedem Korkut Kitabı* (*Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*), kuruluşunda Oğuz boylarının rol aldığı bugünkü Türk halklarından üçünün -Türkmenler, Azerîler ve Türkler- kültür mirasını temsil etmektedir.

Selçukluların ve Osmanlıların olduğu gibi bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan çoğu Türklerin de ataları olan Oğuzlar, yeni yurda geçmeden önce Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan diğer Türk boylarıyla bazen savaşarak bazen ise barış içinde komşuluk ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Oğuzların komşularından bazıları, Kırgızlar, Kazaklar ve Karakalpaklar bugün de aynı bölgede yaşamaktadırlar.

Çok boylu Oğuzlar, en erken kaynaklarda (VI.-VIII. asır) Güney Altay ve bugünkü kuzeybatı Moğolistan'da kurulmuş olan güçlü Türk Kağanlığı'nın (Göktürk İmparatorluğu, 552 yılında kurulan) komşusu olarak geçmektedir. Oğuzlar hakkında hem Çin ve Bizans tarihçileri hem de Türklerin eski mezar kitabeleri bize bilgi vermektedir. VIII. asırdan kalan *Orhun Kitabeleri*'nde (bugünkü Moğolistan'da bulunmaktadır) Oğuzlar, "Dokuz Oğuz" adıyla geçmektedir. Kitabelerde Oğuzlar kimi zaman Türk Kağanlığı'nın bir parçası, kimi zaman onunla savaşan bir unsur olarak yer almaktadır.

IX. asırda Oğuzlar, Altay Dağları ve Baykal Gölü bölgesinden batıya göç edip Sir-Derya'nın kıyılarına yerleşmiş ve X. asırda kendi devletlerini kurmuşlardır. Bu devletin sınırları Sir-Derya kıyıları boyunca batıda Hazar Denizi, kuzeyde Aral Gölü'nün steplerine dek uzanmaktaydı. Oğuzların çoğu, göçebe hayatı ve ekonomisine devam etmesine rağmen bazıları Arap kaynaklarında öne çıkan Karacuk (Farab), Sıgnak ve "Yakbu" olarak anılan ve Oğuz Hakanı'nın kışlak olarak kullandığı Yeni Kent gibi şehirleri kurarak yerleşik hayatı kabul etmişlerdir. Oğuzların bu devletinin en büyük kısmı, bugünkü SSC Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın olduğu yerleri kapsamaktadır. Karluklar, Kıpçaklar ve Peçenekler de komşularını oluşturmaktaydı.

X. asrın sonunda Oğuzlar, Müslüman bölgelerine yani batıya daha fazla göç etmeye başlamışlardır. Büyük bir kısmı batıya doğru Peçenekleri takip ederek Emba ve Ural nehirlerini geçip

Karadeniz steplerine varmıştır. Oğuzların bu boyu Türk vakayına- melerinde *Türk* olarak geçmektedir.

Oğuzların Orta Asya'da kalan kısmı, Kıpçaklar ve diğer gö- çebelere baskısı altında batıya göç ederek bugünkü Türkmenis- tan'ın Hazar Denizi kıyılarına varmıştır. "Türkmen" adına Arap kaynaklarında X. asrın ikinci yarısından itibaren rastlanılmakta- dır. Her ne kadar bu terim ilk önce İslam'ı kabul eden Oğuzlar için kullanılmakta ise de, diğer taraftan kısmen tarımla uğraşan ve yerleşik hayat süren Oğuzlar için de kullanılmaktaydı. İster "Oğuz" ister "Türkmen" olsun eş anlamlı kelimeler olup, "Türk- men" ismi Oğuz'a göre daha yeni ve İslam kabul edildikten sonra ortaya çıkan bir kavramdır.

XI. asır boyunca Batı Asya Oğuzları ya da Türkmenleri mede- ni ülkelere, hatta Akdeniz'e kadar kimi zaman girip çıkmışlardır. Bu asrın ilk yarısında İslamlaşan Oğuzların bir kısmı, Selçuklu hükümdarı önderliğinde İran'ı, Güney Kafkasları ve Küçük As- ya'nın neredeyse tamamını fetheden güçler kurmuşlardır. Selçuk- lular en büyük fetihleriyle Suriye, Mezopotamya ve Yemen'i birer birer almışlardır.

Selçuklu hükümdarlığı Moğol istilasıyla yıkılmıştır (1225- 1258). Ön Asya'daki Moğol egemenliğinin azalmasıyla birlikte güney Kafkas ve Küçük Asya'ya yerleşen göçebe Oğuz boyları, XIV. asır başında Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu adlı Türkmen birliklerini kurmuşlardır. Ak Koyunlu birliğinin başında haneda- nın da ismi olan Bayındır boyu vardır. XIV. asırda bu güçlü Oğuz grubunun merkezi Dicle'nin yukarı kısmında yer alan Amid (Di- yarbakır) şehridir. Dönemin Bizans kaynakları Ak Koyunlu Türk- menlerini *Amitoid* olarak adlandırmaktadır.

Kara Koyunlu birliğinin merkezi Van Gölü kuzeyinde olan Ermenistan yaylalarında bulunmaktadır. 1389 ve 1467 yılların- da bu iki birlik arasında çıkan savaşlar Ak Koyunlu galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Ak Koyunlu Devleti XV. asır ortasında Bayındır hanedanından gelen Uzun Hasan döneminde en parlak dönemi- ni yaşamıştır. Devletin sınırları güney Azerbaycan, Ermenistan, Doğu Anadolu, Diyarbakır, Mezopotamya ve kuzeybatı İran'ı kapsamaktadır. Başkenti Tebriz'dir (1468-1501). Bu devletin gücü şehirler ve köylerde oturan nüfusa değil, çoğunluğu göçebe olan Türkmenlere dayanmaktadır. XVI. asır başında Ak Koyunlu

ROBERT DANKOFF**

DEDE KORKUT'TA “İÇ” VE “DIŞ” OĞUZ*

Çeviren
Gürol PEHLİVAN***

* “ ‘Inner’ and ‘Outer’ Oğuz in Dede Korkut”, *Turkish Studies Association Bulletin*, vol. 6, No. 2 (September 1982), ss. 21-25; ayrı basım: *From Mahmud Kaşgari to Evliya Çelebi: Studies in Middle Turkic and Ottoman Literatures*, İstanbul: Isis, 2008, ss. 239-244. (Tercümemi kontrol eden Prof. Dr. Metin Ekici ve İlker Külbilge'ye, son okumayı yapan Robert Dankoff ve Bernt Brendemoen'e çok teşekkür ederim.)

** Prof. Dr., University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Oğuzların yirmi dört boydan teşekkül ettiği fikri 11. yüzyılın başlarında belgelenmiş olmasına rağmen,¹ boyların Üç-ok (veya Uçuk) ve Boz-ok (veya Buzuk) olmak üzere iki ana boya ayrılmasına ilişkin ilk referansı ancak 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın başlarında tespit edebiliyoruz.² Reşide'd-dîn, yirmi dört boyu iki ana boy arasına bölüştüren ilk şemayı vermiş³ ve bu şema en azından 17. yüzyılda yaşayan Ebu'l-Gazî'ye kadar Orta Asya edebî geleneğinde varlığını devam ettirmiştir. Batı Türklerinin edebî geleneğinde ise Üç-ok "İç" Oğuz ve Boz-ok "Dış" Oğuz ile yer değiştirmiş ve Dede Korkut'ta, her ne kadar eski adlar Üç Ok ve Boz Ok 12. hikâyede üç defa zikredilmiş olsa da hep iki ana boyun bu yeni adları kullanılmıştır.

Reşide'd-dîn'den itibaren Oğuz şecerecileri yirmi dört boyun Oğuz Han'dan gelen nesepleri ve aralarındaki akrabalıkları göstermek için teferruatlı şemalar tertip ettiler.⁴ Bu şecerele, hanedana adını veren kişinin takaddümüne bağlı olarak o hanedanın yüceltilmesini veya tenzil-i rütbe edilmesini meşrulaştırmak gibi siyasi amaçlara hizmet etmiştir. Aynı zamanda, boyların paylaşıkları ortak onguna, mecliste her birinin nereye oturacaklarına ve şölenlerde her birinin kesilen hayvanın hangi kısmını almayı hak ettiklerine de dikkat edilirdi.⁵ Reşide'd-dîn'de gördüğümüz bu türden yetki ve imtiyazların resmî açıklamasını Oğuz boylarının hanedan geleneği olarak adlandırabiliriz.

Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, *Dede Korkut Kitabı* bu hanedan geleneğinin izlerini taşır, fakat *Dede Korkut Kitabı*'ndaki anlatıcının önem verdiği hususlar şecerecilerin önem verdiği hususlardan oldukça farklıdır. On iki hikâyenin çoğunun özenle, bezenerek anlatılmasının temelinde "Kim kimin imdadına yetişir?", "Kim kiminle dövüşür?" ve "Kim kiminle evlenir?"

¹ *Diwan Lugat al-Turk*, facsimile edisyon, Ankara 1941, s. 624; R. Dankoff, "The Alexander romance in the Diwan Lughat at-Turk", *Humaniora Islamica* I (1973), s. 236.

² Ibn al-Athir. *Al-Kamil fi'l-Ta'rih*, ed. C. J. Tornberg, XI, Uppsala 1885, s. 54; aktaran M. Houtsma, "Die Ghuzenstämme", *WZKM*, II (1888), s. 220.

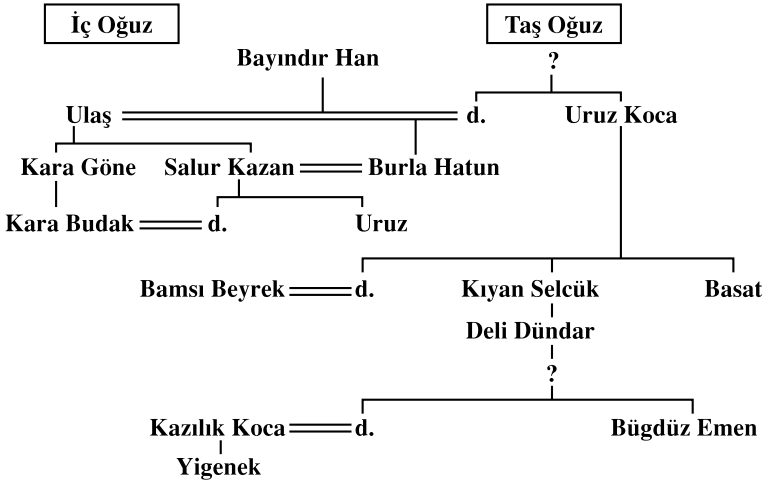
³ K. Jahn, *Die Geschichte der Oguzen des Rašid ad-din*, Wien 1969, ss. 45-46; A.Z.V. Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul 1972, ss. 50-52.

⁴ J.E. Woods, *The Aqqayunlu*, Minneapolis-Chicago 1976, ss. 186-196.

⁵ F. Sümer, *Oğuzlar*, Ankara 1972, s. 210'den sonraki şemalar; A. İnan, "Orun ve Ülüş Meselesi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* I (1931), yeniden basımı *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968, ss. 241-254.

gibi sorular bulunmaktadır. Bu sorulara cevap veren masallar ve efsaneler Oğuz popüler geleneği diye adlandırabileceğimiz bir geleneğe aittir.

Hikâyeleri incelemeyen önce, Dede Korkut'taki bilgi ve ipuçlarından yola çıkarak ve ilaveten Bayburtlu Osman'ın yaptığı sıralamayı destek olarak, kahramanları akrabalıklarına ve ana boylarına olan ilişkilerine göre sıralamak yararlı olacaktır.⁶

Dede Korkut Kitabı'nın Osmanlı himayesinde düzenlendiğinden şüphe edilmeyen mukaddimesinde yer alan saltanatın Kayı'ya "geri döneceği" şeklindeki kehanetten başka, şecerecileri oldukça meşgul eden yirmi dördümlük boy sistemi hakkında *Dede Korkut Kitabı*'nda bilgi pek azdır. Oğuz kahramanlarının yalnızca birkaçının adı boy isimlerinden gelmekte olup, bunlardan en dikkat çekeni İç Oğuz'un hanı Salur'undur. Şecereciler tarafından Üç-Ok veya İç

⁶ [Bayburtlu] Osman, *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan*, (ed.) Atsız, İstanbul (1961), s. 24-25; M. Ergin tarafından bahsedilmektedir, bk. M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı* I, Ankara (1958), s. 40. Konuyu ilgilendiren metin parçası şöyledir: "...Oğuz tayifesi derlerdi. Kazan Han derlerdi, Bayandur Han'un veziri idi ve hem damadı idi. Aralarında Taş Oğuz, İç oğuz begleri anılırdı. İç Oğuz beglerine Kazan Han, Budak Beg, Yigen Beg, Şemseddin Beg, Beyrek Beg, Kara Konuk Beg derlerdi. Taş Oğuz beglerine Dunder Beg, Emen Beg, Avşar Beg, Döğer Beg, Rüstem Beg, bunlara Taş Oğuz begleri derlerdi. Dede Korkud şeyhleri idi..."

MİCHAEL E. MEEKER**

DEDE KORKUT ETİĞİ*

Çeviren
Metin EKİCİ***

* "The Dede Korkut Ethic", *International Journal of Middle East Studies*, 24/23 (Aug. 1992) ss. 396-417. Yazarın notu: Bu makalenin çeşitli şekillerinden biri üzerinde değerlendirme yaparak katkıda bulunan John Bornemen, Paul Dresch, Robert Dankoff, F.G. Bailey ve Melford Spiro'ya teşekkür ederim.

** Prof. Dr., University of California, Department of Anthropology.

*** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Dede Korkut Kitabı, Anadolu'daki Türk sözlü anlatmalarının Oldukça erken bir dönemdeki kaydı ve aynı zamanda Türk milliyetçiliği ideolojisinin mitik karakterlerinden biridir. *Dede Korkut Kitabı*'nın eldeki en eski versiyonları 16. yüzyılda kopya edilmiş iki yazmadan oluşmaktadır. O dönemde yazıya geçirilmiş olan kitaptaki on iki hikâyenin, Kuzey-Doğu Anadolu ve Kuzey-Batı Azerbaycan'da yaşayan Türkler arasında yayılmış olan bir hikâye dairesi ve şiirlerden alındığına inanılmaktadır.¹ Lewis'e göre (1974), bu sözlü hikâyelerin alt katmanı, eski Oğuzlar ve onların Orta Asya'daki Türk rakipleri (Peçenekler ve Kıpçaklar) arasındaki çatışmalara kadar uzanır. Fakat bu alt katman, Türk boylarının Akkoyunlular Konfederasyonu altında 14. yüzyılda birleşip, Gürcüler, Abhazlar, Trabzon Rumları üzerine düzenlediklere seferlerle ilgili daha sonraki dönemlerde meydana gelen olaylara yapılan göndermelerle örtülmüştür. Bu hikâyeler ve onların içindeki şiirler 13. yüzyıldan daha önce ortaya çıkmış olamayacakları gibi, bunların günümüze ulaşan yazılı şekilleri de 15. yüzyıldan sonra düzenlenmiş olamaz. Bu dönemde, söz konusu Türk boyları hâlihazırda yüzyıllardır İslam medeniyeti ile ilişkide olup, kendilerini "Oğuz" yerine "Türkmen" olarak adlandırmaya başlamış, yerleşik ve şehirli toplumlarla yakın ilişkiye girmiş, göçebe, çiftçi ve şehir insanını da içeren İslamlaşmış düzene katılmışlardır. Bazıları ise göçebe hayat tarzını tamamen bırakmıştır.²

Dede Korkut Kitabı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından beri, ülkede çok farklı bir ilgi görmektedir. Yüzyıl önce Avrupa'da olduğu gibi, Türkiye'de folklor çalışmaları milliyetçilikle artmış (Herzfeld 1982), milliyetçilik duyguları Türk boylarının tarz ve geleneklerine ilginin ilham kaynağı olmuş ve özellikle de bu ilgi, Küçük Asya'da Türk devletinin asıl kurucuları olarak kabul edilmeye başlanan Oğuzlar üzerinde odaklanmıştır. Türk bilim adamları akademik dergilerde yayımladıkları sayısız makalede, *Dede Korkut Kitabı* hakkında çok geniş değerlendirmeler yapmışlardır. En eski yazmaların mevcut olanlarının edis-

¹ *Dede Korkut Kitabı*'nın iki yazma nüshası genellikle "Dresden Nüshası" ve "Vatikan Nüshası" olarak adlandırılmaktadır. Bunlardan birincisi on iki hikâye, ikincisi ise, yukarıdaki on iki hikâyenin sadece altısını içermektedir.

² Lewis'in görüşleri konuyla ilgili diğer otoritelerle ilişkilidir. (Boratav:1983b; Br- yer:1975; Planhol: 1966; Sümer vd.: 1972; Woods: 1976).

yon-kritikleri yayımlanmıştır. Kitabın çağdaş çevirileri düz yazı ve şiir şeklinde düzenlenmiş ve bunların en iyileri pek çok baskı yapmıştır. Bazı görsel malzemenin de ek olarak sunulduğu bu çevirilerin bazıları çocuk edebiyatına da girmiştir. Birkaç hikâye sahne için uyarlanmış ve en azından bir tanesi kasete kaydedilerek kitapçılarda satılmaya başlamıştır.³ İlginçtir ki, *Dede Korkut Kitabı*'na Avrupa'da başlayan ilgi, modern Türkiye'deki ilgiden hemen hemen bir yüzyıl önce başlamıştır. Dede Korkut anlatmalarından Tepegöz adlı, tek gözlü ve insan yiyen devle ilgili anlatma, *Odysseia Destanı*'nın dokuzuncu bölümündeki Polyphemos hikâyesiyle çok çarpıcı benzerlikler arz eder. Bu benzerlik 19. yüzyıl başlarında (1815) H.F. Von Diez tarafından fark edildiğinde, Diez, Eski Yunan hikâyesi Polyphemos'un, Doğu sözlü geleneklerinden, muhtemelen de Orta Asya'daki eski Oğuzlardan alınmış olabileceğini iddia etmiştir. Böylelikle Von Diez, bir yüzyıldan daha uzun süren ve hâlâ bir sonuca bağlanmayı bekleyen bir tartışma başlatmıştır.⁴ Polyphemos hikâyesi orijinal miydi, yoksa daha eski

³ Gökyay (1973: 5-15, 23-32) 1960'lı yıllardan itibaren yapılan Dede Korkut hikâyelerinin Türkiye'deki yeni baskılarının çoğunun bir bibliyografyasını vermiştir. Gökyay'ın bibliyografyasına ek olarak Kaliforniya Üniversitesi kütüphanesinde şu anda mevcut olan kitaplar hakkında yaptığımız bir araştırmanın sonucunda, *Dede Korkut Kitabı*'nın bir düzineden fazla ve farklı yeni baskılarının yapıldığını, bazı hikâyelerinin nazma çekilmiş dört tane adaptasyonunu, Dede Korkut hikâyelerinden bir kaçının gazete, dergi ve antolojilerde sayısız yayımının yapıldığını, sahnelenmek üzere hikâyelerin üç ayrı yazar tarafından oyunlaştırıldığını ve hikâyelerin çocuklar için hazırlanmış beş farklı yayımı olduğunu gördük. Bu yayınlardan pek çoğu ikinci baskı olarak yer almaktaydı. 12 hikâyenin çağdaş Türkçe olarak hazırlanmış bir yayımı, bu makaleyi yazdığımız sırada dokuzuncu baskısını yapmamıştı. Gökyay (1973) tarafından hazırlanan bibliyografyada verilen *Dede Korkut Kitabı*'nın Latin harfli ilk Türk baskısı 1916 yılında yayımlanmıştır. Çocuklar için hazırlanan ilk baskı 1929'da yayımlanmıştır. Kaliforniya Üniversite kütüphanesinde bulunan ilk baskıların çoğu 1930 sonlarında veya 1960 sonlarında yayımlanmıştır. Bu, iki ayrı, onar yıllık dönemler, Türkiye'deki Dede Korkut araştırmacılarının en yüksek seviyeye çıktığı bir dönem olarak görünürken, 1980'li yıllar daha önceki dönemlerde yapılmış çalışma ve adaptasyonların yeniden yayımlandığı bir dönem gibi kabul edilebilir. 1950'den beri *Dede Korkut Kitabı* çağdaş Azerbaycan Türkçesi başta olmak üzere, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Rusça'ya çevrilmiştir. Kitabın Sümer (1972) ve Lewis (1974) tarafından yakın zamanda yapılmış İngilizce iki çevirisi vardır. Çağdaş Dede Korkut Araştırmaları, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelere benzer günümüzde halen yaşamakta olan masalların, dokümantasyonu fikrini de doğurmuştur. Örneğin, insan yiyen ve koyun otlatan devle ilgili Anadolu masalları için bk. Yüce (1970) ve Brendemoen (1989).

⁴ Kitaptaki kimlik zıtlığına Wilhelm Grimm ve A. Van Gennep tarafından ekleme yapıl-

Bİ XUN**

DERKUT KİTABI'NIN ŞAMANLIK TEMELİ*

Çeviren
Alimcan İNAYET***

* “先祖阔尔库特的萨满教信仰基础”，耿世民先生 70 寿辰纪念文集，民族出版社，北京 (Geng Shumin Efendi'nin 70. Doğum Yılına Armağan), 1999, ss. 189-203.

** Merkezi Milletler Üniversitesi Azınlıklar Dil ve Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi

*** Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı.

Dede Korkut Kitabı Türkçe konuşan milletlerin eski döneme ait kahramanlık hikâyelerinden oluşmaktadır. Tahminen 9-10. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. O dönemde geleneksel şamanlık eski Oğuz ve Kıpçak gibi Türkçe konuşan boylar arasında henüz çok yaygın olup, insanların manevi hayatının çeşitli yönlerini kuvvetli bir şekilde etkilemekte ve düzenlemekteydi. 14-15. yüzyıllara gelindiğinde şaman kültür çevresinde teşekkül eden bu kahramanlık hikâyeleri nihayet yazılı olarak son şekillerini almışlardır. Bu, aşağı yukarı 4-5 yüzyıllık bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu arada İslamiyet, Türkçe konuşan milletler arasında hâkimiyetini sağlamış, gelişip büyümüş olan şaman kültürü kuvvetli İslam kültürünün şiddetli darbesiyle silinmiştir. Bu durumda oluşumunu tamamlamakta olan *Dede Korkut Kitabı* 'nın da bundan etkilenmemesi mümkün değildi. *Dede Korkut Kitabı* 'nın mevcut iki nüshasında kullanılan dil Oğuz ve Kıpçak olmasına rağmen, onlar Arap alfabesiyle yazılmışlardır. Arap alfabesi ise kuşkusuz İslamiyet'le birlikte girmiş ve yayılmıştır. Bununla birlikte, *Dede Korkut Kitabı* 'nda "Kur'an", "Allah", "Muhammed" gibi İslam diniyle ilgili kelimeler ve "Allah korusun", "Allah'ın Resulü Muhammed Seni başışlasın" gibi İslami ifadeler sürekli karşımıza çıkmaktadır. Ancak İslam kültürünün *Dede Korkut Kitabı* üzerindeki bu etkisi aslında yüzeyseldir. *Dede Korkut Kitabı* 'ndaki kahramanlığı anlatan on iki hikâye, şaman kültürü çevresindeki o eski havayı kaybetmiş değildir. O hâlâ Türkçe konuşan milletlerin eski şaman inancını, psikolojisini ve düşüncesini sergilemektedir.

Dede Korkut Kitabı ve Korkut

Dede Korkut Kitabı gerçekten yaşamış tarihî bir şahıs olan Korkut'un adıyla adlandırılmış kahramanlık hikâyelerinin toplamıdır. İddialara göre, Korkut tahminen 8. yüzyılda yaşamış olup, hayatında sırasıyla üç hana danışmanlık yapmıştır. O, hükümdarlık merkezinde bulunmakla kalmayıp, hükümdarlar zümresindeki iktidar kavgalarına doğrudan katılmıştır. Bununla birlikte o, kendi mevkii, nüfuzu ve bilgeliğiyle düzeni ve huzuru korumuştur. Korkut hayattayken dış güçlerin saldırılarının önlenmesi, su kaynaklarının ve toprağın uygun bir şekilde kullanılması, halk arasındaki ihtilafların çözümü ile ilgili çeşitli kanun ve ceza kurallarının belirlenmesine başkanlık etmiş, ayrıca ziyafet, şölen ve

defin gibi çeşitli törenleri yönetmiştir. O, başarılı bir siyasetçi ve düşünürdür. Onun faaliyetleriyle ilgili pek çok rivayet o hayattayken yayılmıştır. Oğuz ve Kıpçak boyları arasında geniş bir şekilde yayılan Korkut'a dair rivayetler *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelerin kaynaklarından biridir. *Dede Korkut Kitabı*'nda da, on iki kahramanlık hikâyesinde anlatılan olayların hepsinin Korkut'un bizzat yaşadığı ve gördüğü, üstelik Korkut'un ağzından yayıldığı söylenmiştir. Onun için, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki her hikâyede Korkut, sürekli "han" sıfatı taşıyan kabile savaşçı kahramanlarının yanında hareket eder. O "han" sıfatı taşıyan kabile savaşçı kahramanları için çareler bulur, tedbirler alır, sıkıntılarını giderir, onlar için koşutur. O her hikâyede çok ağırlığı olan bir şahsiyet durumundadır.

Bunun yanı sıra, Korkut hayattayken daha ziyade çok etkili bir şamandı. Aynı dönemdeki Oğuz ve Kıpçak gibi Türkçe konuşan boylar arasında itibarlı idi. Korkut'un şaman olarak sahip olduğu etkisi ve itibarı onun siyasetçi ve düşünür olarak sahip olduğu etkisi ve itibarının çok ötesindedir. Hatta denilebilir ki, çok ünlü şaman olduğundan dolayı hayattayken hanların danışmanı olabilmiş ve kendinin siyasetçilere özgü yeteneğini gösterme fırsatı bulabilmiştir. Fars tarihçisi Reşide'd-dîn'e göre, Korkut Müslüman olmuştur. Ama Türkçe konuşan milletlerden çıkan risaleciler buna karşı çıkarak Korkut'un kendi inancını değiştirmedeğini, aksine onun şaman olarak sahip olduğu yüce itibarının o dönemde ve sonraki uzun bir süre içerisinde İslam'a karşı bir bayrak olduğunu söylemişlerdir. Gerçekten, Korkut öldükten uzun bir süre sonra, Özbek Devleti dönemine gelindiğinde, devletin hükümdarları İslam dinini var gücüyle yaymak için katliam yaparak şamanları acımasızca yok ederlerken Korkut, hatta şamanlar tarafından dinin atası olarak görülmekteydi, ayrıca Tanrı'nın yüce elçisi, şamanların koruyucu piri olarak kalabalık taraftarını celbetmeye ve birleştirmeye devam etmekteydi. Uzun bir süreden beri Korkut, şamanlığın sembolü olagelmmişti. Onun için, *Dede Korkut Kitabı*'nın önemli kaynaklarından biri olan Korkut'la ilgili rivayetlerin şamanlığa özgü ağır mistik havası vardır. Korkut da şamanlara has ilahi ışığıyla *Dede Korkut Kitabı*'nda kendini göstermektedir.

Kazak halkının gerçek yaşamında, şamanlar hem şarkıcı hem çalgıcıdır; hem hekim hem de kâhindirler; onlara bilemeyecek-

MOHAMMEDREZA
BARZEGAR KHALEGHI**

ROGHIYEH NEYSARI
TABRIZI***

DEDE KORKUT, İLYADA VE ODYSSEIA'DA KADIN VE AŞK*

Çeviren

Somayeh EASY CENGİZ****

* "Sima-yi Zen ve Eşq Der 'Dede Korkut' ve 'İlyada ve Odysseia'", *Mütaliat-i Edebiyat-i Tatbiki*, 5/20 (Kış 1390/2011), ss. 31-42.

** Prof. Dr., İmam Humeyni Uluslararası Üniversitesi, Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü.

*** Fars dili ve edebiyatı uzmanı.

**** Türk halk bilimi uzmanı.

Giriş

Her kavmin edebiyatı, o kavmin kültürünü, aynı zamanda o kavmin kâinat ve hayata karşı bakış açısını sergiler. Yani her millet, kimliğini edebiyatına aksettirir. Farklı milletlerin edebiyatında, kadına karşı farklı görüşler ve tutumlar söz konusudur. Pek çok edebî eserde, kadın, güzelliği, işvesi ve cilvesiyle tanıtılıp sakî, şarkıcı, rakkas, cariyeye ve sevgili gibi kalıplara sokulmuştur. Başka bir ifadeyle, kadın bu kalıplara girerek hep erkeklerin bir ihtiyacını gidermeye yönelik bir ya da birden fazla fonksiyon üstlenmiştir. Aslında kadının gerçek değeri bu tür tiplerde hep göz ardı edilmiştir.

Edebiyatta, kadına karşı takınılan olumsuz tavırların en büyük sebebi, toplumların erkeğin çıkarlarına yönelik şekillenmesi ve kadınlara karşı negatif ve yanlış görüşlerin oluşmasıdır. Bu kadar çok kadın karşıtı eser yanında, bir de kadının ulu değerini vurgulayıp onu insan olarak değerlendirip ve onun hayatına insafli bir bakış açısıyla yaklaşan eserler de söz konusudur. Kadının gerçek değerini vurgulayan önemli eserlerden biri Türklerin meşhur epik eseri *Dede Korkut Kitabı*'dır. "*Dede Korkut, dünyanın en önemli klasik eserlerinden biri ve kuşkusuz dünya çapında, okurunu hayrete düşürecek bir kaynak sayılmaktadır.*" (Karimi, 2009: 293).

Bu epik eser, giriş ve on iki bölümden oluşmaktadır. Eserde yer alan hikâyeler, nazım ile nesrin karışımıyla anlatılmıştır; her bir hikâyeye, anlatı boyunca boy gösteren kahramanların serüvenleri ve başarılarından geçen olaylarla süslenmiştir. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki bütün hikâyeler, içerik bakımından birbirleriyle bağlantılıdır. Eserin nesri, sade ve nazım bölümü de iki bin beyitten ibarettir. Eserdeki şiirler ozanlar tarafından (Halk arasında aşık denilen kişiler tarafından) kopuz eşliğinde ve ezgiyle söylenir. Bu hikâyeler, ayna misali Türk kavimlerinin kültürlerini ve folklorunu yansıtmaktadır. Kitabın mukaddimesi daha sonra kitabı kaleme alan kişi tarafından düzenlenmiştir. Girişteki nesir, hikâyelerin nesriyle oldukça farklıdır. Eserin yazarı ve yazım tarihi belli değildir. Görünürde kitap on beşinci yüzyılın ikinci yarısında yazılmıştır; fakat hikâyelerin tarihi daha eski dönemlere dayalıdır (Hey'et, 2000: 178). *Dede Korkut Kitabı*'nın biri Dresden, diğeri de Vatikan Kütüphanesinde olmak üzere iki yazma nüshası bulunmuştur. Vatikan nüshası daha sonra bulunmuş olup Dresden nüshasına göre

daha eksiktir; iki eser de Arap alfabesiyle yazılmıştır (Hey'et, 2000: 179).

Dede Korkut Kitabı, 1979 yılında Muhammadali Farzaneh ve 1999 yılında Hoseyn Mohammadkhani tarafından orijinal dilinde yayınlanmıştır. *Dede Korkut Kitabı*, ilk defa 1976 yılında İngilizce metinlerden Fariba Azabdaftari ve Mohammad Hariri Akbari tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Bu kitap Almanca, İngilizce, İtalyanca ve Rusçaya da tercüme edilip basılmıştır.

1815 yılında, Von Diez, *Dede Korkut Kitabı*'nın bir hikâyesini Almancaya çevirip yayımlamıştır. Diez ayrıca çevirdiği hikâyeyi, Homeros'un *Odyseia*'sıyla karşılaştırmıştır. Bu iki metni karşılaştırdıktan sonra, şöyle bir sonuca varmıştır: "*Homeros, Odyseia*'yı yaratırken daha sonra *Dede Korkut Kitabı*'nın bir bölümünü oluşturan bu hikâyeden faydalanmıştır ya da en azından bu hikâyenin varlığından ve içeriğinden haberdar olmuştur" (Hey'et, 2000: 180).

Dede Korkut -ki kitap adını bundan almıştır, bir ozan (âşık) olarak bütün hikâyelerde bulunmaktadır. Her hikâyenin sonunda Dede Korkut, hikâyenin olay örgüsüne katılıp hikâyeyi özlü sözler ve öğüt verici cümlelerle bitirmektedir. Dolayısıyla eser, edebî estetik, hikâyeler boyunca olayların içinde gerçekleştiği sahnelerin ihtişamını yansıtmaya, Türk boylarının inanç, ritüeller ve geleneklerini aksettirme açısından Homeros'un *İlyada* ve *Odyseia*'sıyla eş değerdir.

İlyada ve *Odyseia*'ya sıra geldiğinde, *İlyada* Batı'nın en büyük epik eseri ve Yunan edebiyatının mihenk taşlarından biridir. *İlyada* ile edebî ve tarihî anlamda yarışacak bir başka eser, Homeros'un *Odyseia*'sıdır. "*Pek çok araştırmacı, bu iki eserin Homeros'a ait olduğunu düşünmektedir. Bu araştırmacılara göre, Homeros, MÖ 760 yılında ya da daha geç bir dönemde yaşamıştır. İlyada ve Odyseia*'in dil özellikleri, bu iki eserin MÖ VIII. yüzyıldan sonra yazılmadıklarını göstermektedir." (Rosenberg, 2000: 87). *İlyada*'nın konusu, Yunanlılar ve Truvalılar arasındaki savaştır. Truva kralının oğlu Paris, güzel Yunanlı prenses Helen'i kocası Menelaos'tan kaçırmaya tüm Yunanlıları öfkelenmiştir, bu öfke de Yunanlılar ve Truvalılar arasındaki on yıllık savaşa sebep olmuştur. Sonunda Yunanlılar, Truva şehrinin kapılarını açmaya ve Helen'i kurtarmaya başarmışlardır. *Odyseia*'nın da ana konu-

EUNKYUNG OH**

OĞUZ TÜRKLERİ
VE ÖZBEKLERİN
KAHRAMANLIK
DESTANLARI
ARASINDA
METİNLERARASILIK:
BAMSI BEYBEK VE
ALPAMIŞ DESTANLARI
ÜZERİNE BİR
KARŞILAŞTIRMA*

* “오우즈 투르크와 우즈베크 영웅서사시의 상호텍스트성 연구: 「밤스 베이렉 (Bamsı Beyrek)」과 『알퍼미쉬 (Alpomish)』를 중심으로”, *Orta Asya Çalışmaları (中東研究)*, 35-3 (2017), ss. 151-184.

** Prof. Dr., Dongduk Women’s University, Director of Institute for Eurasian Turkic Studies

Bu makalenin amacı, Alpamış'ın Oğuz Türkleri versiyonu olan Bamsı Beyrek ile birlikte iki eserin benzerliklerini karşılaştırıp analiz etmektir. Yazı sınırlamaları nedeniyle çeşitli yönlerdeki araştırmalar bir takip çalışması olarak bırakılmış ve odak noktası, anlatı yapısının ve diğer motiflerin karşılaştırılmasına dayananca olan metinlerarasılığı bulmaya odaklanmıştır. Ancak, etkileşimler ve değişimlere odaklanmak yerine, metnin benzerliğine yoğunlaşmıştır. Bu çalışma, Orta Asya'daki Özbek, Kafkas ve Türkiye'ye kadar uzanan Türk Oğuz boylarında ortak bir destanın yaşandığını ve bunun nesilden nesile aktarıldığının kanıtı olup, Türklerin ayrı ayrı halklar oluşturmalarına rağmen ortak bir manevi kültürü paylaşmalarının göstermesi açısından büyük öneme sahiptir. Ayrıca, Türk edebiyatını ve ayrıca Orta Avrasya Kültür Kompleksini keşfetmeye zemin hazırlmıştır.

“Bamsı Beyrek” ve “Alpamış” destanı, Türk destanlarında ortak olan tüm özellikleri paylaşan, oldukça benzer anlatı yapıları sergiler. “Alpamış” destanı ve “Kambüre Bey Oğlu Bamsı Beyrek”teki olay akışını kısaca özetleyecek olursak, iki Türk kahramanlık destanı söz konusu olduğunda, olayların akışı Doğu'da yaygın olan kahramanlık destanının olay geliştirme modelini takip etmekle birlikte şu şekildedir:

1. Soyluluk, 2. Olağanüstü doğum, 3. Üstün yetenek, 4. Açlık, 5. Kurtarma, 6. Kriz, 7. Üstesinden gelme ve zafer, olarak toplanabilir. Türk kahramanların “açlık” ya da “kurtarma” aşamasını atlamaları yaygındır. Aksine, “kahramanlığı kanıtlama” aşaması birçok kez tekrarlanır. Bu aşamanın, şaman olmak için yapılan geçiş âyini ile benzer yapıda olduğu söylenebilir. Burada iki eser; soyluluk, olağanüstü doğum, üstün yetenek, kriz, üstesinden gelme ve zafer aşamaları itibarıyla karşılaştırılmış ve aynı olayların aynı çizgi altında gelişmekte olduğu mukayese yoluyla tespit edilmiştir.

Anlatı yapısının belirlenmesi aynı zamanda anlatı planının düzeni ile birlikte bir motif seçimidir. Anlatı yapısının belirli bir mantığı vardır ve hikâyenin en küçük birimi olan motif içinde görünür. Bu motifler şunlardır: Evlat sahibi olamama motifi, dua ve doğaüstü doğum motifi, beşik kertmesi motifi, kahramanın ismi alması motifi, ok atma, at yarışı, güreş motifleri, yeraltı zindanı motifi, yardımcı rolünü üstlenen düşman ükenin prensesi motifi,

kurtarıcı rolü üstlenen at motifi, kahramanın geri dönmesi ve kı-yafet değiştirme motifidir.

Kıscacası “Bamsı Beyrek”, “Alpamiş”ın eski bir versiyonu ola-rak görülmüştür ve iki destanın oluşum nedeni ve dönemi Türkle-rin göç hâlinde olduğu döneme denk gelmesi yönünden benzerlik gösterir.

I. Giriş

Dede Korkut hikâyeleri, Türkiye’den Kafkasları aşarak Orta As-ya’ya kadar uzanan geniş bir alanda nesilden nesile aktarılagelmiş Türklerin en önemli kültürel mirası ve klasikleşmiş edebî yapı-tıdır. Benzer şekilde daha çok Özbekistan coğrafyasında yaygın olan “Alpamiş” destanı da Avrasya’nın tüm duraklarında farklı sürümleri olan bir destandır.

“Alpamiş Destanı” ve “Dede Korkut Hikâyeleri” içinde bulu-nan “Bamsı Beyrek”in benzerliği hakkında yapılan araştırmalar karşılaştırıldığında beklenildiği kadar ileri gidememiştir. V.M. Zhirmunskiy ve Sarıgül Bardarova, Cabbar İşankul, Selami Fe-dakâr vb. bu konu ile ilgilenen belli başlı uzmanlardır. Ne yazık ki bunlar genel bir analizde kalmış ve çok detaylı derin bir karşılaş-tırmaya değinmemişlerdir.

“Bamsı Beyrek” ve “Alpamiş” Destanı olarak bilinen iki metni karşılaştırma araştırması olarak seçmemin nedeni, iki destanın da Türklerin Oğuz Boyu ve Özbek halkının kahramanca yaşadıkları hayatı temsil eden destanlar olmaları ve en yüksek değerli kla-sik Türk eserleri olmalarıdır. Ayrıca, Türk halklarının birbirinden farklı metinlerinin varyantlarıyla birlikte yayımlanmış baskıları olmasına rağmen, ayrıntılı metin karşılaştırma analizi henüz ye-terli bir şekilde yapılmamıştır. Türkiye’den Altaylara kadar uza-nan bölgede yayılmış “Alpamiş” destanının tüm Türk halklarınca yapılan baskılarının karşılaştırılıp incelenmesi gereklidir ki, bu iş için öncelikle bir ön karşılaştırma araştırmasına başlamak amacın-dayım. Bu aynı zamanda geleceğe yönelik proje çalışması olarak da Kore Yarımadası’nı içine alan Orta Avrasya kültür kompleksini keşfetmeyi amaçlayan bir ön çalışma olacaktır. Çünkü Kore hal-kının edebî statüsünü ve kültürel haritasını doğru bir şekilde gös-terebilmek için halkın etnik yapısı ve dil birikimini açan tarihiyle birlikte kültürel benzerliklerini de ortaya koymak gereklidir.

Dizin

A

- Abaası 271
Abakan 85-86, 134, 194
Abbasiler 59
Abbas ve Gülgez 286-287
Abdullah Bin Tâhir 281
Abdülkadir İnan 34, 43, 47, 65, 84, 89-90, 92, 100, 396
Abhaz 71, 77-78, 89, 186, 199, 223
Abhazlar 199, 283, 352
Abhazya 74-75, 216
Adana 99, 115, 432
Âdem 60, 83, 150-151
A. Divaev 41, 64
Admète 257, 264
Admeto 103
Adubrando 96
Afrodit 413
Afşar 281
Afyonkarahisar 191
ağaç 149, 164, 187, 193, 234, 240, 244, 260, 309
ağ ban 231, 233, 236
ağıl 231, 234, 244
ağad 253, 259
Ahalsih 22
Ahışha 76-77, 101
Ahıska 22, 35, 76-77
ahi 67
Ahi 83
Ahmed b. Hasan Bâli 28, 52
Ahmedî 116, 129
Ahmed Yesevî 251
Ahmed Zeki Paşa 59
Ahmet Caferoğlu 35, 44, 47, 108, 115, 131
akban evi 93
Akça Kala 77
Akça Kale 93
Akdeniz 218, 230, 325
Akgavak Gızı 421
Akhâl Tziche 77
Akhâl-Tzikhe 220-221, 225
Akhisar 76
Akıncı Türküleri 46
Akkavak kızı 99
Akkaya 68, 77, 129
Akkoyunlu 24, 56, 71-73, 130
Ak Koyunlu 219-221, 223, 226-227, 325-326, 332, 335
Akkoyunlular 18, 72-73, 79, 87, 352
Ak Koyunlular 219-222
Ak-Köbök 12, 16, 185-186, 188-192, 194-196, 199, 203-204
Ak-Kübâk 186-188
Ak-Kübok 194-195
Akpınar perileri 46
Akritas 103, 116
akrostiş kafiyesi 133
Aksaka 77, 225
Aksakal 418
Ak Tazlar 277
Aladağ 77, 79, 96, 99, 224
Alan-ko'a 210
Alaüddin Keykubâd 59
Alayuntlı 281
Albastı 271
Alcesti 103
Âlemşâh 28, 52
Alınca 22, 76, 78, 110
Alıncak 72, 78
Alıp Manaş 420, 444
Ali Emirî 71
Alihan ve Peri Hanım 286
Alik Mergen 399
Ali Rıza Yalman 44, 108
Alka Evli 57
Allah 13, 16, 23, 32, 62-63, 82, 88, 97, 135, 160, 163-164, 172, 192, 195, 202, 243, 250-254, 256, 258-265, 274, 300, 307, 336-337, 365, 390, 432-436
Allım Manaş 436
alp 18, 20, 62, 82-83, 90, 135, 187, 297
Alpamis 100, 420, 443

Alpamış 15-16, 84, 100, 416-418, 420,
422-434, 436, 438-446
Alpamsa 100
Alpamsı 100
Alparslan 216
Alpin 429-430, 436
Alpinbi Dede 426
Alpmasen 420
Alp Rüstem 89-90, 297, 348, 370
Alp Rüstem oğlu Düzen 297
Altay 20, 55, 65, 85, 125, 190, 208, 211,
238, 250, 255, 258, 264-265, 269-
277, 281, 313, 319, 324, 398, 420,
423, 436, 445-446
Altay Dağları 324, 423
Altay dil ailesi 398
Altaylar 12
Altı Ağaç 80
altın yay 56
altı perili güzr 92
altun ban 36
Amazon 100, 227, 328
Amid 73, 76-77, 325
Âmid 77
Âmit 77
Amitioti 73
Amphitrite 413
Amuderya 55, 115
And içmek 85
Andronic 218
ani 158, 235
Anka 275-277
Ankhises 413
Antalya 102
Antiope 413
Anzavur 74
Arabistan 22
Ara'isü'l-Mecâlis 129
Aral Gölü 324
Arap 22, 29, 34, 42, 46, 55-56, 60, 74, 86,
100, 105, 116, 119-120, 130, 157,
225, 250, 282, 316, 319, 324-325,
328, 339, 384, 386-387, 390, 407
Aras 76, 78-79, 216, 223-224
Araslı 54, 329
Ardahan 78
Argın 277

Ârif Ali 68
Aristey Prokonos 275
aristokrasi 336
Armuris 105, 117
Armuropulo 117
Arnavut 384, 386-387
Arsaan- Duolan 273
arslan 62, 315, 397
Arslan Basat 46
arslan-çocuklar 315
Arşun 150
Aruk Candan 348
Aruz Koca 365, 368, 370-371, 394
Aruz oğlu Basat 299
Arzu ile Kamber 434
Arzu ve Kamber 286-287
Asguris 105, 117
Asopos 413
Âşık Abbas ve Gülgez Peri 286
Âşık Garip 287, 298
Âşık Kurbanî 287, 298
Âşık Paşa 129
Âşıkpaşazâde 71, 74
Ataerkil 275, 360, 364, 408
Atalar Sözü 61, 63
Atebetü'l-Hakayık 141
Avesta 301
Avnik 76, 79, 224
ay 285, 426
Ay 56
Ayasofya 76, 111
Aya Sofya 226
Aybek oğlu Aytek 100
Aydınöğlü Mehmed Bey 129
Ayna 308
Azerbaycan 9, 14, 17, 28, 43-44, 54, 64,
66, 68-69, 75, 78, 84, 86, 113,
115, 145, 216, 223, 230, 237, 241,
269, 271, 274, 280-284, 291-292,
298, 325-327, 352-353, 413-414,
418, 420
Azeri 33, 43, 54, 68, 127-130, 144, 223,
227, 280, 282, 284-287, 290,
291, 297
Azerşehr 287
Aziz 150, 253

- Azrail 50, 102-103, 134, 231, 264, 291-293, 296, 298-299, 333, 336, 363, 396, 401
- B**
- 1001 Gece Masalları* 100, 109
- Babürnâme* 84, 251, 303
- Babür şah 264
- Bagrathlı Hanedanı 218
- Bağdat 59
- Bağ Mecmuası* 103
- bahşı 67, 418, 422
- baksı 19, 62, 67
- Bakü 41, 54, 80, 283, 329
- balalayka 21
- Balder tip 168
- Baldur 168
- Balkar 114,-115, 129, 269-270
- Bamsı 183, 207, 224, 252, 392, 415, 425-426, 429, 435
- Bamsı Bayrek 53, 429
- Bamsı Beyrek 15-16, 31, 42, 49, 61, 97, 183, 207, 224, 252, 332-333, 348, 350, 392, 401, 413, 415-418, 420-426, 428, 432-443, 445
- Banı Çiçek 296, 310, 328, 412, 425, 427-428, 437-438
- Banu Çiçek 62, 86-87, 97-98, 112, 224, 316, 392, 409, 411, 413
- Baraba 188, 194-196
- Barabalar 186
- Barasar 75, 99
- Barbaro 74, 79, 222
- Barçın 425-427, 431, 434, 438, 442
- Barda'a 77
- Bardar 76
- barğâh evi 93
- Barik 142
- Barnaul 23
- Barthold 9, 10, 29-32, 34, 40-41, 50-51, 63, 65, 67-70, 82-83, 88, 91, 97, 118, 138, 142-143, 152, 230, 282-283
- Baryek 53, 132, 142
- Basat 49-50, 52, 58, 62, 71, 89-90, 106-108, 134, 144, 148, 159-173, 175-176, 178-184, 195, 299, 333, 349, 363-366, 368-375, 377-383, 393, 397-399, 401, 420
- Basileios Bulgarokhton 216
- başıaçuk 78
- Başı Açuk 76, 78, 225
- Başkırd 84, 100
- başlangıç kafiyesi 133
- Batı Anadolu 33, 237
- Batı Oğuz dili 144
- Battalnâme* 68, 82, 100, 104, 110, 116-117, 129, 152
- Bayandır boyu 18
- Bayandur Han 18, 21, 345
- Bayat 57-58, 61-62, 281, 289, 326, 331, 346
- Bayatı Hasan b. Mahmud 63
- Bay Bican 97
- Bay Bögrek 421
- Bay Börek 421
- Baybörü 392, 401
- Bay Bura 421
- Bayburt 22, 44, 72, 75-77, 97-99, 223-225, 241, 244, 332, 420, 432, 439-441
- Bayburtlu Osman 63, 345-346
- Bay Büre 97
- Bayındır 32, 35, 58, 63, 71-73, 75, 81, 83, 89-90, 95, 97, 104, 108-110, 128, 135, 142, 148, 159-161, 181-182, 235, 243, 281, 293, 325-326, 331-334, 341, 346, 348, 364, 367-368, 425, 429, 432-433
- Bayındır Han 35, 63, 71, 75, 81, 83, 89-90, 95, 97, 104, 109-110, 128, 135, 148, 159-161, 181-182, 235, 243, 293, 331-334, 341, 346, 348, 364, 367-368, 425, 429, 432-433
- Bayındırlı Mehmed Çavuş 108
- Baykal gölü 55
- Baykal Gölü 324
- Bayrek 53, 429
- Bayandur Han 223, 225, 227
- Bazin 12, 206, 229, 231-232, 237, 312
- bazlamaç 234
- Beçene 57, 197
- Beçenek 281
- Beg Büyük Menakıbı* 421

- Begil 34, 49, 62, 76, 89, 92, 109-110, 151,
225, 234, 244-245, 333
- Begil-Oğlu Emre 34
- Beğ Beyra ile Bengiboz 421
- Beğdilli 281
- Behçetü'l-Hadâik* 129
- Bektaşı 83, 87
- bellü 253, 265
- Bengiboz 99, 421
- Bengi Boz 440-441
- Beowulf* 341
- Berdaa 109
- Berde 283
- Berlin 23, 29, 31-32, 40-42, 45, 48, 50-52,
60, 118, 140, 154-155, 157, 221,
256, 306, 319, 329, 387
- beşik kertmesi 416, 425, 430, 434, 437
- Beştav 200
- beyaz kuş kanatlı elbise 392
- Bey Beyrek 421, 432
- Bey Birya 421
- Beybörek 99
- Bey Börek 421
- Bey Böyrek 98-99, 421, 423, 443
- Beyrek 15, 49-50, 53-54, 76, 85, 87, 89,
92, 97, 98-100, 112-113, 115,
119, 132, 135, 142, 148, 183, 207,
224-225, 234-235, 237, 240, 244,
252, 294, 296-298, 316, 332-333,
341, 345, 347-350, 364, 392, 401,
412-413, 415-416, 418, 420-421,
423, 425-428, 430-432, 435, 437-
438, 440-442
- Beyşehir 99
- Bican Bey 425, 429-430, 434
- Bilge Kağan 91, 113
- bin başı 90
- bin bügdür başı 90
- Bitinya 69
- Bizans 24, 29, 35, 68, 73, 79, 89, 100, 105,
110-112, 116-117, 119, 216-218,
225, 324-325
- Bizanslılar 55, 77, 116, 216
- Bodoncar 210
- Boğaç 53, 95, 183, 294, 333, 341, 402, 411
- Boğazca Fatma 297
- BorataV 9, 12, 34, 44, 47, 68, 71, 75, 98-
99, 103, 116, 131, 134, 149, 196,
199, 229, 233, 245, 247, 264, 289,
291, 320, 352, 359, 387, 421-422,
443
- Borlı Hatun 64, 101
- Borlu Hatun 89
- Bosna 384, 386
- Boukellarion 219
- Boybori 425-426, 429-430, 433-434
- Boyçıbor 427, 440-441
- Boysari 425-427, 429-430, 433-434, 439
- bozkır ekolojisi 357
- Bozkır göçebeleri 358
- bozkır sözlü geleneği 358
- bozkır tecrübesi 358
- Bozkır toplumları 358
- Bozoğlan 42, 100
- Boz-ok 344, 346-47
- Bozok 14, 57-58
- Boz-Ok 56
- Brendemoen 14, 343, 353, 387
- Brockelmann 42, 58, 125, 128, 319
- budak 311
- Budakov 20
- Budist 86, 118, 252
- Bugaç 49, 236, 311, 321
- Buğaç 46, 61, 95, 149
- Buğaç Han 46, 61, 149
- Buhara 271
- Burgonya 221
- Burkan Kaldun 311
- Burla 25, 284, 296, 328, 332, 341, 409
- Burloe 64
- Bursa 24, 69, 88
- Buryat 270, 272
- Buydar Alp 187
- Buzuk 57, 65, 344
- Bügdüz 281, 346, 348, 370
- Bügdüz Emen 348
- Bükdüz 22, 57-58, 71
- Büre Bey 97, 224, 425, 429, 430, 432
- C**
- Cadı 271, 411
- Cadılık 411
- Caferoğlu 130-131
- Caik 275
- Câm-ı Cem-âyin* 60, 63

- Câmî 63
Câmiü't-Tevârih 57, 281, 289, 331
 Caterino Zeno 221
 Cayacı 275
 Cayık 275
 Cebel-i Bereket 99
 Cebrail b. Bahtyışu 59
 Cem 24, 60, 63, 289
 Cengiz Han 57, 60, 137, 209-210, 334, 424
 Ceyhun 4, 281, 291
 Chalde 219
 Chengli 395
 Chodzko 84, 100, 115-116
 cinsel ilişki 367
 C. S. Mundy 12, 14, 257, 354
 Cuci Han 424
 Culfa 78
 Cyclope 196, 230, 257
- Ç
- Çağatay Türkçesi 148
 Çanakkale 59
 Çavuldur 57, 281
 Çeçen 268
 Çepni 57, 281, 387
 Çerkes 18, 186, 193-194, 197-198, 200
 Çiftçioğlu H. Nihal 44
 Çin 9, 14, 58, 92, 238, 324, 398
 Çoban 72, 89, 91, 96, 133, 142, 146, 160-166, 181, 188, 201, 244, 293-295, 312, 315-317, 366, 367, 370, 394, 397
 Çokan Velihanov 19
 çok ilahlı bir tektanrıcılık 258
 Çora Batır 84
 Çoruh 35, 76, 131, 224
 Çulmuş 271
 Çulmuş 274
 Çuvaşça 211
- D
- Dadian 22, 78, 101, 225
 Dadi nehri 78
 Dadiyan 76
 dağ 149, 239, 243, 245, 252, 259
 Dağ 56
 Dağıstan 64, 217
 dağ, su, ağaç 14, 312
- Dana Sazı 77
 Danişmend Ahmed Gazi 68
Danişmendnâme 68, 116, 129
 Dankoff 9, 14, 343-344, 347, 349, 350-351
 dâpihos 165
 Dâtü'l-Himma 29
 Dau 269, 271
 Davat 200-202
 David Melic 74
 Dede Korkut etiği 8, 351, 387
 Deli Domrul 18
 Deli Dumrul 30, 44-46, 49-50, 52, 69, 71, 76, 87, 89, 102, 116, 132, 134, 144-145, 148, 231, 233, 261, 282, 291-293, 296, 298-299, 333, 336, 338, 349, 363-364, 396, 401, 409, 420
 Deli Dunder 348
 Deli Dünder 89, 350
 Deli Karcar 207
 Deli Ozan 46
 Delü Karçar 97
 Demeter 413
 Demir Donlu Mamak 348
 Demirkapı 420
 Demir Kapu 76, 79
 Dengiboz 421
 Deniz 56, 57
Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften 40
 Deny 33, 37, 42, 122-126, 128, 130, 145, 230-231, 233, 241
 Depegöz 165-166, 196, 238, 240, 245
 Derbend 22, 25, 41, 64, 76, 79, 283
 Dereşam 76
 Dereşamsuyu 76
 Dervend 79, 294
 Despina Hatun 221
 despina Katerina 74, 221
 despina Maria 13, 73, 220, 226
Destân-ı Yusuf 251
 Devâdârî 59
 dış evlilik sistemi 349
 Dış Oğuz 14, 22, 346-350
 Dış Oğuzlar 326, 348
 dıştan evlenme 227

Diez 18, 20, 23, 29, 40, 50, 61, 107, 154-
155, 157, 159, 282, 353, 387, 407
Digenis Akritas 29, 68, 89, 100, 110, 116
dil büyüü 403
Dilfiruz 440
Direk 150, 327
Direk Tekür 150
Dirse Han 49, 95, 149, 235, 245, 294-
295, 301, 333, 338, 402, 409, 411
Dirse Han Oğlu Buğaç Hanın Hikâyesi
95
dithyrhambic 158
ditirambik 158
Dîvânu Lugâti't-Türk 57, 80, 145, 281
Diyarbakır 46, 72, 79, 219, 223, 325
Diyarbakir 72-73
Dizmerd 22, 225
Djindjić 14
Dobonbi 429
Dodurga 57, 281
Doğu Anadolu 28-29, 33-35, 55, 63, 66,
68, 69, 74, 79, 81, 103, 117, 137,
148, 223-224, 233, 236, 325, 352
Doğu Karadeniz 241-242, 245-246
Doğu Moğolistan 272
dokuz koca başı 90
Dolopathos 155-157, 163
dombra 21
Döger 345-346
Döğer 58
döl alma 89
Dölek 90, 348
Dölek Evren 348
Dönebilmez 90
Döö 271
Dresden Kraliyet Kütüphanesi 29, 419
Dresden nüshası 11, 25, 30, 33, 41, 50-
51, 53, 130, 133, 141, 144, 149,
150-151, 247, 419
Dudar Kız 84
Duha Koca 49, 50, 102, 282, 291-292,
396, 401
Dumézil 109, 190-191, 193-194, 196,
198
Dündar 90, 347, 350
Dürerü't-Ticân ve Gurar Tevarih ez-
Zamân 58-59, 289

Düsturnâme 129
Düzmürd 150, 243
Düzmürt 76, 104
Dvin 217
E
Ebubekr Abdullah b. Ali b. Aybak
ed-Devâdârî 58
Ebu'l-Gazi Bahadır 197, 289
Ebu Said 72
Edirneli Ruhî 70
Egrek 89, 105, 110, 233, 361
Ehl-i Hak 258
Ekber 253
ekzogami 227
El Bilge Hatun 266
Elbruz 200
el-Bundârî 206
Eleşgirt 76
Elince 78, 283
Elince Irmağı 283
Elince Kalesi 283
el-Kısâ'î 148
Eltagan 109, 198
El Teriş 266
Eltgan 198
Elvend 326
Emba 324
Emegen 191-192, 197, 202
Emegene 202
Emen 22, 63, 89-90, 105, 345-346, 348,
370, 394
Emirdağ 191
Emren 109-110, 135, 225, 234, 244-245
Enverî 129
epik hikâye 339
eren 82, 90, 148, 152, 436
Erivan 76, 79
Erlık 270, 273-275
Erlık Biy 273
Ermeni 18, 78, 80, 82, 99, 118, 217, 227,
384, 386
Ermeniler 29, 81, 99, 224, 283
Ermenistan 71, 74, 76, 79, 99, 118, 216-
217, 219, 223-225, 238, 325
Er-Töştek 269
Er Töştük 208
Erzincan 72, 223

- Erzurum 35, 72, 77, 79, 99, 130-131, 219, 223-225
Eski Ahit 148
Etagan 197
Etogan 198
Eunkyung Oh 15
Eurylochus 412
evladlık 89
Evliya Çelebi 35, 64, 77-80, 283-284, 343
evrenin temel direği 307, 309
Ev yağması 113
Eylik Koca oğlu Alp Eren 89
Eymür 57, 281
- F**
- Fahrettin Çelik 75, 103
Falmerayer 18
Farab 281, 324
Faruk Sümer 71, 145, 231, 283
Fatih Mehmed 60
Fatih Sultan Mehmed 73, 221
Fazıl Yoldaşoğlu 422-423
feodal 113, 282, 288, 293, 330
Fırat 68, 76, 80, 105, 116, 221, 223, 224
Filistin 52
Firavun 152
Firdevsi 85
Firdevsi 93, 414
Fleischer 29, 40, 48, 50, 282, 329, 385, 387
Fransa 9, 12
Füle 207
- G**
- Gaflet Koca oğlu Şer Şemseddin 73
Gagauz 269
Garibnâme 129
garip 160
Garip 116
Ğazevât-ı Seyyid Battâl 29
Gaziantep 33, 128, 130
Gaziantep Ağzı 33, 128
Gence 76-77, 109, 217, 283
Genceli Nizâmî 280
Georges Dumézil 190-191, 194
Ghiannis 103
gitar 21
Goethe 40
- Gokça 79
Göğçe Göl 283
Gök 56-57, 212, 250, 254-258, 262, 265
Gökçe Dağ 76
Gökçe Deniz 76, 79
gök ilâhı 395
Gök Tanrı 255, 258
Gök-Tanrısı 255
Göktürk İmparatorluğu 324
Gök'ün suya yansımaları 308
Göküy 29-32, 34-37, 45, 47, 49, 51, 54, 57, 59, 61-62, 64-65, 68, 85, 89, 92, 94, 98, 100, 102, 107-108, 120-121, 124, 128, 130, 132-133, 136-138, 140, 142-144, 149-152, 157, 159, 162-164, 196, 247, 283, 329, 346, 353-354, 365, 387, 419, 422, 432, 434, 444
görklü 36, 82, 240, 253, 256, 258, 266, 307, 310, 314-315
göz 160, 162, 165-166, 168, 177, 211, 237, 268, 274, 374
Grek 221, 250, 264
Grimm 154-155, 157, 159, 174, 353
Gugushvili 77-78
Guzz 42, 55
Gün 56-57
Günbet 422
Güney Azerbaycan 14
Güney Sibirya 12, 186, 190, 196, 199
günlük 72, 93, 187, 226, 232, 260, 396, 403
Günortac 76
Gürçi Boğazı 77
Gürcistan 62, 71, 74-79, 109, 216-222, 224-225, 241, 245
Gürcü 13, 18, 61, 74, 78, 79, 96, 217-218, 220-221, 224-226, 384
Gürcüler 12, 29, 78, 148, 216-217, 219, 221, 224-226, 283, 329, 352
- H**
- Hackman 109, 155-156, 159, 354, 377, 387
Haçlılar 219
Hâfız 91
Hafız Derviş 107, 293

Hakas 208, 211, 271
Hakimbek 425-426, 430, 434, 436, 438
Halha 272
Hamdullah Mustevfi Kazvinî 80
han-ı yağma 91
Hâq 252
Harezmi 271
Harizm 60
Hasan Kalesi 79
hass beg 90
Haydariyye 87
Haydut Hasan 115
hayvan kültleri 14
Hazar 42, 55, 60, 68, 281, 324-325, 327,
420-421
Hazar Denizi 42, 324-325, 327, 420-421
*Hâzihi er-risâle min kelimât-ı Oguznâme
el-meşhûr bi Atalar Sözü* 61
Hazret-i Muhammed 62-63
Heft Makale 13, 279
Helen 217, 407, 409
Helîmî Sözlüğü 162
Henrich Friedrich Von Diez 9
Henry Grégoire 29
Heris 291
Herodotos 276-277
Hıdır 23
Hızır 23, 83, 92, 95, 116, 149, 187, 287,
336, 402
Hindular 310
Hintçe 118
Hiung-Nu 84
Hive 197
Ho Bozdoganis 73
Homeros 13, 15, 40, 131, 154-169, 173,
175, 183-184, 277, 282, 375, 381-
382, 407, 409-414
Horasan 60, 63, 65, 72, 223
Horasan Türkmenleri 60
Horhut 20
Houtsma 57, 59, 66, 87, 90, 128, 344
Hoytu Tamir 266
Hudûd-ı Âlem 281
Hunlar 84, 395
Hümayun 264
Hüseyin Namık Orkun 44, 87
Hz. Ali 82, 116, 148
Hz. İbrahim 151

Hz. İlyas 149
Hz. Muhammed 61, 63-64, 81-82, 116,
148, 378

Hz. Nûh 149
Hz. Yusuf 100

I

I. Aghsartan 216
I. Aleksis 218
I. Giorgi 216
Igor destanı 119
II. Bagrat 222
II. Bâyezid 52
II. Beyazid 24
II. David 217
II. Gıyaseddin Keyhüsrev 219
II. Giorgi 217
III. Aleksis 218, 220, 226
III. Aleksis Ange 218
III. Alexios Komnenos 73
III. Argyre 218
III. Giorgi 218
II. İzzeddin Keykavus 68
II. Konstantin 222
II. Mehmed 221
II. Murad 57, 69-70
I. Kunos 99
İldebrando 96
İmerethia 220, 225
İrk Bitiği 259, 262, 317-319
Isaac Ange 218
I. Sultan Selim 24
Işık 93, 252, 440
IV. Aleksis 220
IV. Bagrat 216
IV. Jean 220-221

İ

İasion 413
İberia 78
İbn-i Bibi 57-58
İbn-i Havkal 281
İbn-i Hurdadbih 281
*İcmâl-i ahvâl-i âl-i Selçuk ber mucceb-i
nakl-i Oğuznâme* 59
İç Oğuz 76, 89, 345, 347-350
İç Oğuzlar 76, 103, 112-113
İdris-i Bitlisi 70
İgdir 281

- ikili dış evlilik 14, 348
 İlhanlılar 75
 İlker Külbilge 16, 343
 İlyada 15-16, 405, 407, 409-411, 413-414
 İmam Kurchud 64
 İmeriti 78
 inak 90, 112
 İnal Han 331
 İnal Sir Yabgu 331
 İnal Sir Yavkuy 62
 ince kız 95
İncil 83, 148
 İngiltere 9, 283
 İnguş 268
 İnostransev 24
 İran 9, 13, 15, 24, 55, 57, 75, 78-79, 81,
 84, 88-89, 99-100, 115-116, 198,
 232, 236-239, 241, 250, 281, 325,
 335, 384-386, 414, 419
 İrtiş 23
 İsfahan 287
 İsficâp 281
İskendernâme 129
 İskitler 276-277
 İsmail Safavî 221
 İstanbul 22
İstanbul Askeri Müze Rehberi 35
 İtalya 9, 68
 İykenk 22
 İzzeddin Keykavus 219
- J**
- Jacob Reyshke 419
 Jalmauz Kempir 271
 Jean Senakherim Ardzruni 216
 Jez Tırnak 271
 Jirmunskiy 329, 331
- K**
- Kabağaç 379
 Kabartay 108
Kâbusnâme 40, 129
 Kaçak Kerem 285
 Kaçak Nebi 285, 438
 Kâfir İshak 222
 Kafkas 18, 22, 24, 69, 86, 108, 114, 186,
 190-191, 193-199, 216, 221, 224,
 226, 278, 325, 329, 416, 418,
 420, 445
 Kafkaslar 10, 15, 417
 Kafkas Türkmenleri 18
 Kafkasya 12, 16, 19, 25, 29, 55, 63, 68,
 72, 75, 81-82, 100, 108, 115, 129,
 137-138, 186, 191, 217, 219-224,
 227, 236, 241, 268
 Kaguan Aslan 145
 Kahire 52, 148, 421, 445
 Kahireli Alvân 52
 Kakheti 217
 Kakhetia 216
 Kaldırğaç 425, 434
 Kalenderiyye 87
Kalevala 341
 Kalmuk 77, 114, 270-272, 426-427, 431,
 438-440
 Kalypso 410, 413
 Kam 224, 392
 Kamber 285-287, 434
 Kambüre Bey 416, 418, 420, 428
 Kan Abhaz 77
 Kan Caik 275
 Kanglı Koca 335, 361
 Kanlı Koca 49, 71, 103, 226, 246
 Kan Sentai 105
 Kanturalı 13, 226, 244, 296, 300, 412
 Kan Turalı 18, 46, 49, 52, 69, 73, 76, 81,
 103, 242, 245, 332-333, 335,
 341, 349
 Kapadokya 216, 224
 Kapular Dervendi 244
 Kara Arslan 327
 Kara Budak 32, 89, 332, 346,-349
 Karaca Çoban 293-295
 Karacık 336
 Karacuk 80-89, 91, 96, 324, 328
 Karacuk Çoban 89, 92, 96
 Karacuk kapları 80
 Karacük Çoban 244
 Karaçay 129, 186, 193-194, 200, 269-270
 Karaçık 197, 281
 Kara Çogur 346
 Karaçuk 80, 133, 244, 312, 315, 394
 Karadağ 197

- Karadeniz 22, 76, 78, 103-105, 107, 217,
219, 220, 224-225, 238, 241-243,
245-246, 325
- Karadeniz Ereğlisi 219
- Kara Evli 57
- Karagaşlar 134
- Karagöl 246
- Kara Göne 332, 346-348, 370, 394, 404
- Kara Güne 89, 136
- Çara Güne Oğlu Çara Budağ 32
- Karaim 20
- Karakalpık 271, 274, 443
- Kara Kalpaklar 227
- Kara Kırgızlar 58, 112
- Karakoyunlu 56, 72, 87, 282
- Karakoyunlular 130
- Kara Koyunlular 78, 219
- kara köpek 394
- Karakurum 266
- kara pulad 92
- Kara-Tav 197
- Kara Tekür 78, 244, 327
- Kara Tüken 327
- Kara Yüyük 220
- Karçar 62, 97, 117, 330, 392, 426-427
- Karkın 57, 281
- Kar-Köbök 199
- Karlı Türkistan 76
- Karluklar 324
- Kars 35, 77, 108, 130-131, 217, 239, 241
- Karun Eli 76
- Kassan 64
- Kaşgarlı Mahmud 223, 251, 281, 319
- Kayan Selçük 160-161
- Kaydu 87
- Kayı 57-58, 61, 70, 281, 326, 331, 345-
346
- Kayılar 69-71
- Kazak 15, 19, 21, 23, 43, 64, 77, 84, 86,
113, 136, 144, 207, 267, 269-277,
391, 396-397, 423
- Kazakça 268-269, 274
- Kazakistan 9, 272, 276, 324, 419, 420
- Kazan 12, 16, 20, 22, 25, 35, 37, 39, 49,
52-54, 58, 60, 63-64, 72-73,
75-77, 81, 83-84, 89-92, 96, 98,
100-101, 108, 110-113, 116-117,
121, 131, 135, 137, 148-149, 152,
159, 161, 163, 181, 185, 187-188,
191, 195-197, 199, 224-226, 233,
235, 239, 243-245, 284, 293-297,
307-308, 312, 315, 317, 329,
332-333, 336, 338, 345-350, 370,
373-394, 403, 420
- Kazgurt Dağı 197
- Kazılık 22, 49, 53, 76, 77, 89, 104, 150,
225, 243, 311, 314-315, 333,
346, 348
- Kazılıkdağı 77
- Kazılık Dağı 77, 311
- Kazılık Koca 49, 53, 89, 104, 150, 225,
243, 333, 346, 348
- keçi 108-109, 136, 238-239, 295
- Kelile ve Dimne* 129
- Kelkit 246
- Keloğlan* 134
- Kem 194, 290
- Kemalist Devrim 251
- Kerem 99, 116, 285, 286, 434
- keremi 253
- Kerem ile Aslı 434
- Kerkap 392
- Keykubad 59
- Khaleghi 15
- Khanduth 118
- kımız 59, 83, 273, 328
- Kınık 57, 281, 346
- Kıpçak 199, 390-91, 423-424
- Kıpçaklar 199, 324-325, 327, 335, 352
- Kırgız 19, 21, 23, 43, 64, 84, 100, 114,
136, 209, 269-271, 274-275, 277
- Kırgızistan 419
- kırım 202
- Kırım 20
- kırk 433
- Kırk 227
- Kırk-Kınık 346
- Kırklar 64
- Kısa'i'l-Enbiyâ* 12, 148-152
- Kıssa-i Enbiyâ* 129
- Kıssa-i Yusuf* 129
- Kıyan Selçük 106, 348
- Kıyan Selçük 89, 299
- Kıyan Selçük 365, 370-371

- Kızık 57, 281
 Kızıl Ordu ilçesi 420
 Kidan 191, 197
 Kidan Han 191
 Kidān Han 186-187
 Kiklop 230
 Kilisli 29, 31-32, 34-35, 42, 45-46, 49,
 51, 120, 127-128, 130-133, 136,
 140, 142-144, 149, 150-152, 157,
 163-164, 329
 Kilisli Muallim Rifat 42, 51
 Kilisli Rifat 29, 31-32, 34, 45-46, 131,
 157, 163-164
 Kim kiminle dövüşür? 344, 347
 Kim kiminle evlenir? 344, 348
 Kirke 410, 412
Kıtab-ı Mukaddes 12, 16, 147-148
 Koboz 19
 kobus 20, 67
 kobuz 20
 kobza 19-20
 Komnenos 88, 218
 Komnenoslar 118, 220
 Kongrat 423, 427-429, 445
 Kononov 197, 204, 223, 329
 Konya 98, 219, 273, 445
 kopuz 10, 19-20, 62, 66-67, 98, 103, 131,
 135-136, 298, 301, 331, 340, 403,
 406, 437
 Kore 9, 15, 417, 424, 442-445
 Korkora 220
 Korkutun kabrini kazma 64
 Koroglu 18
 koyun 21, 96-97, 107, 115, 145, 156,
 161-162, 173, 207, 238-239,
 242, 272, 275-276, 301, 314-315,
 317-319, 353, 366, 371, 376, 394,
 397, 401, 426
 Ködön 188-190, 194-195, 197
 Ködön Han 188-189
 Ködön Pi 189-190
 kök 209, 213, 255
 Kök Han 223
 Köprülü 34, 43, 46, 58, 62, 66-68, 70, 78,
 80, 84, 86, 94, 128, 137, 147, 230
 Köroğlu 44, 84, 86, 92, 115-116, 285-
 286, 288, 298, 422, 435, 438
 kuğu 401
 kuğu tüyleri 401
 Kul Ata 290
 Kulindin çölü 23
 Kumık 270
 Kunoş 87, 136
 Kur 76, 147-152, 210, 254-255, 257,
 260, 265
 Kur'an 12, 16, 82-83, 85, 112, 129,
 147-152, 254-255, 257, 260, 265,
 307, 390
 Kurgut İbn Abdülhamid 346
 Kurt 87, 131, 259-260, 307, 319, 394,
 400, 441
Kutadgu Bilig 56, 82, 125, 141, 251, 319
 Kutais 76, 78, 220, 224
 Kutlu Bey 13, 72-73, 223, 333
 Kutsal üçlü 310
 Kutsyk 198
 Kuzey Avrupa 168, 239
 Küçük Asya 82, 217, 219, 222, 226, 250,
 32-327, 352, 386
 Küdon 195
 Kür Çayı 223-224
 Kürlak 188
 Kürt 258, 384, 386-387
 Kürtler 237
 Kütahya 99
- L**
- Laius 96
*La musique chez les Khirghizes et las
 Sartes* 21
 Laz 217, 384
 Leh 19
 Leningrad 17, 54, 57, 220, 223, 268, 271,
 275, 277, 329, 331, 346
 Leukopetra 117
 Lewis 14, 352-353, 356, 360, 365, 373,
 375, 388
 Lezgiler 25, 64
 Lutfi 70
- M**
- Macar 19
 Madâ'ini 319
 Madıkan 270

magazi 110
Mağıs 271
mağara 163, 377, 402
Mahmud Kaşğarı 55
Mahmud'un Şarkısı 103
Mahmut H. Şakiroğlu 11, 39
Mahmut R. Kösemihal 44, 62
Mahzuni 103
Mai 28, 51
Mâkû 79
Malgun 270
Manar Dağı 188
Manas 77, 92, 114, 137, 208, 227, 269-270
Mangadhayka 271-272
Mangat 271-272
Mangıs 271-272
Mangış 186-187, 191, 194-195, 197
Mani dini 134
Maniheizt 252
Manuel Komnenos 218
Mañuş 188-189
Maraş 33, 130
Marco Polo 79, 81, 93, 237
Mardin 22, 76-77, 79
Masan köyü 420
Maveraünnehir 328
M. Canard 29, 68
M. Cevdet 59, 108
Mecusi 63
Medine 308
Meeker 14, 359, 388
Mehmet Erkestars 73
Mehmet Kaplan 144, 230
Mekke 63, 308
Meleagro 117
Melik Danişmend Destanı 224, 227
Mélıkoff 12, 222, 224, 227
Melikşah 217
Memlük 66
Memlükler 118
Menelaos 407
Meninski 20
Mergen 270, 273-274, 398
Metin Ekici 16, 343, 419, 422
metrik şema 131
Mezopotamya 221, 325

M. Fahrettin Çelik 45
Mısır 52, 66, 148, 288, 421
mısra kafiyesi 133
Michael Paneretos 72
Migrelia 78
Mikail Acıpınar 11, 16
Mikhail Panaretos 223
milliyetçilik 352
milliyetçi yaklaşım 384
Minadoi 74, 77-79
Minorsky 72, 79, 128, 130, 220-223
Minussinski 134
Minjıtav 200
Mır Ali Şir Nevâi 63
Mır Ali Şir Nevâi 251
Mirza Şeref 115
Moğol 13, 16, 57, 69-70, 72, 74-75, 78, 80, 100, 134, 137, 198, 209, 219, 225, 264, 268-272, 278, 282, 320, 325, 385, 424
Moğolca 209, 268
Moğolistan 258, 266, 272, 324
Moğollar 75, 84, 86, 219
Moğolların Gizli Tarihi 209, 210
Moskova 54, 57, 114, 137, 206, 220, 223, 268-271, 273, 274-277
Motif Index of Folk-Literature 94
M. Şakir Ülkütaşır 45, 51
Muallim Rif'at 282, 284, 329
Muhammed Hanefi Cengi 116
Muhammed Hoca 419
Muharrem Ergin 204, 223, 283, 289, 290, 346, 365
Mukara 192, 193, 197, 198
Musa 83, 149
mutfak şişi 374
Müneccim Başı 70

N
Nahcevan 76
Nahcivan 76, 78
Nahcivan 22
Nart 192, 194, 278
Nartlı 109
Nasturi 252
Nayman 277, 400
Nefahât ul-Uns 63

- Nemrud 83, 151, 257
Nesâyimü'l-mahabbe min şemâ'imü'l-fütüvve 63, 289
 Neşri 40, 70, 129
Neşri Tarihi 40
 Nihad Sami Banarlı 45
 Nizameddin Ali Şir Nevâyî 289
 Nizamülmülk 91
 Nogay 199
 Nöldeke 40, 41, 282, 329, 410, 414
 Nuh 60
Nüzhetü'l-Kulüb 79, 80
- O**
- Oba* 232, 233
 Odyssea 15-16, 154-157, 168, 184, 268, 275, 277, 278, 282, 341, 353-355, 373, 375, 382, 405, 407, 409-414
 Odysseus 40, 107, 373, 375-376, 381-382, 408, 410, 412-413
 Oğuzhan 24, 421
 Oğuz Han 57, 67, 71, 223, 235, 326, 344
 Oğuz Kağan 56, 230, 347
 Oğuz Kağan Destanı 230
Oğuznâme 19, 21, 23, 43, 54-56, 58-63, 67, 81, 112, 135, 256, 290, 326, 329, 419
 Oğuz şecerecileri 344
 Oğuz Türkçesi 130, 145
 Oidipus 96
 okçuluk 437-438
 Olearius 41, 64
 Oliari 25
 Olpomış 436
 On iki İmam 25
 Orestes 105
 Orhon nehri 55
 Orhun 91, 92, 113, 137, 230, 260, 324, 326, 395-396
 Orhun kitabeleri 91
 Orhun Kitabeleri 137, 324
 Orta Asya 12, 16, 31, 43, 64, 71, 89, 92, 95, 107, 113, 134, 137, 222, 231-232, 236, 238, 240, 253, 257, 266, 317, 324-325, 330-331, 336, 344, 347, 352-354, 415-418, 433, 445
 Orta Avrasya Edebiyatı 15
 Orta Avrasya Kültür Kompleksi 416, 442
 Ortac Kır 77
 orun 90
 Oruz 294, 296
 Osetçe 108, 109
 Osetya 186, 191-194, 197-198
 Osmanlı 21, 28, 40, 42, 53, 55, 60, 63, 66, 69-73, 75, 81, 84, 90, 128, 129, 141, 144, 207, 221, 326, 345, 385-386
 Osmanlılar 55, 69, 385
 Osman Turan 44, 75, 92
 otağ 93, 231
 Otlukbeli 73, 221
 oturma düzeni 346
 Oubykh 193-194, 203
 ozan 10, 19-20, 22, 24, 28, 47, 66-67, 131, 132, 135-136, 222, 300, 327, 330-331, 340, 401, 407, 427, 441-442
Ozean der Märchenströme, Teil I \ Die 25 Erzählungen des Dämons (Vetälapancavim sati) Mit einem Anhang über die 12 Erzählungen des Dede Korkut 94
- Ö**
- ögeç 238, 394
 ölöng 134
 Ömer Asım Aksoy 33, 128, 130
 Ön Asya 18, 219, 278, 325, 333
 Ötüken 4, 16, 306, 420
 Özbek 60, 63, 213, 274, 391, 416-418, 422-424, 428, 433, 436, 442-446
 Özbekçe 100, 206, 210-212
 Özbek Devleti 391
 Özbek Han 63, 424
 Özbekistan 206, 324, 417, 420, 422-424
 Özdemiroğlu Osman Paşa 48
- P**
- Paflagonya 219
 Page 155, 354, 388
 Paris 33, 42, 56, 67, 70, 72, 83, 88, 91, 99-100, 128, 137, 145, 155-156, 203-204, 216, 220-222, 224-225, 229, 233, 236-239, 250, 264-265, 303, 307, 320, 407

- Paseni 79
Pasin 72, 76, 79, 97, 224-225
Pasinler 79, 224
patriarkal 113
Peçenekler 324, 352
Pehlevî 13
Pehlivan Bey 72, 223
Penelope 408-411, 413
peri 160-161, 166, 181, 299
Peri 366-367, 377, 382, 397
Pertsch 29, 40, 50, 60
Phasiane 79
P. Horn 28, 51
Planhol 13, 236, 243, 352, 388
Polyphemos 12, 16, 40, 154-155, 157,
159, 167-176, 257, 353, 355, 373,
375-376, 381-382
Poseidon 107, 413
*Proben der Volksliteratur der türkischen
Stämme* 58, 67, 77, 84, 95, 100,
105, 112, 114, 133, 134, 186,
188-189, 194, 204
Pusat 108
- Q**
- Qâdir* 252, 253, 257, 265
Qahhar 253
- R**
- Radloff 19, 23, 56, 58, 62, 67, 77, 84, 100,
105, 109, 111-114, 133-134, 186,
188-189, 194, 211
Radlov 19, 20, 23, 95, 269, 319
Raḥîm 251
Raḥmân 251
Räsänen 33, 130, 211
Ravendî 206
Raznihan ve Mahfiruz 118
Rengiboz 99
Reşîd'î-dîn Fazlullah Hemedanî 281
Reşîdüddin 57-58, 62, 84, 137
Reşit Rahmeti Arat 141
Ribyts 192-193, 197
Risâle-i Musiki 108
Rossi 9-12, 15-16, 39, 78, 88, 138, 140,
147, 157-159, 163, 173, 196, 199,
204, 223-226, 237, 240, 247, 252,
254-260, 265-266, 283, 307-317,
319, 321, 329, 419
Roux 13, 14, 250, 252, 254, 258-259, 320
Ruben 42, 66, 71, 94-96, 100-101, 104,
107-109, 111-112, 118, 158, 179
ruhlarla diyalog 403
Rum 13, 22, 72-74, 76-77, 88, 227, 298,
349
Rumeli 68, 84
Rumlar 81
Ruslar 78, 119
Rüstem 85, 96, 297, 345, 348, 438
- S**
- Sadiq 13
Safeviler 84
Safeviler Devleti 25
Safranbolu 99
Sagay 96, 194, 211
Sagaylar 186
sağ beyleri 90
Saint Elia 83
Saint Giorgio 83
Salahâne Kayası 76
Sa'lebî 12, 148-152
Salir-Kazan 196
Salman Bey hikâyesi 134
Salur 12, 16, 18, 22, 25, 49-50, 53, 57-58,
60, 63, 71-72, 87, 89, 96, 101,
111, 149, 152, 163, 185, 187, 191,
196-197, 199, 224-225, 233, 235,
239, 243-245, 281, 326, 332-333,
335, 338, 341, 345-348, 350, 394,
403, 420
Salur Kazan 12, 18, 22, 25, 49-50, 53, 60,
63, 71-72, 87, 96, 101, 111, 149,
152, 163, 187, 191, 196, 224-225,
233, 235, 239, 243-245, 326,
332-333, 338, 341, 346-348, 350,
394, 403, 420
Şamed 253
Samir-Kazan 188, 195-197
Samoyloviç 23
Samsun 219
Samtzeke 77
Samtzeke 220, 225
Sancidan 77

- Sara 422
sare 19
Sarı Bağış 277
Sarı Çoban 366
Sarıg 274
sarın 19
Sasonlu (Toros dağları) David 118
savaş düzeni 347, 348
sayacı 115
Sayan dağları 134
sayvan 31, 32, 93
Sayvan 232
Sebaste 216
Segrek 20, 49, 62, 76, 89, 105, 110, 233, 244, 310, 316, 333, 361
Selâtin-i Bayındırıyye 71
Selcan 73, 87, 103, 137, 226, 409, 412
Selcan Hatun 87, 103, 137, 226
Selcen Hatun 296, 328
Selçuk 55, 57, 59, 76, 89, 91, 116, 289, 299, 331
Selçuk hanedanı 59
Selçuklu Devleti 385
Selçuklular 44, 55, 60, 65, 82, 130, 217, 219, 223, 325
Selçuknâme 54, 58-59, 66, 69, 90
Selçuk Türkleri 91
Selenga 55, 230
Selmân-ı Fârisi 63
Selmân-ı Farsî 289
Serahs 23
Sermed Muhtar 35, 92
settar 253
Settarhan 285
Sevang 79
Seyahatnâme 35, 64, 283
Seyyid Ahmed b. Seyyid Hasan Daftarı 52
Seyyid Battal Gazi 68
Seyyid Battâl Gazi 29
Seyyid Lokman b. Hüseyin el-Asûri 59
shanyu 395
Sıdkî 28, 52
Sıgnak 324
Sırpça 14
Sibir Kazakları 19
Sibirya 108, 186, 190, 196, 199, 258, 273, 320
Siegfried 168, 341
Siegfried tip 168
Sindabad 109
Sinop 219
Sirderya 42, 55, 64-65, 197, 324, 327, 328, 331, 420, 422-423, 445
Siyâsetnâme 91
Slav 19, 119, 445, 446
Soğdak 66
Sohrab 96
sol beyleri 90
Soninke 104
Sordyah-Çonoh 273
Soslan 186, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198
Soslan-Sosryko 186
Sosriko 186
Sosryka 191, 194
Sosurga 12, 16, 186, 191-193, 200, 201-203
Soylama 130-132
Sozryko 109
sögük 90
SSCB 9, 13
St. George 149
S. Thompson 94, 103, 104, 109
su 188, 192-193, 235, 245, 256, 259, 260, 265, 394
Su 308
Şu'nullâh 52
Suriye 22, 76, 77, 129, 232, 325
Sünnî 24, 219
sünü 92
Sürmelü 77
Sürük 77, 79
Ş
Şah Abbas 115, 287
Şah-ı merdân 434
Şah İsmail 116, 282, 286-288, 326, 438
Şah İsmail Hataî 282
Şah İsmail ile Gülzar 116
Şah İsmail-Taçlı 288
Şah İsmail ve Gülizar 287

Şam 77, 283, 298
Şaman 24, 94-95, 134, 213-214, 222, 250,
256, 319, 390-393, 395, 400-403,
416, 418, 428, 439, 441, 444, 445
Şamanizm 319, 392, 394-395, 400-403,
439, 443-444
Şamanlık 14, 16, 85, 337, 393, 401-402
Şam Deresi 283
Şamî günlüğü 232
Şarлак 188
Şecere-i Terâkime 12, 41, 54, 63, 137,
197, 204, 289
Şeceretü'l-Etrak 41
Şehnâme 85
Şehzade Korkud 24
Şer Şemseddin 328
Şerur 283
Şeybani 424
Şeytan 149, 273, 274, 307
Şeyyad Hamza 251
Şii 24, 219
Şir Şemseddin oğlu Gaflet Koca 297
Şirvan 217
Şirvanlı Hakani 280
Şirvanşahlar 283
Şöklı Melik 89, 224, 225
Şulmus 271
Şuûrî 20

T

tabiat kültleri 14
Tabrizi 15, 414
Tahmasib 329
Tamara 217-219
tambur 21
tambura 21
Tanrı-kut 395
Tar 192
Taralar 186
Târih-i Âl-i Selçuk 57
Tarih-i Dost Sultân 63
Tarih-i Oğuz u Turkân ve Hikâyat-ı
Cihângir-i ü 62
Tarihname 395
Tarzdar 277
Tarzdar-Kırgızları 277
Tas kabilesi 277

Tastar 277
Taş Oğuz 76, 89, 112, 347
Taş Oğuzlar 76, 85, 89, 103, 112
Tatar 22, 209, 273
Tatyan 22
Taudu 114
tavavur kral 75
Tay boyu 277
Taz Kaan 277
Taz kabilesi 277
Taz kuşağı 277
Tebriz 25, 48, 64, 223, 292, 325
Tebrizli Bayatî Mahmud oğlu Hasan 60
Tebrizli Katran 280, 282
Tekfur 111
tekür 75
Telemakhos 408, 410, 411
Teleütler 186
Tengri 13, 250-256, 259-266, 273, 318
Tepegöz 12-14, 16, 29, 30, 40, 45, 49-50,
58, 62, 69, 71, 76, 106-109, 134-
135, 145, 148, 153-159, 161-172,
174-176, 180-184, 257, 269, 272-
275, 278, 282, 331-333, 336, 341,
348, 353-355, 357, 363-364, 366,
368-383, 387-388, 393, 396-399,
401, 420
Tercüme-i Tibyân 149
Tevârih-i Cedîd-i Mirât-ı Cihân 63
Teyran 274
Tiflis 74, 77, 217-218, 220, 222, 225, 227
tilki 201, 319
Timur 69, 78, 219
Tokat 68, 93
toklu 238
Tomanın 245
Tomanin 76, 79, 111, 146, 152, 225, 226
Tomanis 79, 225
Toros dağları 118
totem 87, 90, 277, 307
T'ou-kiue 311, 313
Tovka 427, 440
toy 20, 83, 90
Törk 325

- Trabzon 13, 18, 22, 29, 69, 71-73, 76-77, 80, 88, 99, 103-104, 118, 148, 217-221, 223, 225-227, 241, 245-246, 329, 332-333, 335, 349, 352, 387, 432
- Trabzon İmparatorluğu 217-218, 220-221, 329, 332
- Trabzon Komnenosları 220
- Trabzon Rumları 29, 69, 148, 352
- Transkafkasya 246
- Truvalılar 407
- Tuba Kiji 274-275
- Tufargan 287
- Tuka aşireti 115
- Tuman 331
- Tumanski 18, 22
- Tur Ali Bey 13, 72-73, 85, 104, 220, 223, 227, 332
- Turandot 104
- Turchia 81
- Turchomania 74
- Turkalı Bey Bozdoğan 73
- Turoldo 66
- Turpino 66
- Tursunov 13, 16, 267, 270
- Tuvalar 276
- türe 285
- Türk-Eli 81
- Türkistan direği 81
- Türkistan/ Türkmensahra/ Günbed yazması 12
- Türkistan/Türkmensahra nüshası 422
- Türkiye Cumhuriyeti 324, 352
- Türk Kağanlığı 324
- Türkmen 9, 18, 23-24, 29, 42, 44, 46, 49, 60-61, 63-64, 67-68, 72, 74, 80-81, 88, 90, 93, 99, 104, 108, 113, 116, 128-130, 134, 137, 197, 211, 226-227, 270, 273-274, 325, 327, 329, 352, 419-422, 445
- Türkmence 130, 144, 208, 211-212, 214
- Türkmenistan 9, 67, 77, 80, 118, 211, 324-325, 418, 420
- Türkmenler 12, 25, 41, 55, 60, 67, 71-72, 81, 137, 148, 217, 221, 223-224, 284, 324, 340
- Türkmen Sahra 419, 422
- Türk milliyetçileri 384
- Türk milliyetçiliği 352
- U**
- uçmak 82, 160, 300
- Uçuk 201, 344
- Ugor 272
- Ukrayna 19
- Ultontoz 431
- ulu 200, 201, 253
- Umman Denizi 77
- Ural 205, 231, 271, 281, 324
- Urğenç 424
- Urmiye 25
- Urumi 64
- Uruz 35, 49, 52-53, 76, 89, 93, 96-97, 101, 106, 111-113, 116, 136, 149, 159-161, 166, 179, 182, 225, 243, 294, 308-309, 314, 332-333, 338, 341, 346-350, 382
- Uruz Koca 89, 106, 112-113, 136, 348-350, 382
- Uşun Koca 49, 110, 348, 370
- Uygur 20, 56-57, 86, 118, 271, 347
- Uygurlar 82, 266
- uykun 90
- Uzun Hasan 71, 74, 79, 220-222, 325
- Uzunpınar 76
- Uzun Pınar 80, 366
- Ü**
- Üçok 14, 40, 56, 58, 344-347
- Ülgen 275, 277
- Ülkü 43-45, 56-57, 62, 65, 71, 75-76, 84, 86-87, 90, 92-93, 98, 100, 103, 108, 118, 136, 254, 314, 319, 444
- ülüş 90
- Üregir 281
- üze 255
- V**
- Vallâh 254, 264
- Van Gölü 219, 224, 325
- Varaka ile Gülşah 438
- varkan 21
- Vatikan 10-11, 16, 28, 30-36, 39, 47-49, 51, 53-54, 60, 72, 85, 87, 92, 94, 114, 119, 121, 129-131, 133, 136,

- 138, 140-144, 149-152, 157-158,
199, 204, 223, 237, 247, 252-253,
283, 297, 308-312, 314-317, 329,
352, 406, 419
- Vatikan nüshası 11, 30, 33, 51, 53, 114,
130, 133, 136, 140, 149-150,
247, 406
- Vehsudan Emirliği 282
- Vehsudan Revvadî 282
- Veled İzbudak 61
- Velihan oğlu Çokan 84
- Venedik 78, 118, 221
- Venedik Cumhuriyeti 221
- Von Diez 9, 23, 24, 154, 159, 329, 353,
407
- W**
- Westöslischer Divan* 40
- X**
- XII. Şarkiyatçılar Kongresi 12, 119
- XIX. Şarkiyatçılar Kongresi 141
- X. Konstantin Dukas 216
- Xun 14
- Y**
- yada 195
- yädâ 195
- Yafes 60
- Yağbasan 73
- yağma 49, 82, 91, 96
- Yahya Kemal Taştan 16
- Yaika 275
- Yakbu 324
- Yakın Doğu 232, 238, 241, 327
- Yakutça 208, 211, 214
- Yakutlar 436
- Yalmauz 271
- Yaltacık 427, 431-432, 441
- Yapağılu Koca 348
- Yaparlı 57, 281
- Yaralı Mahmut 438
- yarı göçebe 13, 92, 230, 234, 237
- Yarpuz 99
- yasaq 59
- Yayece 275
- Yazıcıoğlu 12, 196, 289, 331
- Yazıcıoğlu Oğuznâmesi* 12
- Yazıcızâde Ali 58, 59, 69-70
- Yazıcızâde Selçuknamesi* 59
- Yazılıkaya 191
- Yazır 57, 281
- Yegenek 22, 314-315, 333
- Yeni Kent 324, 331
- Yeni Mecmua* 59, 108
- yer sub 306
- Yeştiler* 301
- Yıldırım Bâyezid 69
- Yıldız 56, 57
- Yıva 57, 281
- Yigenek 49, 53, 66, 76, 89, 142, 150, 225,
243, 346, 348, 356
- Yiğenek 104
- yirmi dört sancak beyleri 348
- Yoloi 104, 114
- Yugoslavya 9, 14
- Yunan 18, 103, 117, 162, 165-166, 268,
353-354, 375-376, 382-384, 386,
398, 407, 432
- Yunanlılar 117, 277, 383, 407, 409
- Yunus Emre 129
- Yurgin 399
- yurt 9
- Yusuf ve Ahmet* 100
- Yüce 150-151, 207, 253
- Yünlü Koca 348
- Z**
- Zahir Güvemli 45
- Zaloğlu Rüstem 438
- Zeus 413
- Zeytinlu Abdalları 102
- Ziya Gökalep 46, 80